

ผรุสวาจา วีย อปฺปสวชฺชโช, มหา-
สาวชฺชโช จ.

นั่นมีการคิดประทุษร้ายเพื่อให้อุบัติพินาศเป็น
ลักษณะ. มีโทษน้อย, และมากเหมือน
ผรุสวาจา.

ตสฺส เทว สมฺภารา ปฺรตฺตโต จ ตสฺส
จ วินาสจินฺตาคี. ปฺรตฺตตวตฺถเก หิ
โกเช อฺปฺปนฺเนปิ น ตาว กมฺมปถเกโท
โทติ, ยาว "อโห วตํ อฺจฺฉิเชชฺชเย
วินสฺเสยฺยา"ตี ตสฺส วินาสํ น จินฺเตตี?

พยายามนั้นมืองค์ ๒ คือ ปฺรตฺตโต สัตว์อื่น ๑
ตสฺส จ วินาสจินฺตา ความคิดที่จะให้สัตว์
อื่นนั้นถึงความพินาศ ๑. จริงอยู่ แม้เมื่อ
เกิดความโกรธซึ่งมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้งกรรมบถ
ก็ยังไม่ขาด, ตราบเท่าที่ยังไม่คิดให้สัตว์อื่น
นั้นพินาศว่า "โฉนหนอ ผู้ซึ่งข้าตสุญฺ พึง
ฉิบหาย" ดังนี้.

ยถาตจฺจกฺคหฺมาภาเวน^๒ มิจฺฉา

ธรรมชาติที่ชื่อว่า มิจฉาทิล्ली เพราะ

ปสฺสตีตี มิจฉาทิล्ली, สา "นคฺถิ ทินฺนนฺ"ตี-
อาทินา นเยน วิปริตทสฺสสลกฺขณา.
สมฺพปฺปลาโป วีย อฺปฺปสวชฺชชา,
มหาสาวชฺชชา จ. อปิจ อนิยตา
อฺปฺปสวชฺชชา, นียตา มหาสาวชฺชชา.

เห็นผิด โดยไม่มีการถือตามความเป็นจริง,
มิจฉาทิล्लीนั้น มีความเห็นวิปริต เช่นเห็นเป็น
อาทิวา "ทานที่บุคคลให้แล้วยอมไม่มีผล"
เป็นลักษณะ. มีโทษน้อย, และมากเหมือน
สัมพปลาปะ. อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิล्लीที่ไม่
ถึงมีโทษน้อย, ที่ถึงมีโทษมาก.

^๑ ฉ. จินฺเตสิ.

^๒ ฉ. ยถาตจฺจกฺคหฺมาภาเวน.

ตสุสา เทว สมุภารา วตุโน จ มิจฉาทิสฺสนัน มืองก ๒ คือ วตุโน จ
 กหิตากการวิปริตทา, ยถา จ ตํ คณฺหาติ, กหิตากการวิปริตทา เรื่องวิปริตจากอาการ
 ตถาภาเวน ตสุสฺสปุญฺจานนฺติ. ตตฺถ ที่ถื่อ ๑, ยถา จ ตํ คณฺหาติ, ตถาภาเวน
 นตฺถิกาทเหตุกอกิริยทิสฺสิหิ เอว กम्म- ตสุสฺสปุญฺจัน ความปรากฏแห่งเรื่องนั้นโดย
 ปลกเกโท โหติ, น อณฺณทิสฺสิหิ. ไม่เป็นอย่างที่ถื่อ ๑. บรรดาทิสฺสิเหล่านี้
 กรรมบถยอมขาดเพราะนตฺถิกทิสฺสิ อเหตุกทิสฺสิ
 และอกิริยทิสฺสิเท่านั้น, หาขาดเพราะทิสฺสิ
 เหล่าอื่นไม่.

อิมสฺส ปน ทสนฺนํ อกุสลกम्मปถานํ
 ฐมฺมโต, โกฎฺฐาสโต, อารมฺมณโต,
 เวทนาโต, มุลโต จาติ ปญฺจหากาเรหิ
 วินิจฺฉโย เวทิตฺพโพ.

อกุสลกรรมบถแห่ง ๑๐ เหล่านี้ พึง
 ทราบวินิจฉัย โดยอาการ ๕ อย่าง คือโดย
 ธรรม ๑, โดยกฎฐาส ๑, โดยอารมณ ๑,
 โดยเวทนา ๑, โดยมูล ๑.

ตตฺถ ฐมฺมโตติ เอเตสฺส หิ
 ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาฐมฺมว โหนติ,
 อภิชฺฌาทโย ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตา.

บรรดาอาการเหล่านี้(๑) อาการที่
 ว่า โดยธรรม ความว่า ก็ในอกุศลกรรม-
 บถ ๑๐ เหล่านี้ อกุศลกรรมบถ ๑ ประการ
 โดยลำดับ เป็นเจตนาธรรมอย่างเดียวกัน,
 อกุศลกรรมบถ ๓ ประการมีอภิชฌาเป็นต้น
 เป็นธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนา.

โกฏฐาสโตติ ปฏิปาฐิยา สตุต,
 มิจฺฉาทิฏฺฐิ จาติ อิมเ อฏฺฐ กมฺมปถา
 เอว โหนฺติ, โน มุลานิ. อภิชฺฌา-
 พยาปาทา กมฺมปถา เจว มุลานิ จ.
 อภิชฺฌา หิ มุลํ ปตุวา โลโก อุกฺคฺลมูลํ
 โหติ, พยาปาโท โทโส อุกฺคฺลมูลํ โหติ.

(๒) อาการที่ว่า โดยโกฏฐาส
 ความว่า อุกคฺลกรรมบถ ๘ ประการเหล่านี้
 คือ อุกคฺลกรรมบถ ๗ ประการโดยลำดับ,
 และมิจฉาทิฏฺฐิ ๑ เป็นกรรมบถอย่างเดียว,
 ไม่เป็นมูล. อภิชฌาและพยาบาทเป็นกรรมบถ
 ๒ ควย เป็นมูลควย. จริงอยู่ อภิชฌา คือตัว
 โลกะ เพราะเพ่งถึงมูลจัดเป็นอุกคฺลมูล,
 พยาบาท คือตัวโทสะก็จัดเป็นอุกคฺลมูล.

อารมฺมณโตติ ปาณาติปาโต
 ชีวิตินฺทริยารมฺมณโต สงฺขารารมฺมโณ
 โหติ. อทินฺนาทานํ สตุตฺตารมฺมณํ วา
 โหติ สงฺขารารมฺมณํ วา. มิจฺฉาจาโร
 โฝฏฐพฺพวเสน สงฺขารารมฺมโณ โหติ,
 สตุตฺตารมฺมโณติปิ. เอเก. มุสาวาโท
 สตุตฺตารมฺมโณ วา สงฺขารารมฺมโณ วา.
 ตถา ปิสฺสวาจา. ผรุสฺวาจา สตุตฺตา-
 รมฺมณาว. สัมผฺสปฺลาโป ทิฏฺฐสฺสุมฺมุต-
 วิญฺญาตวเสน สตุตฺตารมฺมโณ วา
 สงฺขารารมฺมโณ วา. ตถา อภิชฺฌา.

(๓) อาการที่ว่า โดยอารมณ
 ความว่า ปาณาติปาต มีสังขารเป็นอารมณ
 เพราะมีชีวิตินทรียเป็นอารมณ. อทินนา-
 ทาน มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็น
 อารมณบ้าง. มิจฉาจาร มีสังขาร คือ
 โฝฏฐัพพะเป็นอารมณ, อาจารย์พวกหนึ่ง
 กล่าวว่า มีสัตว์เป็นอารมณ ก็มี. มุสาวาท
 มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณ
 บ้าง. ปิสฺสวาจาก็เช่นเดียวกัน. ผรุสวาจา
 มีสัตว์เป็นอารมณอย่างเดียวกัน. สัมผฺสปฺลาปะ
 มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณ

ผลคำตรวจไตรโกรสข สิ้นศข
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

พญาปาโท สัตตารมมโณว. มิจฉาทิฏฐิ
เตภูมิกธมมวเสน สงฺขารารมมฉาว.

บ้าง ก็มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและ
ธรรมารมณ์เป็นอารมณ์. อภิชฌาก็เหมือนกัน.
ส่วนพญาบาท มีสัตว์เป็นอารมณ์อย่างเดียวกัน.
มิจฉาทิฏฐิ มีสังขาร คือ ธรรมอันเป็นไปใน
ภูมิ ๓ เป็นอารมณ์.

เวทนาโตติ ปาณาติปาโต ทุกข-
เวทโน โทติ. กิญจาปิ हि राषानो โจरि
ทิสฺวา หสมานาปิ "กจฺฉน น มาเตถา"ติ
วทนฺติ, สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา ปน เนลล
ทุกขสมฺปยุตฺตาว โทติ.

(๔) อาการที่ว่า โดยเวทนา ความ
ว่า ปาณาติบาตเป็นทุกขเวทนา. แท้จริง
พระราชาทรงหลายทรงเห็นโจรแล้ว แมตรง
พระสรวลอยู่ ย่อมตรัสว่า "พวกเธอจงไป
ฆ่ามันเสีย" ดังนี้ ก็จริง, ถึงอย่างนั้น เจตนา
ที่จะตกลงพระทัยของพระราชานั้น ก็
เป็นเจตนาที่สัมปยุตด้วยทุกขเวทนานั้นเอง.

อทินฺนาทานํ ทิเวทนมํ, ตณฺหิ ปรมณฺหํ
ทิสฺวา ฆฺฏจตุฏฺฐสฺส คณฺหโต สุขเวทนมํ
โทติ, ภิตฺตลิตฺตสฺส^๑ คณฺหโต ทุกฺขเวทนมํ.
คธา วิปากนิตฺตสนฺทผลานิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส,
คณฺยกาเล มชฺฌตฺตภาเว จิตฺตสฺส ปน

อทินนาทาน มีเวทนา ๓, ด้วยว่าอทินนาทาน
นั้น เมื่อบุคคลเห็นสิ่งของของผู้อื่น หังรา-
เวียงทั้งยินดี ถือเอาไป เป็นสุขเวทนา,
เมื่อหวาดสะดุ้งกลัว ถือเอาไป เป็นทุกข-
เวทนา. เมื่อพิจารณาผลที่หลังไหลมา คือ

๑ ก. ภิตภิตสฺส.

กณฺหโต อทุกขมสุขเวทนี โหตีติ.

วิบาก ก็เป็นทุกขเวทนาเหมือนกัน, แต่หาก
ในเวลาที่ดีเอาตั้งตนอยู่ในอุเบกขา จึงดี
เอา เป็นอทุกขมสุขเวทนา.

มิจฺจจาโร สุขมชฺชุตฺตวเสณ ทฺวิเวทโน,
สนฺนิฏฺสาปกจิตฺเต ปน มชฺชุตฺตเวทโน
น โหตี. มุสาวาทอ อทินฺนาทาเน
วุตฺตนเยเนว ติเวทโน. ตถา ปิสฺสวาจา.
ผรุสฺวาจา ทุกฺขเวทนา.

มิจจจารมีเวทนา ๒ คือสุขเวทนาและ
อุเบกขาเวทนา, แต่ในจิตที่คิดจะตกลง
ยอมไม่มี อุเบกขาเวทนา. มุสาวาท
มีเวทนา ๓ ตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
ในอทินนาทาน. ปิสฺสวาจาก็มีเวทนา ๓
เหมือนกัน. ผรุสฺวาจาเป็นทุกขเวทนา.

สมฺมปฺปลาโป ติเวทโน. ปเรสุ หิ
สาธุกาโร ททฺนเตสุ เจลาทีนํ อุกฺขิปนฺเตสุ
หฺมฺจตุฏฺฐสฺส สีสฺตาหฺรณภาเรตฺยทฺธาทีนํ
กถนกาเล โส สุขเวทโน โหตี, ปจฺม
ทินฺนเวตเนน เอเกน ปจฺจฺจา อากนฺตฺวา
"อาทิตฺโต ปญฺจาย กเถหี"ติ วุตฺเต
"อนนุสนฺธิกํ ปกิณฺณกถํ กเถสุสํมิ นุ โข,
โน"ติ โทมนสฺสลิตฺสฺส กถนกาเล ทุกฺข-
เวทโน โหตี, มชฺชุตฺตสฺส กถยโต

สัมมปฺปลาปะ มีเวทนา ๓. ก็ในเวลาที่จะ
พูดถึงเรื่องการลักนางสีดา และภารตยฺุทธ
เป็นต้น ของบุคคลซึ่งทั้งเราเรียงทั้งยินดี ใน
เมื่อผู้หนึ่งกำลังให้สาธุกาโรอยู่ และกำลังยก
ธงแผ่นผ้าเป็นต้น สัมมปฺปลาปะเป็นสุข-
เวทนา, เมื่อผู้หนึ่งให้สินจ้างไว้ก่อน แต่
มาถึงภายหลังกลับพูดว่า "ท่านจงเอาตั้งแต
ต้นไป" ในเวลาเล่าเรื่องของผู้กำลัง
โทมนัสด้วยคิดว่า "เราจักพูดเรื่องเบ็ดเตล็ด

^๑ ฉ. เทนฺเตสุ เจลกฺเขปาทีนํ ขิปนฺเตสุ.

อทุกขมสุขเวทโน โหติ.

ที่ไม่ติดต่อกันหรือไม่หนอ" สัมผัสปลาปวาท
เป็นทุกขเวทนา, เมื่อวางเฉยพูดเป็น
อทุกขมสุขเวทนา.

อภิษณา สุขมชฺชตฺตวเสณ ทฺวิเวทนา.
ตถา มิจฺฉาทิฏฺฐิ. พฺยาปาโท ทุกฺข-
เวทโน.

อภิษณามีเวทนา ๒ คือ สุขเวทนาและ
อุเบกขาเวทนา. มิจฉาทิฐิ ก็มีเวทนา ๒
เช่นเดียวกัน. พยาบาทเป็นทุกขเวทนา.

มูลโตติ ปาณาติปาโต โทสโมห-
วเสณ ทฺวิมฺลโก โหติ. อทินฺนาทานํ
โทสโมหฺวเสณ วา โลกโมหฺวเสณ วา.
มิจฺฉาจาโร โลกโมหฺวเสเนว. มุสา-
วาโท โทสโมหฺวเสณ วา โลกโมหฺวเสณ
วา. ตถา ปิสุณฺวจา, สมฺพปฺปลาโป จ.
ผรุสฺวจา โทสโมหฺวเสณ. อภิษณา
โมหฺวเสณ เอกมฺลลา. ตถา พฺยาปาโท.
มิจฺฉาทิฏฺฐิ โลกโมหฺวเสณ ทฺวิมฺลลาติ.

(๕) อาการที่ว่า โดยมูล ความว่า
ปาณาติบาตมีมูล ๒ คือโทสะกับโมหะ.
อทินนาทานมีมูล ๒ คือ โทสะกับโมหะ หรือ
โลภะกับโมหะ. มิจฉาจารก็มีมูล ๒ คือ
โลภะกับโมหะ เหมือนกัน. มุสาวาทมีมูล ๒
คือ โทสะกับโมหะ หรือโลภะกับโมหะ.
ปิสุณวาจา, และสัมผัสปลาปะก็มีมูล ๒ คือ
โทสะกับโมหะ หรือโลภะกับโมหะ. ผรุส-
วามีมูล ๒ มีโทสะกับโมหะ. อภิษณามี
มูลเดียวคือโมหะ. พยาบาทก็มีมูลเดียว คือ
โมหะ. มิจฉาทิฐิมูล ๒ คือโลภะกับ
โมหะแล.

อกุสลกมฺมปถกถา นิฏฺฐิตา.

กถาวาทวยอกุศลกรรมมถ จบ.

กุศลกมฺมปถกถา

กถาวาด้วยกุศลกรรมบถ

ปาณาติปาตาทีหิ ปน วิรติโย,
อนภิซุณาอพยาบาทสมฺมาทิสฺสึโย จาติ
อิม ทส กุศลกมฺมปถา นาม. ตตฺถ
ปาณาติปาตาทโย วุคฺคตฺถกา เอว.

ธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ การ
งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น (๑ อย่าง),
อนภิซุณา อพยาบาท และสัมมาทิสฺสึ ชื่อว่า
กุศลกรรมบถ. ใน ๑๐ ประการนั้น ปาณา-
ติบาตเป็นต้น มีเนื้อความได้อธิบายไว้แล้ว
ทั้งนั้น.

ปาณาติปาตาทีหิ เอตาย วิรมนฺติ, สยั
วา วิรมติ, วิรมณฺมตฺตเมว วา เอตนฺติ
วิรติ.

ที่ชื่อว่า วิรติ เพราะอรรถว่า เป็นเครื่อง
งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น, หรือเป็นตัว
งดเว้น, หรือเป็นเพียงอาการงดเว้น.

ยา ปาณาติปาตา วิรมนฺตสฺส "ยา ตสฺมี
สมเย ปาณาติปาตา อารติ วิรตี"ติ^๑ เอว
วุคฺคา กุสลจิตฺตสมฺปยุคฺคา วิรติ, ส่า
ปเภทโต ทิวธา โหติ สมฺปตฺตวิรติ-
สมาทานวิรติ สมฺจฺเจทวิรตีติ.

วิรติของผู้งดเว้นจากปาณาติบาต ที่สัมปยุต
ด้วยกุศลจิตที่ตรัสไว้อย่างนี้ว่า "การงดเว้น
จากปาณาติบาตในสมัยนั้นเป็นต้น", โดย
ประเภทมี ๓ อย่าง คือ สัมปตตวิรติ
สมาทานวิรติ และสมฺจฺเจทวิรติ.

ตตฺถ อสมาทินฺนสิกฺขาปทานัน
อคฺคตโน ชาตีวพาหุสฺสจฺจาทีนึ ปจฺจเวกฺ-
ก

บรรดาวิรติทั้ง ๓ อย่างนั้น วิรติที่
เกิดขึ้นแก่ผู้ไม่ได้สมาทานสิกขาบท แต่

^๑ อภ. ส. ๓๔/๘๘.

ชิตฺวา "อยุคฺคํ อมฺหากํ เอวรูปํ^๑ กาทุนุ"^๑ติ พิจารณาถึงชาติ วยัและพาหุสัจจะเป็นคณ
 สมฺปตฺตวตฺถุ อวิตฺกุกมฺนฺตานํ อุปฺปชฺชฺมานา ของตนแลว ไม่กาวลวงวตฺถุที่มาถึงเข้าควย
 วิตฺติ "สมฺปตฺตวิตฺติ"^๑ติ เวทิตฺตพฺพา. คิดว่"การกระทำอย่ำนีไม่สมควรแก่เรว"
 คังนี้ พึงทราบว่ "เป็นสมฺปตฺตวิตฺติ".

ตฺตรึทํ วตฺถุ :

ในชอนันมี เรืองต้วอย่ำนคังตอไปนี้ :

สีหพทีเป จกฺกนสฺส อุปาสกสฺส
 วย. ตสฺส กิร ทหฺรกาเลเยว มาตฺยา
 โรโค อุปฺปชฺชึ. เวชฺเชน จ "อลฺลสฺสมฺสั
 ลหฺมุ วฏฺฏตี"^๑ติ วุคฺคํ. ตโต จกฺกนสฺส
 ภาตา "คจฺฉ ตาต, เขคฺคํ อาหิณฺหาหึ"^๑ติ
 จกฺกนํ เปเสลึ. โส ตคฺคถ คโต,

วิตฺติคังกล่าวมานี้เช่นเกี่ยวกัับวิตฺติของ
จกฺกนอุปาสกในเกาะล้งกา. เลวักันมาว่
 เมื่อบุปาสกนั้ยังอยู่ในวัยเด็ก มารดาของ
 เขาบ่วย. หมอบอกว่ "ควรจะไตเนื่อ
 กระจตายสค". ตอมาพี่ชายของนายจกฺกนจะ
 ล้งนายจกฺกนจะไปต้วยค้ำสั่งว่ "เธอจงไป
 ที่น่านะพอกุณ". เขาก็ไป ณ ที่น่านัน,

ตสฺมี ปน สมเย เอโก สโส ตรฺณสฺสสั
 ขาหิตฺตุ อากโต โหติ. โส ตํ ทิสฺวา
 เวเคน ธาวนฺโต วลฺลียา พทฺโธ "กิริ
 กิริ"^๑ติ สทฺทมกาสึ. จกฺกโน เตน สทฺเทน
 คนฺตฺวา ตํ คเหตุวว จินฺเตลึ "มาตุ

ในขณะนั้เองกระจตายต้วหนึ่งจะมากินข้าว-
 กล่าออน. มันเห็นเขาเข้ากรึบว้งหนี ถูก
 เถววัลย์พัน ร้องเสียงคัง "กริก ๆ". เขา
 ว้งไปตามเสียงนั้จับกระจตายนั้ไต คิดว่
 "จะปรุรงยาให้มารดา", คิดตอไปอื่กว่

^๑ ฉ. เอวรูปํ ปาป.

ภสซช กโรมี^๑ติ, ปุน จินุเตสิ "น เมต^๒ "การพราภชีวิตผู้อื่น เพราะชีวิตของมารคา
 ปฏีรูป, ยวาท^๓ มาตุ ชีวิตการณา ปรั ไมควรแก่เรา" ดังนั้น เขาจึงปล่อยมันไป
 ชีวิตา โวโรเปยุณ^๒ติ. อถ น "คจจ ควบกล่าวว่า "ไปกินหญ้าและน้ำกับเหล่า
 อรณเณ สเสหิ สหุธิ ติโณทกั ปริภุชสา^๒ติ กระทบในป่าเถิด".
 มุญจิ.

ภาตรา จ "กั ทาต สโส ลหุโธ^๒ติ เขากลับมาถูกพี่ชายถามว่า "เธอได้กระ-
 ปุจฉโต ตั ปวตตี อาโรเจสิ^๒ ตโต ตายหรือเปล่า" ก็เล่าเรื่องนั้นให้ฟัง. เมื่อ
 นั ภาคา ปริภาสิ. โส มาตุสนุติกั เป็นดังนั้น พี่ชายก็ปรึกษาเขา. เขาเดินไป
 คนตุวา "ยโตหิ ชาโต, นาภิชานามิ หาแม่ แล้วยืนตั้งสัจจะว่า "ตั้งแต่เกิดมา,
 สณัจจุจ ปาณั ชีวิตา โวโรเปตา^๒ติ สจจ ข้าพเจ้ายังไม่ได้ทราบเลยว่า แกล้งฆ่า
 วตุวา อฏจาสิ, ทาวเทวสุส มาตา สัตว์", ทันใดนั้นมารคาของเขาก็หายโรค.
 อโรคา อโหสิ.

สมาทินนสิกขาปทานัน ปน สิกขาปท- ส่วนวิรติที่เกิดแก่ผู้สมาทานสิกขาบท
 สมหาทาเน จ ตตุตตุตริยจ อตุตโน ในเวลาที่สมาทานสิกขาบท และในเวลาต่อ
 ชีวิตมุปี ปริจุจชิตวา วตุถุ อวิติกุกมนุตานัน จากนั้นไป แม้จะสละชีวิตของตนก็ไม่ก้าว
 อุปปชชมานา วิรติ "สมาทานวิรติ^๓"ติ ลวงวัตถุ ฟังทราบว่าเป็นสมาทานวิรติ",
 เวทิตพพา, ทนต์รวทฒมานปพพทวาสิ^๓ เหมือนวิรติของอุบาสกผู้อยู่ทุทุกเขาชื่อทนต์-

^๑ ส. ยมห์. ^๒ ฉ. ปวตตี อาจิกุช.

^๓ ฉ. อตุตตรวทฒมาน...

อุปาสกสูต วิย. โส กิร อัมพริยวิหาร-
 วาสีโน ปิงคลสูต พุทธรกชิตตเถรสูต วิฑฒมานะ. เล่ากันมาว่า อุปาสกนี้รับ
 สุนฺตีเก สิกฺขาปทานิ คเหตุวา เขตฺตํ ลิกขาบทในสำนักของ พระปิงคลพุทธรกชิต-
 กสฺตี. อถสูต โคโณ นฺนุโจ, โส ตํ เถระ ซึ่งอยู่ในอัมพริยวิหาร แล้วไปไถนา.
 คเวสนุโต ทนฺตรวฑฒมานปพฺพตํ อารุหิ, ต่อมาคอของเขายาย, เขาเมื่อเที่ยวหาโค
 ตตฺร นํ มหาสบุโป อคฺคเหสิ. โส ฐุใหญ่ได้รั้คเขาบนภูเขานั้น. เขาคิดว่า
 จินฺเตสิ "อิมายสูต ติชิตฺวาสิยา สีสํ "เราจะตองตัดคี่ระชะของฐุนั้น ควยมืดอันคม
 ฉินฺทามิ"ติ, ปุณ จินฺเตสิ "น เมตํ นี้", กลับคิดไ้ว่า "การที่เรารับลิกขาบท
 ปฏฺิรูปํ, ยวาทํ ภาวนียสูต ครุโน สุนฺตีเก ในสำนักครุผู้ควรยกยอง แล้วทำลายเสีย,
 สิกฺขาปทานิ คเหตุวา ภินฺุเทยฺยณฺุ"ติ. หาสมควรแก่เราไม".

เอวํ ยาวตติยํ จินฺเตตฺวา "ชีวิตํ เขาคิดอยางนั้นถึง ๓ วาระ ตัดสินใจแน่ว
 ปริจฺจขามิ, น สิกฺขาปทณฺุ"ติ อํเส จปิตํ "เราสละชีวิต,แต่ไมสละลิกขาบท" แล้วหิง
 ติชิตฺทณฺุทวาลี อรณฺุณเ ฉทฺุเทสิ, ตาวเทว มืดโตอันคมที่วางอยู่บนไหล่ไปในปีา, ทันใด
 นํ มหาสบุโป^๒ มุญฺจิตฺวา อคฺมาสีติ. นั้น ฐุใหญ่ก็ไ้ปลอยเขาแล้วเลื้อยไป.

อริยมคฺคสมฺปยุตฺตา ปน วิรติ วิรติสมฺปยุตฺตควยอริยมรรค พิงฺทราบ
สมฺมุจเฉทวิรติ เวทิตพฺพา, ยสฺสา^๓ ว่าเป็นสมฺมุจเฉทวิรติ, ซึ่งนับตั้งแต่วิรตินี้เกิด

^๑ ฉ. อุตฺตรวฑฒมาน...

^๒ ฉ. มหาวาโพ.

^๓ ส. ตสฺสา.

อุบุปฺตฺตฺติโต ปฏฺฐติ "ปานํ มาเตสุสามี"ติ ^{ขึ้น}พระอริยบุคคลไม่เกิดแต่ความคิดว่า"เรา
 อริยบุคคลานัน จิตฺตมฺปิ น อุบุปฺชฺชติ. ^{จัก}มาสัตว์".

อิทานิ ยถา อกุสลานัน, เอว ^{บัดนี้} พึงทราบวินิจฉัยกุศลกรรมบถ ๑๐
 อิมํสมฺปิ กุสลกมฺมปถานัน ฅมฺมโต โภฏฺ- ^{ประการ}แม่เหล่านี้โดยอาการ ๕ อย่าง คือ
 จาสโต อารมฺมณโต เวทนาโต มฺลโตติ ^{โดย}ธรรม โภฏฺฐาส อารมฺณ เวทนา และ
 ปญฺจหากาเรหิ วินิจฺจโย เวทิตฺตพฺโพ. ^{มูล,} เช่นเดียวกับบอกุศลกรรมบถ.

ตตฺถ ฅมฺมโตติ เอเตสุ หิ ^{บรรดา}อาการเหล่านั้น (๑) อาการ
 ปฏิปาฏิยา สตฺต เจตนาปิ วตฺตฺนฺติ วิรติ- ^{ที่ว่า}โดยธรรม ความว่า บรรดากุศลกรรม-
 โยปิ, อนฺเต ตโย เจตนาสมฺปยุตฺตาว. ^{บถ}เหล่านั้น กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการตาม
 ลำดับเป็นไต่ทั้งเจตนาทั้งวิรติ, ส่วน ๓ ขอ
 เบื่องปลาย สัมปยุตฺตวฺยเจตนาอย่างเดี่ยว.

โภฏฺฐาสโตติ ปฏิปาฏิยา สตฺต ^{(๒) อาการ}ที่ว่า โดยโภฏฺฐาส
 กมฺมปถา เอว, โน มฺลานิ, อนฺเต ^{ความ}ว่า ธรรม ๑๐ ประการ ตามลำดับเป็น
 ตโย กมฺมปถา เจว มฺลานิ จ. อนฺนิชฺฌา ^{กรรม}บถอย่างเดี่ยว, ไม่เป็นมูล, ส่วน ๓ ขอ
 หิ มฺลํ ปตฺวา อโลโก กุสลมฺลํ โหติ, ^{เบื่อง}ปลาย เป็นทั้งกรรมบถ เป็นทั้งมูล.
 อพฺยาปาโท อโทโส กุสลมฺลํ, สมฺมาทิสฺสุจฺจ ^{จริง}อยู่ อนฺนิชฺฌา คืออโลเก เพราะมุ่งถึง
 อโมโห กุสลมฺลํ. ^{มูล} เป็นกุศลมูล, อพฺยาบาท คือ อโทสะ
 เป็นกุศลมูล, สัมมาทิสฺสุจฺจคืออโมหะเป็นกุศลมูล.

พันตำรวจเอกสนาม คง เมือง
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อารมฺมโศติ ปาณาติปาตาหิ
 อารมฺมาเนว เอเตสํ อารมฺมานิ,
 วิติกฺกมิตฺตพฺโตเยว हि วิรติ เวรมณี นาม
 โหติ. ยถา ปน นิพฺพานารมฺมโณ
 อริยมคฺโค กิเลสํ ปชฺหติ, เอวํ
 ชีวิตินุทฺริยาหิ อารมฺมาเปเต กมฺมปถา
 ปาณาติปาตาหิ หุสฺสึลฺยานิ ปชฺหนฺตฺติ
 เวทิตฺตพฺพา.

เวทนาโศติ สฺพเพ สุขเวทนา วา
 โหนฺติ มชฺฌตฺตเวทนา วา, กุสฺลํ ปตฺวา
 हि ทุกฺขเวทนา นาม นตฺถิ.

มฺลโศติ ปฏิปาฏิยา สตฺต กมฺมปถา
 ฌาณสฺมปยุตฺตจิตฺเตน วิรมนฺตสฺส อโลภ-
 อโทสอโมหวเสน ติมฺมลา โหนฺติ,
 ฌาณวิปฺยุตฺตจิตฺเตน วิรมนฺตสฺส หุวิมฺมลา.

(๓) อาการที่ว่า โดยอารมฺม ความ
 ว่าอารมฺมแห่งปาณาติบาตเป็นต้นนั้นแล จัด
 เป็นอารมฺมของกุศลกรรมบถเหล่านั้น, จริง
 อยู่ การงดเว้นจากวัตถุที่พึงก้าวล่วงชื่อว่า
 เวรมณี. เหมือนอย่างว่า อริยมรรคมีนิพพาน
 เป็นอารมฺมขอมละกิเลสได้ฉันทิ, กรรมบถ
 เหล่านั้นซึ่งมีชีวิตินทรีย์เป็นต้นเป็นอารมฺม พึง
 ทราบว่าขอมละโทษเครื่องทุศีลมีปาณาติบาต
 เป็นต้นได้ฉันทิ.

(๔) อาการที่ว่า โดยเวทนา ความ
 ว่า กุศลกรรมบถทุกข้อ เป็นสุขเวทนาบ้าง
 อุเบกขาเวทนาบ้าง, จริงอยู่ เพราะเพง
 ถึงกุศล ชื่อว่าทุกขเวทนาย่อมไม่มี.

(๕) อาการที่ว่า โดยมฺล ความว่า
 กุศลกรรมบถ ๑ ประการตามลำดับ ของผู้
 งดเว้นด้วยจิตสัมปยุตตด้วยญาณ ขอมมีมฺล ๓
 คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ, ของผู้

อนภิขุณา ฌาณสัมปยุตฺตจิตฺเตน วิรมนฺตสุส
 ทฺวิมุลา โหติ, ฌาณวิปฺยุตฺตจิตฺเตน
 วิรมนฺตสุส เอกมุลา. อโลโก ปน
 อุตฺตนาเว อุตฺตโน มุลํ น โหติ.
 อพฺยาปาเทปิ เอเสว นโย. สมนฺมาทิลฺลิจิ
 อโลกาโทสวเสน ทฺวิมุลาเว โหติ.
 อิเม ทส กุสลกมฺมปถา นาม.

จกเวณฺทวยจิตฺตวิปฺยุตฺตจากญฺญาณ ย่อมมีมูล ๒.
 อนภิขุณาของผู้งกเวณฺทวยจิตฺตสัมปยุตฺตวยญฺญาณ
 ย่อมมีมูล ๒, ของผู้งกเวณฺทวยจิตฺตวิปฺยุตฺตจาก
 ญฺญาณ ย่อมมีมูล ๑. ส่วนอโลกะไม่เป็นมูล
 ของตนวยตนเอง. แม้ในอพฺยาปาทกัณฺณนี้
 เหมือนกัน. ส่วนสมนฺมาทิลฺลีย่อมมีมูล ๒ คือ
 อโลกะ และอโทสวะ. รวมเป็นกุสลกรรมมถ
 ๑๐ ประการคั่งกล่าวมา.

กมฺมปถสัสนฺทกถา

กถาว่าด้วยกาเปรียบเทียบกรรมผล

อิทานิ อิมสฺมี จาเน กมฺมปถ-
สัสนฺทน์ นาม เวทิตพฺพํ.

บัดนี้พึงทราบการเปรียบเทียบกรรมผล
ในฐานะนี้ต่อไป.

ปญฺจผลสฺสทวารวเสน . หิ อุปฺปนฺโน
อสิวโร อกุสลํ มโนกมฺมเมว โหติ.
มโนผลสฺสทวารวเสน อุปฺปนฺโน คีณิปี
กมฺมานิ โหนติ.

ก็อสังวรที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งสัมผัสทั้ง
๕ จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลทั้งนั้น. ส่วน
ที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งมโนสัมผัส จัด
เป็นกรรมทั้ง ๓ อย่าง.

โส หิ กายทฺวาเร โจบปฺนํ ปตฺโต อกุสลํ
กายกมฺมํ โหติ, วจิทฺวาเร อกุสลํ
วจีกมฺมํ, อุภยตฺถ โจบปฺนํ อปฺปตฺโต อกุสลํ
มโนกมฺมํ โหติ.

จริงอยู่ อสังวรนั้นถึงความไหวในกายทวาร
จัดเป็นกายกรรมฝ่ายอกุศล, ถึงความไหว
ในวจีทวาร จัดเป็นวจีกรรมฝ่ายอกุศล, ไม่
ถึงความไหวในทวารทั้ง ๒ จัดเป็นมโน-
กรรมฝ่ายอกุศล.

ปญฺจอสิวฺรทวารวเสน อุปฺปนฺโนปิ อกุสลํ
มโนกมฺมเมว โหติ. โจบปฺนกายอสิวฺร-
ทวารวเสน อุปฺปนฺโน อกุสลํ กายกมฺม-
เมว โหติ. วาจาอสิวฺรทวารวเสน
อุปฺปนฺโน อกุสลํ วจีกมฺมเมว โหติ.
มโนอสิวฺรทวารวเสน อุปฺปนฺโน อกุสลํ
มโนกมฺมเมว โหติ.

อสังวรที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งอสังวร ๕
จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลเท่านั้น. อสังวร
ที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งโจบปนกายอสังวร
จัดเป็น กายกรรมฝ่ายอกุศลอย่างเดียว.
อสังวรที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งวาจาอสัง-
วร จัดเป็นวจีกรรมฝ่ายอกุศลอย่างเดียว.
อสังวรที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งมโนอสัง-
วร จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลอย่างเดียว.

พันตำรวจโทสุวัณน์ กริ่งไกร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺษสํสาธิตํ. ป-ท. ๒-๖

ตีวิธ กายทุจฺจริตํ อกุสลํ กายกมุขเมว กายทุจฺจริต ๓ อย่าง จัดเป็นกายกรรมฝ่าย
โหติ. จตุพฺพิธํ วจฺจิทุจฺจริตํ อกุสลํ อกุศลเท่านั้น. วจฺจิทุจฺจริต ๕ อย่าง จัดเป็น
วจีกรรมฝ่ายอกุศลเท่านั้น. มโนทุจฺจริตํ ๓
อกุสลํ มโนกมุขเมว โหติ. อย่าง จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลเท่านั้น.

ปญฺจผลฺลสฺสทวารวเสน อุกฺกปฺปนโน ส่วนสังวรที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่ง
สํวโรปิ กุสลํ มโนกมุขเมว โหติ. สัมผัส ๕ จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล. แต่
มโนผลฺลสฺสทวารวเสน อุกฺกปฺปนโน ปน อยมฺปิ สังวร ที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งมโนสัมผัส
อสํวโร วิย ตีณฺปิ กมุขานิ โหนติ. แม้นจัดเป็นกรรมทั้ง ๓ อย่างเหมือนอสังวร.

ปญฺจสํวรทวารวเสน อุกฺกปฺปนโนปิ กุสลํ สังวรแมที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งสังวร ๕
มโนกมุขเมว โหติ. จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศลอย่างเดียว.

โจปนกายสํวรทวารวเสน อุกฺกปฺปนโน กุสลํ สังวรที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งโจปนกาย-
กายกมุขเมว โหติ. วาจาสํวรทวาร- สังวรจัดเป็นกายกรรมฝ่ายกุศล. ที่เกิดด้วย
วเสน อุกฺกปฺปนโน กุสลํ วจฺจิกมุขเมว โหติ. อำนาจทวารแห่งวาจาสังวร จัดเป็นวจี-
มโนสํวรทวารวเสน อุกฺกปฺปนโน กุสลํ กรรมฝ่ายกุศล. ที่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่ง
มโนกมุขเมว โหติ. มโนสังวร จัดเป็นมโนกรรมฝ่ายกุศล.

ตีวิธ กายสุจฺจริตํ กุสลํ กายกมุขเมว กายสุจฺจริต ๓ อย่าง จัดเป็นกายกรรมฝ่าย
โหติ. จตุพฺพิธํ วจฺจิสุจฺจริตํ กุสลํ วจฺจิกมุข- กุศลแท้. วจฺจิสุจฺจริต ๕ อย่าง จัดเป็นวจีกรรม

พันตำรวจโทสุวัณน์ กริ่งไกร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

เมว โหติ. ติวธิ มโนสุจริต กุสล ฝายกุศลเท. มโนสุจริต ๓ อย่าง จัดเป็น
มโนกมฺมเมว โหติ. มโนกรรมฝายกุศลเท.

อกุสล ภายกมฺม ฃญจผลุตทวาร- ภายกรรมฝายอกุศล ยอมไมเกิดด้วย
วเสน นุบฺปชฺชติ, มโนผลุตทวารวเสนเนว อำนาจทวารแห่งสัมผัส ๕, แต่ยอมเกิดด้วย
อุบฺปชฺชติ. ตถา อกุสล วจีกมฺม. อกุสล อำนาจทวารแห่งมโนสัมผัสเท่านั้น. วจี้-
มโนกมฺม ปน ฃผลุตทวารวเสนเนว กรรมฝายอกุศลก็เช่นกัน. ส่วนมโนกรรม
อุบฺปชฺชติ, ตํ ภายวจิทฺวาเรสุ โจปนํ ฝายอกุศล ยอมเกิดด้วยอำนาจทวารแห่ง
ปตฺตํ อกุสล ภายกมฺมวจีกมฺม โหติ, โจปนํ สัมผัสทั้ง ๖, มโนกรรมนั้นถึงความไหวใน
อุบฺปตฺตํ อกุสล มโนกมฺมเมว โหติ. ภายทวารและวจิตฺวาร จัดเป็นภายกรรม
และวจี้กรรมฝายอกุศล, ไมถึงความไหวใน
ภายทวารและวจิตฺวาร จัดเป็นมโนกรรม
ฝายอกุศลอย่างเคียว.

ยถา จ ฃญจผลุตทวารวเสน, เอวํ เหมือนอย่างว่า ภายกรรมฝายอกุศลไมเกิด
ฃญจอสฺวรทวารวเสนปี อกุสล ภายกมฺม ด้วยอำนาจทวารแห่งสัมผัส ๕ ฉนฺไต, ภาย-
นุบฺปชฺชติ. โจปนภายอสฺวรทวารวเสน, กรรมฝายอกุศลก็ไมเกิดแมด้วยอำนาจทวาร
ปน วาจาสฺวรทวารวเสน จ อุบฺปชฺชติ, แห่งอสฺงวร ๕ ฉนฺนํ. ยอมเกิดด้วยอำนาจ
มโนอสฺวรทวารวเสน นุบฺปชฺชติ. ทวารแห่งโจปนภายอสฺงวร, และทวารแห่ง
วajasฺงวร, ยอมไมเกิดด้วยอำนาจทวาร
แห่งมโนอสฺงวร.

พันคำรจโทสุวัฒน์ กริ่งไกร
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺยาสถิตินิ. ป-ท. ๒-๖

อกุสลํ วจีกรมมุปี ปญจอสัรวทวารวเสน แม่วจีกรรมฝ่ายอกุศล ก็ไม่เกิดด้วยอำนาจ
 นุปฺปชฺชติ, โจปนกายวาจาอสัรวทวาร- ทวารแห่งอสังวร ๕, แต่เกิดด้วยอำนาจ
 วเสน อุปฺปชฺชติ, มโนอสัรวทวารวเสน ทวารแห่งโจปนกายอสังวรและโจปนวาจา-
 นุปฺปชฺชติ. อสังวร, ไม่เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งมโน
 อสังวร.

อกุสลํ มโนกมฺมํ อญฺจอสัรวทวารวเสนปี มโนกรรมฝ่ายอกุศล ย่อมเกิดแมด้วยอำนาจ
 อุปฺปชฺชเตว. กุสลกายกมฺมาทีสุปี เอเสว ทวารแห่งอสังวร ๘ เท่านั้น. แมในกาย-
 นโย. กรรมฝ่ายอกุศลเป็นต้นก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้.

อัยํ ปน วิเสโส, ยถา อกุสล- ส่วนความแตกต่างกัน มีดังต่อไปนี้,
 กายกมฺมวจีกรมมานิ มโนอสัรวทวารวเสน กายกรรมและวจีกรรมฝ่ายอกุศลไม่เกิดด้วย
 นุปฺปชฺชนฺติ, น ตถา เอตานิ. เอตานิ อำนาจทวารแห่งมโนสังวรฉันทิ, กาย-
 ปน กายงฺควาจฺงคํ อโจเปตฺวา ลิกฺขา- กรรมและวจีกรรมฝ่ายอกุศลเหล่านี้ ย่อมไม่
 ปทานิ คณฺหนฺตสฺส มโนสัรวทวารเวปี เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งมโนสังวร ฉันทินัน
 อุปฺปชฺชนฺติ เอว. หามิได้. แต่กายกรรมและวจีกรรมฝ่ายอกุศล
 เหล่านี้ ย่อมเกิดแต่ในทวารแห่งมโนสังวร
 ของผู้ไม่ไหวองค์แห่งกายและวารับลิกขา
 บท.

พันตำรวจโทสุวัฒน์ กริ่งไกร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตตถ กามาวจร กุสล จิตฺตํ ทิวิธกมฺม-
ทวารวเสน อุปฺปชฺชติ, ปญฺจวิญญาณ-
ทวารวเสน นุปฺปชฺชติ,

(ด้วยเหตุผลดังกล่าวมา) กามาวจรกุศลจิต
จึงเกิดขึ้นในทวารแห่งมโนสังวรนั้น ด้วย
อำนาจกรรมและทวารทั้ง ๓ อย่าง, ไม่เกิด
ด้วยอำนาจทวารแห่งปัญจวิญญาณ,

"ยมฺปิที จกุขฺสมฺผลสฺสปลฺจยา อุปฺปชฺชติ
เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมฺสุขํ
วา"ติ อิมินา ปน นเยน ฉผลสฺสทวาร-
วเสน อุปฺปชฺชติ, อฏฺฐสํวรทวารวเสน
นุปฺปชฺชติ, อฏฺฐสํวรทวารวเสน อุปฺปชฺชติ,
ทสอกุสลกมฺมปถวเสน นุปฺปชฺชติ, ทสกุสล-
กมฺมปถวเสน อุปฺปชฺชติ.

"การเสวยอารมณ์ ที่เกิดเพราะจักขุสัมผัส
เป็นปัจจัย จัดเป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อุเบกขา
บ้าง" ก็โดยนัยนี้ กามาวจรกุศลจิตจึง
เกิดด้วยอำนาจทวารแห่งสัมผัส ๖, ไม่เกิด
ด้วยอำนาจทวารแห่งสังวร ๘, ย่อมเกิด
ด้วยอำนาจทวารแห่งสังวร ๘, ไม่เกิดด้วย
อำนาจอกุศลกรรมบถ ๑๐, แต่เกิดด้วย
อำนาจกุศลกรรมบถ ๑๐.

ตสฺมา อิทมฺปิ จิตฺตํ ทิวิธกมฺมทวารวเสน
วา อุปฺปนฺนํ โหติ, ฉผลสฺสทวารวเสน วา
อฏฺฐสํวรทวารวเสน วา ทสกุสลกมฺมปถ-
วเสน วา, "กามาวจร กุสล จิตฺตํ

ดังนั้น จิตนี้ย่อมเป็นอันเกิดด้วยอำนาจกรรม
และทวารทั้ง ๓ อย่างบ้าง, ด้วยอำนาจ
ทวารแห่งสัมผัส ๖ บ้าง ด้วยอำนาจทวาร
แห่งสังวร ๘ บ้าง ด้วยอำนาจแห่งกุศล

๑ ฉ. โหตุ.

อุปปันนํ โหติ ฯเปฯ รูปารมฺมณํ วา
ฯเปฯ ธมฺมารมฺมณํ วา"ติ วุตฺเต สัพฺพ
วุตฺตเมว โหตีติ.

กรรมบถ ๑๐ บาง, เมื่อตรัสว่า "กุศลจิต
ขึ้นกามาจร ฯลฯ ปรากรรูปเป็นอารมณ์บาง
ฯลฯ ปรากรธรรมเป็นอารมณ์บาง ย่อมเกิด
ขึ้น" ดังนี้ เป็นอันตรัสจิตทั้งหมดนั้นเองแล.

ทวารกถา นิฏฺฐิตา.

กถาวาทวยทวาร จป.

ยํ ยํ วา ปนารพฺภาติ เอตฺถ อัย
โยชณา,

การประมวลใจความในข้อที่ว่า หรือ
ปรากรอารมณ์ใด ๆ นี้ มีดังต่อไปนี้,

เหตุจํา วุตฺเตสุ รูปารมฺมณาทีสุ รูปารมฺมณํ
วา อารพฺภ, อารมฺมณํ กตฺวาติ อตฺถโธ.
สทฺทวารมฺมณํ วา ฯเปฯ ธมฺมารมฺมณํ วา
อารพฺภ อุปปันนํ โหติ.

บรรดา รูปารมณเป็นต้นตั้งที่กล่าวแล้วข้างตน
ปรากรรูปารมณหรือ, อธิบายว่าทำให้เป็น
อารมณ์. จิตปรากรสทฺทวารมณ ฯลฯ หรือ
ธรรมารมณเกิดขึ้น.

เอตฺตาวตา เอตฺตสฺส^๑ จิตฺตสฺส เอเตสุ
อารมฺมณेषु ยงฺกิลฺลิจิ เอกเมว อารมฺมณํ
อนุญฺญาตสฺสทีสุ โหติ.

ด้วยคำอธิบายเพียงเท่านั้น ก็เหมือนกับทรง
รับรองอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แห่งจิตนั้น
เพียงอารมณ์เดียวในบรรดาอารมณ์เหล่านั้น.

^๑ ลี. เอกสฺส.

คุณเสรี - คุณมุกดา เอื้อวิวัฒนะสกุล ขออุทิศส่วนกุศลให้
คุณพ่อ เตียง-คุณแม่ทวาม จิราธิวัฒน์ และคุณพ่ออ้อจือ เหลียง

อิทฺยจฺ เอกฺสุมี สฺมเย เอกฺสุสฺส วา ย่อมไม่มีลำดับแม้ว่า จิตนี้ปรารภรูปารมณฺ์
 ปุคฺคฺลสุสฺส รูปารมณฺ์ อารพฺภ อุปฺปนฺนํ, เกิดขึ้นในสมัยหนึ่งของคน ๆ หนึ่ง, หรือ
 ปุณฺ อณฺฺยสุมี สฺมเย อณฺฺยสุสฺส วา ปุคฺคฺลสุสฺส ปรารภอารมณฺ์อย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ใน
 สหฺทาที่สุปิ อณฺฺยตรํ อารมณฺ์ อารพฺภ บรรดาสหฺทาธรรมเป็นต้น เกิดขึ้นอีกในสมัย
 อุปฺปชฺชติ เอว. เอวํ อุปฺปชฺชมานสุสฺส อื่นของคน ๆ อื่น. อนึ่ง จิตนี้เมื่อเกิดขึ้น
 จสุสฺส เอกฺสุมี ภเว ปจฺมํ รูปารมณฺ์ อย่างนี้ ก็ปรารภรูปารมณฺ์ในภพหนึ่ง เป็นไป
 อารพฺภ ปวตฺติ^๑ โหติ, ปจฺฉา สหฺทา- ก่อน, ภายหลังจึงปรารภสหฺทาธรรมเป็นไป.
 รามณฺฺนติ อยมฺปิ กโม นตฺถิ.

รูปาที่สุ จาปิ ปจฺมํ นีลารมณฺ์, ปจฺฉา แม้การกำหนดดังต่อไปนี้ก็ไม่มีคือ บรรดารูป
 ปิตารมณฺฺนติ อยมฺปิ นียโม นตฺถิ. เป็นต้น ปรารภสี่เขียวเป็นอารมณฺ์ก่อน,
 ภายหลังจึงปรารภสี่เหลืองเป็นอารมณฺ์.

อิติ อิมํ สหฺพารมณฺฺนตฺถฺยเจว กมาภาวญฺจ, ดังนั้น ที่ตรัสว่า "ยํ ยํ วา ปนารพฺภ" เพื่อ
 กมาภาเวปิ จ นีลปีตาที่สุ นียมาภาวญฺจ ทรงแสดงถึง การที่จิตมีอารมณฺ์ใดทุกอย่าง
 ทสฺสเสตุํ "ยํ ยํ วา ปนารพฺภ"ติ อาห. ความไม่มีลำดับ, และแม้ในความไม่มีลำดับก็
 ไม่มีการกำหนดในอารมณฺ์ มีสี่เขียวและสี่
 เหลืองเป็นต้น.

^๑ ก. ปวตฺตํ.

อิทํ วุคฺคํ โหติ : อิมेषุ รูปาทิสฺสู น ทานกลาวอธิบายไว้ว่า : บรรดารูปารมณฺ์
 ยงฺกิญฺจึ เอกเมว, อถ โข ยํ ยํ วา เป็นต้นนี้ ไม่ใช่ปรารภอารมณฺ์อย่างใดอย่าง
 ปนารพฺภ อูปฺปนํ โหติ, เอวํ หนึ่งแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น, โดยที่จริง
 อูปฺปชฺชมานมฺปิ จ "ปจฺมํ รูปารมณฺ์, ปรารภอารมณฺ์อะไรก็ตามเกิดขึ้น, ความ
 ปจฺฉา สทฺทารมณฺ์ อารพฺภาทิ เอวมฺปิ จริง แม้เมื่อจะเกิดขึ้นอย่างนั้น ก็ไม่ได้เกิด
 อูปฺปชฺชิตฺวา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ อูปฺปนํ ขึ้นแต่โดยลำดับอย่างนี้ว่า "ปรารภรูปารมณฺ์
 โหติ, ปฏฺิโลมโต วา อนุโลมโต ก่อน, ภายหลังจึงปรารภสทฺทารมณฺ์" แต่
 วา เอกนฺตริกทวนฺตริกาทินเยน วา ปรารภอารมณฺ์อะไรก็ตามเกิดขึ้น, อธิบายว่า
 รูปารมณฺ์ทิสฺสู ยํ วา ตํ วา อารมณฺ์ กระทำอารมณฺ์ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม
 กตฺวา อูปฺปนํ โหติติ อตุโถ. บรรดารูปารมณฺ์เป็นต้น ให้เป็นอารมณฺ์เกิด
 ขึ้น โดยปฏิโลมบ้าง โดยอนุโลมบ้าง โดย

รูปารมณฺ์เสสุปี^๑ จ "ปจฺมํ นีลารมณฺ์, แม้ในรูปารมณฺ์แล้ว ก็ใช้ว่าจะเกิดโดยการ
 ปจฺฉา ปีตารมณฺ์"ติ อิมินาปิ นียเมน กำหนดอย่างนี้ว่า "ปรารภอารมณฺ์สี่เขียว
 อูปฺปชฺชิตฺวา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ ก่อน, ภายหลังจึงปรารภอารมณฺ์สี่เหลือง"
 นีลปีตาทิสฺสู^๒ รูปารมณฺ์เสสุ ยํ วา ตํ วา แต่ปรารภอารมณฺ์ใด ๆ ก็ได้อธิบายว่าบรรดา

^๑ ส. รูปารมณฺ์เสปี จ.

^๒ ฉ. นีลปีตกาทิสฺสู.

รูปารมฺมณํ อารพฺภ อูปฺปนฺนํ โหตีติ
อตุโธ. สหฺทวารมฺมณาทีสุปี เอเสว
นโย. อยํ ตาว เอกา โยชนา.

รูปารมณฺสี่เขียวและเหลืองเป็นต้น ปรารภ
รูปารมณฺอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น. แม้ใน
สหฺทวารมณฺเป็นต้น ก็มีนัยเช่นเดียวกัน. นี้
เป็นการประมวลใจความอย่างหนึ่งก่อน.

อยํ ปน อปรา : รูปํ อารมฺมณํ
เอตฺตฺสํสาตี รูปารมฺมณํ ๆเปฯ ธมฺโม
อารมฺมณํ เอตฺตฺสํสาตี ธมฺมารมฺมณํ. อิติ
รูปารมฺมณํ วา ๆเปฯ ธมฺมารมฺมณํ วา
จิตฺตํ อูปฺปนฺนํ โหตีติ วตฺวา ปน "ยํ
ยํ วา ปนารพฺภา"ติ อาห.

แต่ยังมีอยู่อีกดังต่อไปนี้ : พระผู้มี-
พระภาคตรัสว่า รูปเป็นอารมณ์ของจิตนั้น
เหตุนี้ จิตนี้ชื่อว่า มีรูปเป็นอารมณ์ ๆลฯ
ธรรมเป็นอารมณ์ของจิตนั้น เหตุนี้ จิตนี้
ชื่อว่า มีธรรมเป็นอารมณ์. ดังนั้นจิตจึงชื่อว่า
มีรูปเป็นอารมณ์ หรือ ๆลฯ มีธรรมเป็น
อารมณ์เกิดขึ้น แล้วตรัสอีกว่า "ปรารภ
อารมณฺอย่างใดก็ตาม".

ตฺสํสาตีโธ : เอเตสุ รูปาทีสุ เหฏฺฐา
วุตฺตนเยเนว ยํ วา ตํ วา ปนารพฺภ
อูปฺปนฺนํ โหตีติ.

ความหมายของพระคำรสนั้นก็คือ : จิต
ปรารภอารมณฺอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตามบรร-
ดาารมณฺเป็นต้นเกิดขึ้นโดยนัยที่กล่าวแล้ว
ในตอนต้นนั่นเอง.

๑ ลี. ยํ ยํ วา ปน, ตํ.

มหาอฏฐกถาย^๑ ปน "เยวาปนเก^๑ อภินว^๑
 นตฺถิ, เหฏฺฐา คหิตเมว คหิตนุ"^๑ติ
 วตฺวา "รูปี วา อารพฺภ ๑เปฯ ธมฺม^๑
 วา อารพฺภ อิทํ วา อิทํ วา อารพฺภาติ
 กเถกํ อิทํ วตฺตนุ"^๑ติ เอตฺตกเมว อาคตํ.

ส่วนในมหาอรรถกถา มีข้อความเพียงเท่านั้น
 ว่า "พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในเยวาปนกนัย
 ไม่มีอารมณ์ใหม่(คือไม่มีอารมณ์อื่นจากรูปา-
 รมณ์เป็นต้น), ระบุเอาอารมณ์ที่ได้ระบุไว้
 แล้วในตอนต้นนั่นเอง" แล้วตรัสพระดำรัสนี้
 "เพื่อจะปรารภรูป ฯลฯ หรือปรารภธรรม
 ตรัสว่า ปรารภสิ่งนี้หรือสิ่งนี้" (คือปรารภ
 อารมณ์).

ธมฺมทฺเตสฺวาร

ผลสฺสปลญฺจมกราสีวณฺณนา

ตฺสฺมี สฺมเยติ อิทํ อนิยมนิทฺธิฏฺฐสฺส
 สมยสฺส นิยมโต ปฏฺินิทฺเตสฺวจฺนํ. ตฺสฺมา
 "ยสฺมี สฺมเย กามาวจฺรํ กุสฺลํ จิตฺตํ
 อูปฺปนฺนํ โหติ, ตฺสฺมีเยว สฺมเย ผลสฺโส
 โหติ ๑เปฯ อวิกฺเขโป โหติ"^๑ติ อัย
 จสฺสตุโถ^๒ เวทิตพฺโพ.

พฺรณนาทมวคตฺสฺสปลญฺจมกะ

ในธมฺมทฺเตสฺวาร

คำว่า ตฺสฺมี สมฺเย นี้เป็นคำปฏิทินเทศ
 โดยกำหนดสมัยที่ตรงแสดงไว้โดยไม่แน่นอน.
 ดังนั้น จึงควรทราบความมุ่งหมายแห่งคำว่า
 ตฺสฺมี สฺมเย นั้น ดังนี้ว่า "ในสมัยที่กุศลจิต
 ขึ้นกามาวจรเกิดนั่นเอง, ผัสสะ ก็เกิด ฯลฯ
 อวิกเขปะก็เกิด".

^๑ ส. ยววาปนเก. ^๒ ฉ. อยมตฺโถ.

คุณเสรี - คุณมุกดา เอื้อวัฒนะสกุล ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อเตียง-คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่ออ้อจื่อ เหลียง

ตฤณ ยถา จิตฺตํ, เอวํ ผุสฺสาที่สุปิ บรรดาจิตและเจตสิกธรรมมีผัสสะเป็นต้นนั้น
 "ผุสฺโส โหติ. ก็ โหติ ? กามาวจรโร แม้ในเจตสิกธรรมมีผัสสะเป็นต้นก็พึงทำการ
 โหติ, กุสโล โหติ, อุปฺปนฺโน โหติ, ประมวลใจความ เหมือนกันกับจิตนั้นแหละ,
 โสมนสฺสสทฺทโต โหติ" ตีอาทีนา นเยน ควบอำนาจแห่งบทที่ใช้อยู่ โดยนัยเป็นต้นว่า
 ลพฺภมานปทวเสน โยชนา กาทพฺพา. "ผัสสะยอมเกิด. ถาว่า เกิดเป็นอะไร ?
 แกว่า เป็นกามาวจร, เป็นกุศล, เป็น
 อุปฺปนฺนะ, เป็นโสมนัสสทฺทต".

เวทนาย ี "โสมนสฺสสทฺทตา"ติ, จริงอยู่ ในเวทนายอมไม่ใช้บทว่า "สทฺทต
 ปญฺญินฺทริเย จ "ฉาณสฺมฺปยุตฺตฺน"ติ น ควบโสมนัส", และในปญฺญินฺทริย ยอมไม่ใช้
 ลพฺภติ, ตสฺมา "ลพฺภมานปทวเสน"ติ. บทว่า "สฺมฺปยุตฺตฺวฉาณ", ดังนั้น ท่านจึง
 วุตฺตํ. กล่าววว่า "ควบอำนาจบทที่ใช้อยู่".

อิทํ อฏฺฐกถามุตฺตํ อจฺฉริยานํ มตฺ, น ข้อความที่กล่าวตอนนี้อยู่นอกอรรถกถา เป็น
 ปเนตฺ สारโต ทฏฺฐพฺ. มติของอาจารย์ทั้งหลาย, อนึ่ง ไม่ควรเห็น
 ว่าเป็นสาระ.

กสฺมา ปเนตฺ ผุสฺโสว ปจฺมํ ถาว่าก็เพราะเหตุไรพระพุทธองค์จึง
 วุตฺโตติ ? จิตฺตสฺส ปจฺมาภินิปาตฺตฺตา. ตรัสเฉพาะผัสสะ ไว้เป็นอันดับแรกในที่นี้ ?
 อารมฺมณสฺมิณฺหิ จิตฺตสฺส ปจฺมาภินิปาโต แกว่า เพราะเป็นการประชุมรวมแห่งจิต
 หุตฺวา ผุสฺโส - อารมฺมณํ ผุสฺมาโน เป็นครั้งแรก. จริงอยู่ ผุสสะเป็นธรรมที่
 อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา ปจฺมํ วุตฺโต. ประชุมรวมกับจิตเป็นครั้งแรกในอารมณ์ ถูก

คุณเสรี - คุณมุกดา เอื้อวัชณะสกุล ขออุทิศส่วนกุศลให้
 คุณพ่อ เตียง - คุณแม่หวาน จิราธิวัฒน์ และคุณพ่ออ้อจือ เหลียง

ต้องอารมณ์เกิดขึ้น, ฉะนั้น จึงตรัสผู้สละไว้
เป็นอันดับแรก.

ผลเส่น ปน ผู้สละวา เวทนาย เวทียตี^๑, ก็บุคคลถูกต้องด้วยผู้สละ เสวยอารมณ์ด้วย
สณฺณาย สณฺชานาติ, เจตนาย เจเตติ, เวทนา, จำไตด้วยสัญญา, ตั้งใจด้วย
เตน วุตฺตํ "ผู้สละ ภิกุชเว เวเทติ, เจตนา, ดังนั้น พระองค์จึงตรัสว่า "ภิกุช
ผู้สละ สณฺชานาติ, ผู้สละ เจเตติ"^๒ ทั้งหลายผู้ที่ถูกผู้สละถูกต้อง ย่อมเสวย
อารมณ์, ผู้ที่ถูกผู้สละถูกต้องยอมจำใจ,
ผู้ที่ถูกผู้สละถูกต้องยอมตั้งใจ".

อภิจ อัย ผู้สละ นาม ยถา อีกประการหนึ่ง ตามธรรมคาผู้สละนี้
ปราสาท ปตฺวา ฌมฺโภ นาม เสสทพฺพ- เป็นพลวปัจจัยของสัมปยุตธรรมที่เกิดร่วมกัน
สมฺภารานํ พลวปัจจัย, ตุลาสงฺฆมาฏ- เหมือนเมื่อพูดถึงปราสาท เส้าต้องเป็น
ภิตฺติปาทกฺกฺโกโคปานสีปฺกฺชปาตกฺกฺชวภูฏโย อุปกรณ์ที่สำคัญของทัฬหสัมภาระ ที่เหลือ
ฌมฺภาทุธา^๓ ฌมฺเภ ปติฏฺฐิตา, เอวเมว ทั้งหลาย, คือ ชื่อ ระแนง เชิงฝา ยอด
สหชาตสัมปยุตฺตมฺมานํ พลวปัจจัย กลอน จัว คั้ง และแป เนื่องจากด้วยเส้าตั้งอยู่
โหติ. บนเส้า.

^๑ ฉ. เวทียตี.

^๒ ผู้สละ ภิกุชเว เวเทติ, ผู้สละ เจเตติ,
ผู้สละ สณฺชานาติ (ล. สพ. ๑๘/๘๖).

^๓ ล. ฌมฺเภ พุธา.

ถมฺภสทิสฺส ทิ เอส, อวเสสา ทพฺพ-
สมฺภารสทิสฺสาคิ ตสฺมาปิ ปจฺมํ วุตฺโต.

จริงอยู่ (เพราะ) ผัสสะนี้เป็นเช่นกับเสา,
สัมปยุตธรรมนอกจากนั้น เป็นเช่นกับทัพพ-
สัมภาระ ฉะนั้น จึงตรัสผัสสะไว้เป็นอันดับ
แรก.

อิทํ ปน อการณํ, เอกจิตฺตสุมิณฺหิ
อุปฺปนฺนธมฺมานํ^๑ อัยํ ปจฺมํ อุปฺปนฺโน,
อัยํ ปจฺฉา"ติ อิทํ วตฺตํ น ลพฺภา,
พลวปจฺจยภาเวปิ ผสฺสสฺส การณํ น
ทิสฺสาคิ, เทสนาวาเรเนว ปน ผสฺสโส
ปจฺมํ วุตฺโต.

แต่ขอความที่กล่าวมาตอนนี้ไม่สำคัญ, เพราะ
สำหรับธรรมที่เกิดในจิตดวงหนึ่ง จะพูดกันว่า
ว่า "ธรรมนี้เกิดก่อน, ธรรมนี้เกิดทีหลัง"
หาได้ไม่, ทั้งในความที่ผัสสะเป็นปัจจัย
มีกำลังก็ไม่ปรากฏเหตุ, แต่ตรัสผัสสะไว้
เป็นอันดับแรกโดยเทศनावาระเท่านั้น.

"เวทนา โหติ, ผสฺสโส โหติ. สณฺญา
โหติ, ผสฺสโส โหติ. เจตนา โหติ,
ผสฺสโส โหติ. จิตฺตํ โหติ, ผสฺสโส โหติ.
เวทนา โหติ, สณฺญา โหติ, เจตนา
โหติ, วิตกฺโก โหติ"ติ อหริตฺตุมฺปิ ทิ
วฏฺเฏยฺย, เทสนาวาเรน ปน ผสฺสโสว
ปจฺมํ วุตฺโตติ เวทิตฺตพฺโพ.

ความจริงเมื่อนำมาพูดว่า "เวทนายอม
เกิด, ผัสสะยอมเกิด. สัญญายอมเกิด,
ผัสสะยอมเกิด. เจตนาย่อมเกิด, ผัสสะ
ยอมเกิด. จิตยอมเกิด, ผัสสะยอมเกิด.
เวทนายอมเกิด, สัญญายอมเกิด, เจตนา
ยอมเกิด, วิตกยอมเกิด" ทั้งนี้ก็ควร, อนึ่ง
พึงทราบว่าผัสสะนั่นเอง ตรัสไว้เป็นอันดับ
แรกโดยเทศनावาระ.

^๑ ส. อุปฺปนฺนธมฺมา.

อภฺยาสาลินี. ป-ท. ๒-๗

ยดา เจตถ, เอว เสาธมฺเมสุปิ
ปุปฺพาปรกฺกโม นาม น ปริเยสิตฺพุโพ.
วจนฺตถลฺกฺขณฺรสาทีหิ ปน ธมฺมา เอว
ปริเยสิตฺพุพา.

เสยฺยถิทํ: ผุสฺสตีติ ผุสฺโส, โส อัย
ผุสฺนลฺกฺขโณ, สงฺฆมฺภูณฺรโส, สนนฺิปาต-
ปจฺจุปฺภฺจฺจาโน, อาปาถคตฺวิสยปทฺฐจฺจาโน.

ออยฺยหิ อรูปธฺมฺโมปิ สมาน
อารมฺมณฺเ ผุสฺนากาเรเนว ปวตฺตตีติ
ผุสฺนลฺกฺขโณ.

เอกเทเสน จ อนลฺลีสฺยมาโนปิ รุปํ วิย
จกฺขุํ, สทฺโท วิย จ โสตํ, จิตฺตํ
อารมฺมณฺณจ สงฺฆมฺภูเกตีติ สงฺฆมฺภูณฺรโส,
วตฺตารมฺมณฺสงฺฆมฺภูนโตะ วา อูปฺปนฺนตฺตา

ในเรื่องผัสสะนี้ฉันใด, แม้ในธรรมนอกจาก
นั้น ก็ฉันนั้น ไม่ควรแสวงหาถึงลำดับต้นและ
หลัง. แต่ควรแสวงหาธรรมโดยความหมาย
ของคำ ลักษณะ และรสเป็นต้นเท่านั้น.

คือ : ที่ชื่อว่าผัสสะ เพราะถูกต้อง
อารมณ์, ผัสสะนี้นี้มีการถูกต้องอารมณ์เป็น
ลักษณะ, มีการกระทบ (อารมณ์ วัตถุ
วิญญาณ) เป็นรส, มีการประชุมพร้อมกันเป็น
ปัจจุภูฐาน (ผลปรากฏ), มีอารมณ์ที่มาสู่
คลอง เป็นปฏฺฐาน.

จริงอยู่ ผัสสะนี้แม้จะเป็นอรูปธรรม
แต่ก็เป็นไปโดยอาการถูกต้องในอารมณ์นั้น-
เองดังนี้ จึงชื่อว่าผุสฺนลักษณะ (มีการถูกต้อง
อารมณ์เป็นลักษณะ).

หนึ่ง แม้จะไม่ติดอยู่สักส่วนหนึ่ง แต่ก็กระทบ
จิตกับอารมณ์ เหมือนรูปกระทบตา, เสียง
กระทบหู, ดังนั้น จึงชื่อว่า มีการกระทบ
เป็นรส, อีกประการหนึ่ง ฟังทราบว่ามี การ

สมปตฺตือตฺถเณปิ รเสน สงฺฆญฺญนโรสตี
เวทิตฺตพฺโพ.

กระทบเป็นรส แม้โดยรสมีการประจวบกัน
เป็นอรรถ เพราะเกิดโดยที่วัตถุกับอารมณ์
กระทบกัน.

วุตฺตเณหฺตํ อฏฺฐกถายํ "จตุฏฺฐมิกผลฺโส หิ
โนมุสลนฺกฺขโณ นาม นตฺถิ. สงฺฆญฺญน-
โรส ปน ปญฺจทวาริกอว โหติ,
ปญฺจทวาริกสฺส หิ มุสลนฺกฺขโณติปิ
สงฺฆญฺญนโรสตีปิ นาม. มโนทวาริกสฺส
มุสลนฺกฺขโณเตว นาม, น สงฺฆญฺญน-
โรส"ติ.

สมตั้งที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกล่าวว่า "ธรรม-
ดว่า ผัสสะเป็นไปในภูมิ ๔ จะไม่มีการถูก
ต้องอารมณ์เป็นลักษณะหามิได้. แต่ที่มีการ
กระทบกันเป็นรส เป็นไปทางทวาร ๕
เท่านั้น, จึงอยู่ คำว่ามีการถูกต้องอารมณ์
เป็นลักษณะกิติ มีการกระทบอารมณ์เป็นรส
กิติ เป็นชื่อของผัสสะ เป็นไปทางทวาร ๕.
แต่คำว่า มีการถูกต้องอารมณ์เป็นลักษณะ
เป็นชื่อของผัสสะ ที่เป็นไปทางมโนทวาร,
แต่คำว่ามีการกระทบเป็นรส หาได้เป็นชื่อ
ของผัสสะที่เป็นไปทางมโนทวารไม่".

อิทฺถจ วตฺวา อิหํ สุตฺตํ อามุํ
"ยถา มหาราช เทว เมณฺหา ยฺชฺชเมยฺยํ,
เตสฺ ยถา เอโก เมณฺโห, เอวํ จกฺขุ
ทฏฺฐพฺพํ. ยถา ทฺติโย เมณฺโห, เอวํ
รูปํ ทฏฺฐพฺพํ. ยถา เตสํ สนฺนิปาโต,

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านได้อางสูตร
นี้มาว่า "ดูกรมหาบพิตร แพะ ๒ ตัวชนกัน,
ในแพะ ๒ ตัวนั้น ฟังเห็นจักขุเหมือนแพะ
ตัวที่หนึ่ง. ฟังเห็นรูปเหมือนแพะตัวที่สอง.
ฟังเห็นผัสสะเหมือนการชนกันของแพะทั้ง ๒

คุณวนิดา จิราธิวัฒน์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺษสาธิตํ. ๒-๗. ๒-๘

เอวํ ผสฺโส ทฏฺจพฺโพ. เอวํ ผุสฺนลฺกฺขโณ
จ ผสฺโส สํฆมฺมฺภฺนฺรโส จ.

ยถา จ มหาราช เทว ปาณิ สฺมมา
วชฺเชยฺยํ, เตสุ ยถา เอโก ปาณิ,
เอวํ จกฺขุ ทฏฺจพฺพํ. ยถา ทฺติโย
ปาณิ, เอวํ รูปํ ทฏฺจพฺพํ. ยถา เตสํ
สนฺนิปาโต, เอวํ ผสฺโส ทฏฺจพฺโพ.
เอวํ ผุสฺนลฺกฺขโณ จ ผสฺโส สํฆมฺมฺภฺนฺรโส
จา"ติ" ๑ วิตุถาโร.

ยถา วา "จกฺขุณา รูปํ ทิสฺวา"ติ-
อาทิสฺ๒ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ จกฺขุอาทีนาเมน
วุตฺตานิ, เอวมิธาปิ ตานิ จกฺขุอาที-
นาเมเนว วุตฺตานีติ เวทิตฺตพฺพานิ. ตสฺมา
"เอวํ จกฺขุ ทฏฺจพฺพนุ"ติอาทิสฺ "เอวํ
จกฺขุวิญฺญาณํ ทฏฺจพฺพนุ"ติ อิมินา น เยน
อตุโถ เวทิตฺตพฺโพ.

ตัวนั้น. ผัสสะมีการถูกต้องอารมณ์เป็นลักษณะ
และมีการกระทบกันเป็นรสตั้งกล่าวมานี้.

อนึ่ง ดูกรมหาบพิตร ฝ่ามือ ๒ ข้างประสาน
กัน, ในฝ่ามือทั้ง ๒ ข้างนั้น พึงเห็นจักขุ
เหมือนฝ่ามือข้างหนึ่ง. พึงเห็นรูปเหมือนฝ่า-
มือข้างที่สอง. พึงเห็นผัสสะเหมือนการที่
ฝ่ามือทั้ง ๒ ข้างนั้นประสานกัน. ผัสสะมี
การถูกต้องอารมณ์เป็นลักษณะ และมีการ
กระทบเป็นรส คือเป็นกิจ". ความพิสดาร
เพียงเท่านั้น.

อนึ่ง พระองค์ตรัสจักขุวิญฺญาณเป็นต้น
โดยชื่อว่าจักขุเป็นต้น ในประโยคที่ว่า "เห็น
รูปด้วยจักขุ" เป็นอาทิ ฉนฺใด, แม้ในที่นี้
ก็เช่นเดียวกัน จักขุวิญฺญาณเป็นต้น เหล่านั้น
พึงทราบวาทรัสโดยชื่อว่าจักขุเป็นต้น
เหมือนกัน. ฉะนั้น พึงทราบเนื้อความใน
คำว่า "เอวํ จกฺขุ ทฏฺจพฺพํ" เป็นต้น โดยนัย
นี้ว่า "พึงเห็นจักขุวิญฺญาณฉนฺนั้น".

๑ มิลินทปญฺหา ๘๓. ๒ อภิ. ส. ๓๔/๓๓๕.

เอวํ สนุเต จิตตารมณสงฺฆฏฺเณโต
อิมสฺมิมปิ สุตฺเต กิจฺจฏฺเณเนว รเสน
สงฺฆฏฺเณรโสติ สิทธิ โหติ.

เมื่อเป็นเช่นนี้ เพราะการที่จิตกับอารมณ์
กระทบกันจึงเป็นอันใดเนื้อความแม่ในสูตรนี้
ว่าผัสสะมีการกระทบเป็นรส โดยรสมีกิจ
เป็นความหมายนั่นเอง.

ติกสนฺนิปาตสงฺฆาตสฺส ปน อตฺตโน
การณสฺส วเสน ปเวทิตฺตฺตา สนฺนิปาต-
ปจฺจุปฏฺจาโน.

ส่วนที่ชื่อว่า มีการประชุมพร้อมกันเป็นปัจจุ-
ปฏิฐาน เพราะท่านได้ประกาศด้วยอำนาจ
แห่งเหตุของตน คือการประชุมกันแห่งปัจจัย
๓ ประการ.

อยมฺหิ ตตฺถ ตตฺถ "ติณฺณํ สงฺกตฺติ ผสฺโส"ติ
เอวํ การณสฺส วเสน ปเวทิตฺติ. อิมสฺส
จ สุตฺตปทสฺส ตินฺณํ สงฺกตฺติยา ผสฺโสติ
อยมตฺถโก, น สงฺกตฺติมตฺตเมว ผสฺโสติ.

จริงอยู่ ผัสสะที่ท่านประกาศตามเหตุในที่
นั้น ๆ อย่างนี้ว่า "ติณฺณํ สงฺกตฺติ ผสฺโส"
ดังนั้น. บทแห่งสูตรนี้ จึงมีเนื้อความดังนี้ว่า
ที่ชื่อว่า ผัสสะ เพราะการประชุมแห่ง
สภาวธรรม ๓ อย่าง , เพียงแต่การประชุม
เท่านั้นหาเป็นผัสสะไม่.

๑ ส. น. ๑๖/๘๖.

๒ ส. การณสุเสว.

อภฺยาสานํ. ม-ท. ๒-๘

เอวํ ปเวทิตตฺตา ปน เตเนวา-
กาเรน ปจฺจุปฺภฺจาตีติ สนฺนิปาต-
ปจฺจุปฺภฺจาโนติ วุตฺโต,

ผลฺกฺเจเน ปน ปจฺจุปฺภฺจาเนเนสฺ เวทนา-
ปจฺจุปฺภฺจาโน นาม โหติ. เวทณํ เหล
ปจฺจุปฺภฺจาเปติ, อุปฺปาเทตีติ อุตฺโต.
อุปฺปาทยมาโน^๑ จ ยถา พหิทฺธา
อุณฺหปจฺจุยาปิ ลาชาสงฺฆาตธาตุนิสฺสิตา
อุสุมา อุตฺตโน นิสฺสเย มุทฺฎาวกาโร
โหติ; น อุตฺตโน ปจฺจุยฺภูเตปิ พหิทฺธา
วิตฺตฺจิตฺต
วตฺถุการมฺมณฺสงฺฆาโต^๒ อญฺโฆ ปจฺจุโยปิ
สมาโน จิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
จิตฺเตเยว เอส เวทณฺูปาทโก โหติ, น
อุตฺตโน ปจฺจุยฺภูเตปิ วตฺถุมฺหิ อารมฺมณฺ
วาติ เวทิตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต

แต่ผู้สละยอมปรากฏโดยอาการนั้น ๆ
เพราะท่านประกาศแล้วดังกล่าวมา ดังนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า มีการประชุมพร้อมกันเป็น
ปัจจุปัฏฐาน,

อนึ่ง ผู้สละนี้ที่ชื่อว่า มีเวทนาเป็นปัจจุปัฏฐาน
เพราะปัจจุปัฏฐานมีผลเป็นความหมาย. จริง
อยู่ ผู้สละนี้ยอมยั้งเวทนาให้ปรากฏ, คือให้
เกิดขึ้น. อนึ่ง ผู้สละนี้เมื่อจะให้เวทนาเกิดขึ้น
แม้จะมีปัจจัยอื่นกล่าวคือ วัตถุและอารมณ์ แต่
ก็ทำให้เวทนาเกิดขึ้นได้เฉพาะในจิตซึ่งเป็น
ที่อาศัยของตนเท่านั้น เพราะตนอาศัยจิต,
พึงทราบว่าจะไม่ทำให้เกิดเวทนา ในวัตถุหรือ
ในอารมณ์แม้จะเป็นปัจจัยของตน. เหมือน
กับไออุ่นที่อาศัยอยู่ในธาตุ คือครั้ง ย่อมทำ
ให้เกิดความอ่อนในครั้ง อันเป็นที่อาศัยของ
ตนได้ แม้เพราะความร้อนภายนอกเป็น
ปัจจัย, แต่ไม่ทำให้เกิดความอ่อนในความ

^๑ ฉ. อุปฺปาทยมาโน.

^๒ ฉ. วตฺถุการมฺมณฺสงฺฆาตอญฺญปจฺจุโยปิ.

ร้อนคือถ่านที่ปราศจากเปลวภายนอก แม่จะ
เป็นปัจจัยของตน.

ตชฺชาสมนฺนาหา เรน ปน อินฺทริเยน
จ ปริกฺขิตฺเต^๑ วิสเย อนนฺตราเยน
อุปฺปชฺชนโต เอส "อาปาถคตวิสย-
ปทฺทจาโน"^๒ติ วุจฺจติ.

ผัสสะที่ทานกล่าวว่า "มีอารมณ์ที่เข้าสู่กลอง
(ปราภฏ) เป็นปทัฏฐฐาน (เป็นเหตุไกล)"
เพราะผัสสะจะเกิดขึ้นโดยไม่มีอะไรขัดขวาง
ในเมื่อมีอารมณ์อันการใส่ใจที่เหมาะสมและ
อันอินทรีย์ปรุ้งเตงดีแล้ว.

เวทยตีตี^๒ เวทนา, สา เวทยิต-
ลกฺขณา, อนฺภวนรสา, อิกฺุจากร-
สมฺโภครสา วา, เจตสิกอสฺสาท-
ปจฺจุปฺภวจานา, ปสฺสทฺธิปทฺทจานา.

ที่ชื่อว่าเวทนา เพราะเสวยอารมณ์,
เวทนานั้น มีการเป็นไปโดยอาการเสวย
อารมณ์เป็นลักษณะ. มีการเสวยอารมณ์
เป็นรส, หรือมีการประจวบกับอาการที่นำ
ปรารภเป็นรส, มีความพอใจทางใจเป็น
ปัจจุปัฏฐาน, มีความสงบเป็นปทัฏฐฐาน.

จตุกฺกมิกเวทนา हि โนเวทยิต-
ลกฺขณา นาม นคฺติ. "อนฺภวนรस्ता ปน
สุขเวทนายเมว ลพฺภตี"^๓ติ วตฺวา ปน ตํ
วาหํ ปริกฺขิปิตฺวา "สุขเวทนา วา โหตุ
หุขเวทนา วา อหุขมสุขเวทนา วา,

จริงอยู่ เวทนาที่เป็นไปในภูมิ ๔ ที่
ไม่มีความเป็นไป โดยอาการเสวยอารมณ์
เป็นลักษณะ ไม่มี. แต่ทานกล่าวว่า "ความ
ที่เวทนามีการเสวยอารมณ์เป็นรส มีได้ใน
สุขเวทนาเท่านั้น" แล้วกลับคัดค้านว่าเท่านั้น

^๑ ฉ. ปริกฺขิตฺเต. ^๒ ก. เวทยตีตี.

อภฺจสาธิต. ๒-พ. ๒-๘

สพฺพา อนุภวนรสา"ติ วตฺวา อยมตฺโถ กล่าวแสดงเนื้อความดังนี้ว่า "จะเป็นสุข-
ที่ปิโต.

เวทนา ทุกขเวทนา หรือออกทุกขมสุขเวทนา
ก็ตาม มีการเสวยอารมณ์เป็นรสทั้งนั้น".

อารมฺมณฺรสาอนุภวนฺภูจํานํ หนี ปตฺวา
เสสฺสมฺปยุตฺตธมฺมา เอกเทศมตฺตกเมว
อนุภวนฺติ. ผลสฺสสฺส หนี ผุสนมตฺตกเมว
โหติ, สลฺภาย สลฺขานนมตฺตกเมว,
เจตนาเย เจตนามตฺตกเมว, วิญฺญาณสฺส
วิชานนมตฺตกเมว. เอกสฺโต ปน
อิสฺสรวตฺตาย วิสฺวิตาย^๑ สามิภาเว
เวทनाव อารมฺมณฺรสํ อนุภวฺติ.

จริงอยู่ เพราะมุ่งถึงฐานะที่เสวยรสอารมณ์
สัมปยุตธรรมนอกจากนี้ ย่อมเสวยอารมณ์
เพียงบางส่วนเท่านั้น. คือผัสสะมีเพียงการ
ถูกต้องเท่านั้น, สัญญามีเพียงการจำได้
เท่านั้น, เจตนามีเพียงความตั้งใจเท่านั้น,
วิญญูณมีเพียงความรู้อารมณ์เท่านั้น. แต่
เวทนาเท่านั้น ย่อมเสวยรสแห่งอารมณ์
โดยตรง เพราะเป็นเจ้าของโดยที่เป็นใหญ่
มีอำนาจ.

ราชา วิย หนี เวทนา, สฺสูโท วิย
เสสฺสมฺมา. ยถา สฺสูโท นานารสโกชนํ
สมฺปาเทตฺวา เปพาย ปกฺขิปิตฺวา ลญฺจนํ^๒
ทตฺวา รญฺโถ สนฺติเก โอตฺตาเรตฺวา
ลญฺจนํ^๒ ภินฺทิตฺวา เปฬิ วิวริตฺวา สพฺพ-

ความจริง เวทนาเปรียบเหมือน
พระราชา, ธรรมนอกจากนี้เปรียบเหมือน
ต้นเครื่อง(พ้อคร้ว). ต้นเครื่องปรุงโภชนา
รสดีต่าง ๆ แล้วใส่ลง (หรือโถก) ประทับ
ตรา นำเขาไปวางไว้ใกล้พระราชา และ

^๑ ฉ. วิสฺสวิตาย.

^๒ ก. ลญฺจนํ.

สุปพยชเนหิ^๑ อคค^๒ อาทาย ภาชเน เอาตราออก เปิดลุ้งตักเอาส่วนบน ๆ จาก
 ปกขิปิตวา สโทสนิทโทสภาววิมสันตถิ^๓ แกลงและกับทั้งหมดใส่ในภาชนะแล้วชิม เพื่อ
 อชฺโณหริติ, ตโต รณฺโณ นานคฺครสโกชนิ^๔ ลองดูว่ามีโทษหรือไม่มีโทษ, ต่อจากนั้นจึง
 อุปนาเมติ.^๕ ราชา อิสฺสรวตาย วิสวิตาย นำโภชนะที่มีรสต่าง ๆ เข้าไปถวายพระ-
 สามี หุตฺวา อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺติ ญฺชติ. ราชา. พระองค์ทรงเป็นเจ้าของเสวยได้
 ตามพระราชประสงค์ เพราะทรงเป็นใหญ่
 และทรงมีอำนาจ.

ตตฺถ หิ สฺฐิสฺส ภคฺตวิมฺสันมตฺตมิว เสส- ก็ในข้ออุปมานั้น ธรรมนอกจากนั้นเสวยรส
 ฐมฺมานิ^๓ อารมฺมณฺรสฺสฺส เอกเทสํานุภวนิ. อารมณฺเพียงบางส่วน เหมือนตนเครื่อง
 ยถา หิ สฺฐิโ ภาตฺเตกเทสํมตฺตเมว เพียงแต่ชิมทดลอง ซึ่งพระกระยาหารเพียง
 วิมฺสติ, เอว เสสฐมฺมาปิ อารมฺมณ- บางส่วนเท่านั้น ฉันทิ, แม้ธรรมนอกจากนั้น
 รเสกเทสเมว อนุภวนฺติ. (นอกจากเวทนา) ก็ฉันทิ นั้น เสวยรสอารมณฺ
 เพียงบางส่วนเหมือนกัน.

ยถา ปน ราชา อิสฺสรวตาย วิสวิตาย ส่วนพระราชาทรงเป็นเจ้าของเสวยได้ตาม
 สามี หุตฺวา ยถิจฺฉิตฺติ^๔ ญฺชติ, เอว พระราชประสงค์ เพราะทรงเป็นใหญ่และ
 เวทนาปิ อิสฺสรวตาย วิสวิตาย สามี- ทรงมีอำนาจฉันทิ, แม้เวทนาจังฉันทิ นั้น เสวย
 ภาเวณ อารมฺมณฺรสฺส อนุภวฺติ, ตสฺมา รสอารมณฺเพราะเป็นเจ้าของโดยที่ เป็นใหญ่

^๑ ฉ. อคฺคคฺค.

^๒ ก. อุปเนติ.

^๓ ฉ. อวเสสฐมฺมานิ.

^๔ ฉ. ยถิจฺฉก.

"อนุภวนรสา"^๑ติ วุจจติ.

และมีอำนาจ, ฉะนั้น จึงกล่าวว่า "มีการ
เสวยอารมณ์เป็นรส".

หุติเย อตุตวิกปเป อย์ อธิ
อธิปเปตา เวทนา ยถา วา ตถา วา
อารมฺมณฺสฺส อิจฺจากรเมว รสํ ภูชฺชิตฺติ
"อิจฺจากรสมโภกรสา"^๑ติ วุตฺตา.

ในการกำหนดเนื้อความประการที่ ๒
เวทนาที่ประสงค์ในที่นี้ ท่านกล่าวว่า "มี
การประจวบกับอาการที่น่าปรารถนาเป็นรส"
เพราะเสวยรสอารมณ์ ซึ่งมีอาการน่า
ปรารถนาเท่านั้นตามแต่จะประสบ.

เจตสิกอสฺสาทโต ปเนสา อตุตโน
สภาเวเนว อูปฺภูจันํ สนฺธาย "เจตสิก-
อสฺสาทปจฺจุปฺภูจันานา"^๑ติ วุตฺตา. ยสฺมา
ปน ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวเทติ, ตสฺมา
"ปสฺสทฺธปทฺภูจันานา"^๑ติ เวทิตพฺพา.

ก็เมื่อกล่าวโดยความยินดีทางใจ เวทนานี้
ท่านกล่าวว่า "มีความยินดีทางใจเป็นปัจจุ-
ปฏิฐาน" หมายถึงการปรากฏโดยสภาวะของ
ตนนั่นเอง. เพราะเหตุที่ผู้มีกายสงบยอม
ประสบสุข, ดังนั้น จึงทราบว่ "เวทนามี
ความสงบเป็นปฏิฐาน".

นีลาทีเกทํ อารมฺมณํ สณฺชานาตีติ
สฺสณฺญา, ส่า สณฺชานนลกฺขณา, ปจฺจา-
ภิญฺญาณรสา.

ที่ชื่อว่า สฺสณฺญา เพราะจำหมายอารมณ์
มีสี่เขียวเป็นต้น, สฺสณฺญานี้มีการจำได้เป็น
ลักษณะ, มีการทำเครื่องหมายที่จะให้รู้
ต่อไปเป็นรส.

^๑ ฉ. อิจฺจากรเมว สมภูชฺชิตฺติ.

จตุภูมิภคสัณญา หิ โนสญชานนลกขณฺวา นาม : จริงอยู่ สัญญาที่เป็นไปในภูมิ ๔ จะไม่มีการ
 นตฺถิ, สพฺพา สญชานนลกขณฺวา. ยา จำได้เป็นลักษณะห้ามมิได้, ทั้งหมดล้วนมีการ
 ปเนตฺถ อภิญญาเณน สญชานาติ, สา จำได้เป็นลักษณะทั้งนั้น. ก็ในข้อที่ธรรมชาติ
ปัจจุภิญญาธรสา นาม โหติ. ได้ ย่อมจำได้ทวยเครื่องหมายที่บอกให้รู้,
 ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า มีการทำเครื่องหมายที่
จะให้รู้ต่อไปเป็นรส.

ตสฺสา วฑฺฒกิสฺส ทารุณหิ อภิญญาณํ พึงทราบความเป็นไปแห่งสัญญานัน
 กตฺวา ปุน เตน อภิญญาเณน ตํ ในเวลาที่ช่างไม้ทำเครื่องหมายที่จะให้รู้ไว้
 ปจฺจามิชานนกาเล, ปุริสสฺส กาศติล- ที่ไม้ก่อน แล้วภายหลังจำไม้ท่อนนั้นได้
 กาทิหิ^๑ อภิญญาณํ สลฺลกุเชตฺวา ปุน เตน ทวยเครื่องหมายนั้น, ในเวลาที่คนกำหนด
 อภิญญาเณน "อสุโก นาม เอโส"ติ เครื่องหมายด้วยจุดดำเป็นต้น แล้วจำได้
 ตสฺส ปจฺจามิชานนกาเล, รณฺโณ ตามเครื่องหมายนั้นอีกว่า "ผู้นี้คือคนชื่อโน้น".
 ปิลนฺธนโคปายิกภฏฺฐาทาริกสฺส ตสฺมี ตสฺมี และในเวลาที่ยืนคลัง ผู้รักษาเครื่องประดับ
 ปิลนฺธเน นามปณฺณกํ พนฺธิตฺวา "อสุกํ ของพระราชา ผูกหนังสือไว้ที่เครื่องประดับ
 ปิลนฺธนํ นาม ออาหารา"ติ วุตฺเต ที่ปี นั้นๆ เมื่อพระราชาตรัสว่า "จงนำเครื่อง
 ชาเลตฺวา รตนกพฺภํ ปวิสิตฺวา ปณฺณกํ"^๓ ประดับขึ้นโน้นมา"ก็จุดประทีปเข้าไปในห้อง

^๑ ฉ. กาศติลกาติอภิญญาณํ.

^๒ ฉ. ...ปิลนฺธนโคปก...

^๓ ฉ. ปณฺณ.

วาเจตฺวา ตสฺส ตสฺเสว ปิณฺณธนฺตสฺส เกียรติชนะ อานนังลือแล้วนำเครื่องประดับ
อาหารณกาเล จ ปวตฺติ เวทิตพฺพา. นั้น ๆ ออกมาได้.

อปโร นโย : สพุพสงฺคาทิกวเสณ
หิ สณฺชานนฺลกฺขณา สณฺญา, ปุณ-
สณฺชานนปจฺจยนิมิตฺตกรณฺรสา, ทารุอาทิสฺสุ
ตจฺจนกาทโย วีย, ยถาคหิตนิมิตฺตวเสณ
อภิณีเวสฺสกรณปจฺจปฏฺจนา, หตฺถิทสฺสก-
อนฺธา วีย, อารมฺมเณ อโนคาพฺหุตฺติตาย
อจิรฏฺจนาปจฺจปฏฺจนา วา, วิชฺชว วีย,
ยถาอุฏฺจิตวิสยปฏฺจนา, ทิณฺปุริสเกสฺสุ
มิกโปตกานํ "ปุริสา"ติ อุปฺปนฺนสณฺญา วีย.

ยา ปเนตฺถ ฌาณสฺมปฺยุตฺตา โหติ, ส่า
ฌาณเมว อนฺวตฺตติ, สสฺมฏฺการปจฺจวืออาทิสฺสุ
เสสฺสมมา ปจฺจวืออาทินิ วียาติ เวทิตพฺพา.

อีกนัยหนึ่ง : เมื่อว่าโดยประมวล
ทั้งหมด สัญญาที่มีการจำได้เป็นลักษณะ, มีการ
กระทำเครื่องหมายอันเป็นปัจจัยให้จำได้อีก
เป็นรส, ดุจข้างฉากเป็นต้นทำเครื่องหมาย
ไว้ที่ไม่เป็นต้น, มีการจำได้ตามนิมิตที่หมาย
ไว้เป็นปัจจัยฐาน, ดุจคนตาบอดคลำข้าง,
หรือมีการตั้งอยู่ในอารมณ์ไม่นาน เป็นปัจจุ-
ฐาน เพราะไม่ตั้งลงไปในการณ์, ดุจ
สายฟ้าแลบ, มีอารมณ์ตามที่ปรากฏเป็นปฏฺ-
ฐาน, ดุจถูกเนื้อเข้าใจในหุ่นเหี่ยวว่า "เป็น
คน".

ก็ในข้อนี้ สัญญาใดเป็นญาณสัมปยุต, สัญญา
นั้นยอมอนุวัตตามญาณ, ธรรมนอกจากนี้พึง
ทราบวว่า เหมือนกับดินเป็นต้น โนสสัมภา-
ปฐฺวเป็นต้น.

ดร. สมุทฺร - คุณฺสุจิตฺตรา มงฺคลกฺกิตฺติ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เจตยตีติ เจตนา, สหุติ อุตตนา ที่ชื่อว่า เจตนา เพราะตั้งใจ, อธิบาย
 สมุပ္ยุตตมเม อารมมเณ อภิสนุทหตีติ^๑ ว่าจัดแจงธรรมที่สัมปยุตกับตนไว้ในอารมณ.
 อตุโณ. ส่า เจตยิตลกุขณา, เจตนา- เจตนาอันมีความตั้งใจเป็นลักษณะ, อธิบาย
 ภาวาลกุขณาติ อตุโณ. อายุหนรส่า, ว่า มีภาวะแห่งความตั้งใจเป็นลักษณะ, มี
 จตุฎุมิกเจตนา หิ โนเจตยิตลกุขณา นาม การประมวลมาเป็นรส, จริงอยู่ เจตนาที่
 นตุติ, สหุพา เจตยิตลกุขณา. อายุหน- เป็นไปในภูมิ ๔ จะไม่มีความตั้งใจเป็น
 รस्ता ปน กุสลากุสเลสุ เอว โหติ. ลักษณะไม่มี, เจตนาทั้งหมด มีความตั้งใจ
 เป็นลักษณะทั้งนั้น. ก็ความที่เจตนามีการ
 ประมวลมาเป็นรส ย่อมมีทั้งในกุศลจิตและ
 อกุศลจิต.

กุสลากุสลกมฺมายุหนญฺจานญฺหิ ปตุวา เพราะมุ่งถึงฐานะ แห่งการประมวลกุศล-
 เสสสมุပ္ยุตตมมานัน อเอกเทศมตุตคเมว กรรมและอกุศลกรรม สัมปยุตธรรมนอกจาก
 กิจจํ โหติ, เจตนา ปน อติเรก- นั้นมีกิจเพียงบางส่วนเท่านั้น, แต่เจตนามี
 อุตุส่าหา อติเรกวายามา ทิคุณุตุส่าหา ความอุตุส่าหะยิ่งนัก มีความพยายามยิ่งนัก
 ทิคุณวายามา. เตนาหุ โปราณา คือมีอุตุส่าหะถึง ๒ เทา มีความพยายาม
 "ถาวริยสภาวสญฺจิตา จ ปเนส่า ถึง ๒ เทา. ดังนั้น พระโบราณจารย์จึง
 เจตนา"ติ. ถาวริโยติ เขตตุตสามี กล่าวว่า "ก็แลเจตนาที่ตั้งอยู่โดยสภาวะ
 วุจฺจติ. เป็นเจ้าถิ่น". เจ้าของนาเรียกว่า เจ้าถิ่น.

^๑ ก. อภิสนุทหตีติ.

ยถา हि เขตฺตสามิปุริโส ปญฺจปณฺณาส เปรียบเหมือนบุรุษเจ้าของนา ชวนบุรุษมี
 พลิปุริเส กเหตุวา "ลายิสฺสามี"ติ กำลัง ๕๕ คน ลงนาพร้อมกัน โดยบอกว่า
 เอกโต เขตฺตํ โอตฺตติ. ตสฺส อติเรโก "เรจักเกี่ยวข้าว". เจ้าของนามีความ
 อุตฺสาโห อติเรโก วายาโม ทิคุโณ อุตฺสาหะเป็นอย่างยิ่ง มีความพยายามเป็น
 อุตฺสาโห ทิคุโณ วายาโม โหติ, นินฺนุตรํ อย่างยิ่ง ก็มีความอุตฺสาหะถึง ๒ เทา
 "คณฺหธา"ติอาทีนํ วทติ, สีมํ อัจฉิขฺติ, มีความพยายามถึง ๒ เทา, ตลอดเวลา
 เตสํ สุรํมกฺกตฺตคณฺหมาลาทีนํ ชานาติ, เขากล่าวเป็นต้นว่า "ท่านทั้งหลายจงเก็บ
 มกฺกํ สมกํ หรติ. เอวํ สมฺปทมิทํ เกี่ยว", บอกเขตแดน, จัดแจงสุราอาหาร
 เวทิตพฺพํ. ของหอมและระเบียบดอกไม้เป็นต้นให้แก่คน
 เหล่านั้น, นำขี้ที่ทางให้เท่า ๆ กัน ฉันใจ,
 ขออุปไมยนี้ก็พึงทราบฉนั้น.

เขตฺตสามิปุริโส วีย हि เจตนา, จริงอยู่ เจตนา เหมือนบุรุษเจ้าของนา,
 ปญฺจปณฺณาส พลิปุริสา วีย จิตฺตงฺกฺวเสณ กุศฺลธรรม ๕๕ ที่เกิดขึ้นเป็นองค์ประกอบของ
 อูปฺปนฺนา ปญฺจปณฺณาส กุสลา ธมฺมา, จิต เหมือนกับคนมีกำลัง ๕๕ คน, เพราะ
 เขตฺตสามิปุริสฺสํ ทิคุณฺสูสาหฺทิคุณฺวายนํ มุงถึงฐานะ แห่งการประมวลกุศลกรรมและ
 กรรมกาโล วีย กุสลากุสลกมฺมายุหนฺนุจันํ อกุศลกรรม เจตนาจึงมีความอุตฺสาหะถึง
 ปตฺวาว เจตนาย ทิคุณฺสูสาโห ทิคุณ- ๒ เทา มีความพยายามถึง ๒ เทา เหมือน
 วายาโม โหติ. เอวมฺสูสา อายุหนรฺสตา เวลาที่บุรุษเจ้าของนา ทำความอุตฺสาหะ
 เวทิตพฺพา. ความพยายามถึง ๒ เทา. ตามที่กล่าวมานี้

ดร. สมุทฺร - คุณฺสูจิตรรา มงคลกิติ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

จึงพึงทราบว่า เจตนาอันมีการประมวลมา
เป็นรส.

สา ปเนสา สัวิทหนปจฺจุปฺภุสํชานา.
สัวิทหนานา หิ อัย อฺปฺภุสํหติ? สกฺกิจฺจ-
ปรกฺกิจฺจสาธกา เชฏฺฐสิสฺสมหาวิทฺตมฺกั-
อาทโย วีย.

ก็เจตนาอันนี้ มีการจัดแจงเป็นปัจจุ-
ปฺภุสํชาน. เป็นความจริง เจตนาเมื่อจัดแจง
จึงปรากฏ, เหมือนศิษย์ผู้ใหญ่และนายช่าง
ใหญ่เป็นต้น ทำกิจของตนและกิจของผู้อื่นให้
สำเร็จ.

ยถา หิ เชฏฺฐสิสฺสโส อฺปชฺฌายํ ทูรโตว
อาคจฺจนฺตํ ทิสฺวา สยํ อธิยมาโน^๒
อิตเรปิ ทารเก อตุตฺตโน อตุตฺตโน
อชฺฌายเน^๓ ปวตฺตยติ, ตสฺมี หิ อธิยิตฺถุ
อารทฺเธ เตปิ อธิยนฺติ ตทฺทวตฺตติตาย.

เปรียบเหมือนศิษย์ผู้ใหญ่เห็นอุปัชฌาย์เดินมา
แต่ไกล ตนเองก็เริ่มสาธยาย และเตือน
ศิษย์ผู้น้อยนอกนี้ ให้พากันสาธยายตามตน,
เมื่อศิษย์ผู้ใหญ่เริ่มสาธยาย แม้ศิษย์ผู้น้อย
เหล่านั้นก็สาธยายเพราะทำตามศิษย์ผู้ใหญ่.

ยถา จ มหาวิทฺตมฺกั สยํ ตจฺจนฺโต อิตเรปิ
ตจฺจเก อตุตฺตโน อตุตฺตโน ตจฺจนฺกมฺเม

อนึ่ง เปรียบเหมือนนายช่างใหญ่ เมื่อตน
เองதாக ก็เตือนให้ช่างตากนอกนั้นพากัน

^๑ ฉ. อฺปฺภุสํหติ. ^๒ ฉ. อธิยมาโน.

^๓ ฉ. อชฺฌยนกมฺเม.

ปวตฺตยติ, ตสฺมี หิ ตจฺฉิตฺตํ อารทฺธเต เตปิ ฅาก, เมื่อนายช่างใหญ่ขึ้นเริ่มฅาก แม้ช่าง
ตจฺฉนฺตติ ตทฺทวตฺตติตาย. ฅากเหล่านั้ก็พากันฅาก เพราะทำตามนาย
ช่างใหญ่.

ยถา จ โยธนายโก สยํ ยุชฺฅมาโน อนึํ เปรียบเหมือนแม่ทัพ เมื่อตนเองรบ
อิตเรปิ โยธเย สมุทฺทวารุคฺคิยํ ปวตฺตยติ, ก็เตือนทหารเม้นอกนี้ให้รบ, เมื่อแม่ทัพนั้น
ตสฺมิณฺหิ ยุชฺฅิตฺตํ อารทฺธเต เตปิ เริ่มรบทหารเม้เหล่านั้ก็รบตาม เพราะทำ
อนฺวตฺตมานา^๑ ยุชฺฅนฺตติ ตทฺทวตฺตติตาย, ตามแม่ทัพ(ขออุปมาตามที่กล่าวมานั้)ฉันใด,

เอวเมสาปิ อตฺตโน กิจฺเจเน อารมฺมเณ แม้เจตนาที่ฉันนั้น เมื่อเป็นไปในอารมณั้
ปวตฺตมานาปิ อญฺเณปิ สมุทฺตตธฺมเม โดยกิจของตน ก็ยังสัมปยุตธรรมอื่น ๆ ให้
อตฺตโน อตฺตโน กิริยาย ปวตฺตเตติ, ทำหน้าที่ของตนๆ, จริงอยู่ เมื่อเจตนาที่
ตสฺสา หิ อตฺตโน กิจฺจํ อารทฺธตาย ปรารภกิจของตน แม้ธรรมที่สัมปยุตกับ
ตํสมุทฺตตาปิ อารมฺมฺตติ. เตน วุคฺคํ เจตนาที่เริ่มปรารภ. ฉันนั้น ขาพเจ้าจึง
"สกิจฺจปรกิจฺจสาธกา เชฏฺฐสิสุสมหา- กลาวว่า"เหมือนศิษย์ผู้ใหญ่และนายช่างใหญ่
วทฺธกั้อาทโย วैया"ติ. เป็นต้น ทำกิจของตนและกิจของผู้อื่นให้
สำเร็จ".

^๑ ฉ. อนิวตฺตมานา.

อจุจายิกกมฺมานุสฺสรณาทิสฺส จ ปณายํ ก็แลเจตนาอัน ฟังทราบว่าเป็นไปโดยภาวะที่
 สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุตฺตสาหนกาเวน ปวตฺต- ทำให้สัมปยุตธรรมอุตสาหะ ในเวลาที่นั้นถึง
 มานา ปากฺกา โหตีติ เวทิตพฺพา. การงานที่รับควนเป็นตน.

"อารมฺมณํ จินฺเตตฺตีติ จิตฺตฺน"ติ-
 อาทีนา นเยน จิตฺตฺสฺส วจนฺตฺโต วุตฺโต
 เอว. ลกฺขณาทีโต ปน วิชานนลกฺขณํ
 จิตฺตํ, ปุพฺพจฺกมรฺสํ, สนฺทหนปจฺจุปฺปญฺจานํ,^๑
 นามรูปปทฺทฺจฺจานํ.

ข้าพเจ้าได้กล่าวความหมายแห่งคำว่า
 จิตไว้แล้ว โดยนัยเป็นต้นว่า "ที่ชื่อว่าจิต
 เพราะคิดอารมณ์". แต่โดยลักษณะเป็นต้น
 จิตมีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ, มีความ
 เป็นหัวหน้าเป็นรส, มีการสืบเนื่องกันเป็น
 ปัจจุบันฐาน, มีนามและรูปเป็นปทัฏฐาน.

จตุฏฺฐมิกจิตฺตํ หิ โนวิชานนลกฺขณํ นาม
 นคฺคิ, สัพฺพํ วิชานนลกฺขณเมว.

ความจริงจิตที่เป็นไปในภูมิ ๔ จะไม่มีการ
 รู้อารมณ์เป็นลักษณะ ไม่มี, จิตทั้งหมดมี
 การรู้อารมณ์เป็นลักษณะทั้งนั้น.

ทวารํ ปน ปตฺวา อารมฺมณวิภาวญฺจฺจาเน
 จิตฺตํ ปุพฺพจฺกมฺมํ ปุเรจาริกํ โหตี. จกฺขุณา
 หิ ทิฏฺฐจฺจ รุปารมฺมณํ จิตฺเตเนว วิชานาตี
 ๆเปฯ มเนน วิณฺณาตํ ธมฺมารมฺมณํ
 จิตฺเตเนว วิชานาตี.

ก็จิตเป็นหัวหน้าก็เอื้อมไปข้างหน้าในฐานะ
 ที่รู้อารมณ์ผ่านทางทวาร. เพราะบุคคล
 ยอมรู้อารมณ์ที่ตาเห็น ด้วยจิตเท่านั้น
 ฯลฯ ยอมรู้อารมณ์ที่ใจรู้ ด้วยจิต
 เท่านั้น.

^๑ ฉ. สมฺปยุตฺตตานํ.
^๒ ก. สนฺธานปจฺจุปฺปญฺจานํ.

อภฺจฺสาสิน. ป-ท. ๒-๕

ยถา หิ นครคุตติโก นครมชฺเช เปรียบเหมือนเจ้าหน้าที่รักษาเมือง นั่งอยู่ที่
 สิงฆาฏเก นิสีทิตฺวา "อัย เนวาสิโก, อัย ทางสี่แพร่งกลางเมืองย่อมตรวจตรากำหนด
 อากนฺตุโก"ติ อากตาคคํ ชนํ อุปธาเรติ คนที่ผานเข้ามาว่า "คนนี้เป็นคนประจำ,
 ววตฺถเปติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํ. คนนี้มาใหม่" ฉนฺโต, พิงฺทราบขออุปไมย
 วุตฺตมฺปิ เจตํ มหาเถเรณ^๑ : ฉนฺตํ. ขอนี้สมกับคำที่พระนาคเสนเถระ
 กล่าวไว้ว่า :

"ยถา มหาราช นครคุตติโก นาม มชฺเช "เหมือนอย่างว่า คนรักษาพระนครนั่งอยู่ที่
 นครสิงฆาฏเก นิสินฺโน ปุรคฺคิมโต ทิสโต ถนนสี่แยก ณ ทามกลางพระนครแล้ว จะพึง
 ปุริสํ อากจฺจนฺตํ ปสฺสเสยฺย, ปจฺฉิมโต. แลเห็นบุรุษที่มาอยู่แต่ทิศตะวันออก, ทิศใต้.
 ทกฺขิมโต. อุตฺตรโต ทิสโต ปุริสํ ทิศตะวันตก. ทิศเหนือใต้ ฉนฺโต, บุคคล
 อากจฺจนฺตํ ปสฺสเสยฺย, เอวเมว โข เห็นรูปใดด้วยนัยน์ตา, พังเสียงด้วยหู.
 มหาราช ยํ จกฺขุณา รูปี ปสฺสตี, ตํ คมกลืนด้วยจมูก. ลิ้มรสด้วยลิ้น, ถูกต้อง
 วิญฺญาณเณ วิชานาติ. ยํ โสเตน สทฺทํ โผฏฐัพพะด้วยกาย. รูธรรมารมณด้วยใจ,
 สฺฐนาติ. มาเนน คนฺธํ ฆายตี. ชิวฺหาย ก็ยอมรูรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ
 รสํ สายตี. กาเยน โผฏฐพฺพํ ผุสตี. ธรรมารมณนั้นได้ชัดด้วยวิญญาณฉนฺตํ".
 มนสา ธมฺมํ วิชานาติ, ตํ วิญฺญาณเณ
 วิชานาติ"ติ.^๓

^๑ สี. นาคเสนตฺเถเรณ.

^๒ ฉ. นครสฺส สิงฆาฏเก.

^๓ มลลินทปฤทฺทา, ๘๖.

เอวํ ทวารํ ปตฺวา อารมฺมณวิภาว-
นญฺจาเน จิตฺตเมว ปุพฺพกมํ ปุเรจาริกํ,
ตสฺมา "ปุพฺพกมรสน"ติ วุจฺจติ.

จิตนั้นแหละในฐานะที่รู้อารมณผ่านทวาร จึง
ชื่อว่า เป็นหัวหน้า คือเที่ยวไปข้างหน้า,
ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า "มีความเป็นหัวหน้า
เป็นรส".

ตเทถํ ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อุปฺปชฺชมานํ
ปุริมํ ปุริมํ นิรุตฺตรํ กตฺวา สนฺทหนเมว^๑
อุฏฺฐาตตีติ สนฺทหนปจฺจุปฺปฏฺจานํ^๒ ปญฺจ-
โวการภเว ปนสฺส นิชมโต นามรูปํ,
จตุโวการภเว นามเมว ปทฺฐจฺานํ.
ตสฺมา "นามรูปปทฺฐจฺานน"ติ วุจฺจติ.

จิตนี้เนี่ย ดวงหลัง ๆ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมปรากฏ
ติดต่อกันทีเดียว เพราะทำดวงตน ๆ ให้
สืบต่อกัน ดังนั้น จึงชื่อว่า มีการสืบเนื่องกัน
เป็นปัจจุปัฏฐาน. แต่ในภพที่มีขั้น ๕ (ปัจจุ-
โวการภพ) จิตนี้มีนามรูปเป็นปทัฏฐานโดย
นิยาม, ส่วนในภพที่มีขั้น ๔ (จตุโวการภพ)
มีนามอย่างเดียวกันเป็นปทัฏฐาน. ฉะนั้น ท่าน
จึงกล่าวว่า "มีนามและรูปเป็นปทัฏฐาน".

กึ ปเนตํ จิตฺตํ ปุริมนิทฺธิฏฺฐจจิตฺเตน
สทฺธิ อเอกเมว, อุทาทุ อณฺณนฺติ ?
เอกเมว. อถ กสฺมา ปุริมนิทฺธิฏฺฐจํ ปุณ
วุตฺตนฺติ ? อวิจาริตํ เอตํ อฏฺฐกถายิ.

ถามว่า ก็จิตนี้เป็นดวงเดียวกันหรือ
ต่างกันกับจิตที่แสดงแล้วข้างตน ? ตอบว่า
เป็นดวงเดียวกัน. เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุ
ไฉนจึงกล่าวถึงจิตที่แสดงไว้ ข้างตนอีก
ครั้งหนึ่ง ? คำนี้ในอรรถกถาท่านมิได้วิจารณ์
ไว้.

^๑ ก. สนุททมาน เมว.

^๒ ก. สนุธานปจฺจุปฺปฏฺจานํ.

คุณ เสนรี - คุณนิศย์สินี โอ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺรฺสํสํ. ป-ท. ๒-๔

อัย ปเนตถ ยุตติ :

ในข้อนี้มียุดิตังค่อไปนี้ :

ยถา หิ รูปาทีนิ อูปาทาย ปณฺณตฺตา
 สุริยาทโย น อตุถโต รูปาทีหิ อญฺเณ
 โหนติ. . เคนเว "ยสฺมี สมเย สุริโย
 อฺเทติ, ตสฺมี สมเย ตสฺส เตชสงฺฆาตํ
 รูปมฺปิ ปณฺณายตี"ติ เอวํ วุจฺจมา เนปิ น
 รูปาทีหิ อญฺเณ สุริโย นาม อตุถิ, น
 ตถา^๑ จิตฺตํ, ผสฺสาทโย ธมฺเม อูปาทาย
 ปณฺณายิตฺติ, อตุถโต ปเนตํ เทหิ
 อญฺเณ เมว.

เปรียบเหมือนพระอาทิตย์เป็นต้น ที่บัญญัติขึ้น
 เพราะอาศัยรูปเป็นต้น โดยความหมาย
 ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งอื่นจากรูปเป็นต้น. เพราะ
 เหตุนั้นเอง แม้จะกล่าวอย่างนี้ว่า "เวลาที่
 พระอาทิตย์อุทัย, รูปคือแสงแห่งพระอาทิตย์
 นั้นก็ปรากฏด้วย" ก็มีได้มีพระอาทิตย์อื่นไป
 จากรูปเป็นต้น ฉะนั้น, จิตจะเป็นฉนั้น
 หามีได้, ท่านบัญญัติจิตเพราะอาศัยธรรม
 มีผัสสะเป็นต้น, แต่โดยความหมายจิตนั้น
 เป็นอีกอย่างหนึ่งจากผัสสะเป็นต้นเหล่านั้น.

เตน "ยสฺมี สมเย จิตฺตํ อูปปนฺนํ โหติ,
 เอกํเสเนว ตสฺมี สมเย ผสฺสาทีหิ
 อตุถโต อญฺเณเทว ตํ โหตี"ติ อิมสฺส
 อตุถสฺส ที่ปนฺนตฺถาย เอตํ ปนฺน วุตฺตุนฺติ
 เวทิตพฺพ.

ดังนั้น เพื่อจะแสดงเนื้อความดังกล่าวมาว่า
 "ในสมัยที่จิตเกิดขึ้น โดยความหมาย จิต
 ดวงนั้นก็เป็นอย่างอื่น จากผัสสะเป็นต้น
 อย่างแน่นอน" ฟังทราบว่าเป็นพระพุทธรองค์
 จึงได้ตรัสจิตนี้ไว้อีก.

^๑ ส. ตถา.

ยถา จ "ยสุมี สมเย รูปปปชุตติยา
มกฺกํ ภาเวติ ฯเปฯ ปจฺวีกสิณฺ. ตสฺมี
สมเย ผลฺโส โหติ, เวทนา โหตี"ติ-
อาทิสฺ^๑ ปน ภาเวนฺเตน ววตฺถาปิเต
สมเย โย ภาเวติ, น โส อตฺถโต
อุปฺปชฺชติ นาม. เตเนว ตตฺถ ยถา
"ผลฺโส โหติ, เวทนา โหตี"ติ วุตฺตํ,
น เอว "โย ภาเวติ, โส โหตี"ติ
วุตฺตํ.

อนึ่ง เปรียบเหมือนเมื่อพระองค์ทรง
กำหนดสมัยด้วยบุคคลผู้เจริญ มรรคในพระ-
บาลีเป็นต้นว่า "บุคคลเจริญมรรค ฯลฯ
มีปฏิวิสัยเป็นอารมณ์ เพื่อเกิดในรูปภพ.
ในสมัยนั้นผัสสะย่อมมี, เวทนาย่อมมี" ดังนี้
ผู้ใดเจริญมรรค, โดยความหมาย ไม่ใช่
ผู้นั้นเกิด. เพราะเหตุนี้เอง ในข้อนี้จึง
ตรัสว่า "ผัสสะย่อมมี, เวทนาย่อมมี"
ฉนฺใด, มิได้ตรัสว่า "ผู้ใดเจริญมรรค,
ผู้นั้นย่อมมี" ฉนฺนั้น.

"ยสุมี สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ
อุปฺปนฺนํ โหตี"ติอาทิสฺ ปน จิตฺเตน
ววตฺถาปิเต สมเย สมยววตฺถาปิตํ จิตฺตํ
น ตถา อตฺถโต นุปฺปชฺชติ. ยถเอว ปน
"ตทา ผลฺโส โหติ, เวทนา โหตี"ติ
วุตฺตํ. ตถา จิตฺตมฺปิ โหตีติ อิมสฺสาปิ
อตฺถสฺส ที่ปนตฺถมิตํ ปน วุตฺตนฺตํ
เวทิตพฺพํ.

แต่เมื่อทรงกำหนดสมัยด้วยจิต ในพระบาลี
เป็นต้นว่า "จิตที่เป็นกามาวจรกุศลเกิดขึ้น
ในสมัยใด" ดังนี้ จิตที่ทรงกำหนดด้วยคำว่า
สมัยโดยความมุ่งหมาย จะไม่ได้เกิดขึ้น
อย่างนั้น ก็หามิได้. "ผัสสะย่อมมี, เวทนา
ย่อมมีในสมัยนั้น" ฉนฺใด. แม้จิตก็ย่อมมี
ฉนฺนั้นเหมือนกัน เพื่อแสดงเนื้อความตั้ง
กล่าวมา ฟังทราบวา พระองค์จึงตรัสจิตนี้
ไว้อีก.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๔๔.

คุณชรินทร์ หุตะโกวิท อุทิศกุศลให้

หลวงนิเพทยนิติสรรงค์ (คุณพ่อ) และคุณแม่ทองคำ หุตะโกวิท

อิทํ ปเนตฺถ สมนฺนิฏฺจานํ,

ข้อสันนิษฐานในเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้,

อุทฺเทสวาเร สงฺกมฺหนตฺถํ, นิตฺเทสวาเร
จ วิภชฺชนตฺถํ. ปุริเมเน นี จิตฺตสทฺเทเน
เกวลํ สมโย ววตฺถาปิโต. ตสฺมี ปน
จิตฺเตเน ววตฺถาปิเต สมเย เย ธมฺมา
โหนตี, เตสํ ทสฺสสนตฺถํ "ผลฺโส
โหตี"ติอาทิ อารทฺธํ. จิตฺตญฺจาปิ ตสฺมี
สมเย โหตีเยว. ตสฺมา ตสฺสาปิ
สงฺกมฺหนตฺถเมตฺถํ ปุน วุตฺตํ.

พระพุทธองค์ตรัสคำว่า จิต ใจอีก เพื่อทรง
ประมวลไว้ในอุทเทสวาร, และเพื่อทรง
จำแนกในนิตเทสวาร. ความจริงพระองค์
ทรงกำหนดสมัยด้วยจิตตคัพพท คัพพทคนอย่าง-
เดียว. เพื่อทรงแสดงธรรมที่มีในสมัยซึ่ง
ทรงกำหนดด้วยจิต, จึงตรัสว่า "ผลโส
โหตี" เป็นอาทิ. ความจริงแม้จิตก็มีใน
สมัยนั้นเหมือนกัน. ดังนั้น เพื่อจะทรง
ประมวลแม่ซึ่งจิตนั้นเข้าไว้ด้วย จึงตรัส
คำว่าจิตใจอีก.

อิมสฺมี ปน จาเน เอตสฺมี อวฺจฺจมาเน
"กตมํ ตสฺมี สมเย จิตฺตญฺ"ติ น สกฺกา
ภเวยฺย นิตฺเทสวาเร วิภชฺชิตฺถํ, เอวมสฺส
วิภชฺชนเยว ปริหาเยถ. ตสฺมาเยว ตสฺส
นิตฺเทสวาเร วิภชฺชนตฺถมฺปิ เอตํ ปุน
วุตฺตญฺติ เวทิตพฺพํ.

อนึ่ง เมื่อไม่ตรัสคำว่า จิต ใจในที่นี้ ก็ไม่
สามารถจะจำแนกในนิตเทสวารได้ว่า "จิต
ในสมัยนั้นเป็นใจน", ด้วยเหตุดังนี้ การ
จำแนกคัพพทว่าจิตก็จะหายไป. จึงพึงทราบ
ว่า เพื่อจะทรงจำแนกคัพพทว่า จิต ใน
นิตเทสวารพระองค์จึงตรัสคัพพทว่าจิตนี้อีก.

ยสฺมา วา "อุปฺปนฺนํ โหตีติ
เอตฺถ จิตฺตํ อุปฺปนฺนญฺติ เอตํ เทสนา-

อีกอย่างหนึ่ง ในอรรถกถาทานวิจารณ์
ไว้ว่า "คำว่า จิตเกิด ในคำว่า อุปฺปนฺน

คุณชรินทร์ หุตะโกวิท อภิศกฺุศลให้
หลวงนิเพทยนิติสรรรค์ (คุณพ่อ) และคุณแม่ทองคำ หุตะโกวิท

สี่สเมว, น. ปน จิตฺตํ เอกเมว โหติ เป็นแต่เพียงหัวข้อแห่งเทศนา, แต่
 อุปฺปชฺชตี^๑ติ อฏฺฐกถายํ วิจาริตํ. ตสฺมา มิใช่จิตเกิดขึ้นอย่างเดียวกันเท่านั้น". ดังนั้น
 "จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ"^๒ติ เอตฺถาปิ จิตฺต- แม้ในคำว่า "จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ" จึงมิได้ตรัส
 มตฺตเมว^๓ อคฺคเหตุวา ปโรปณฺณาส- เฉพาะจิตอย่างเดียว แต่ตรัสจิตรวมทั้ง
 กุสลธมฺเมหิ สหฺธิเยว จิตฺตํ กหิตํ. ปโรปณฺณาสกุสลธมฺมว. .

เอวํ ตตฺถ สงฺเขปโต สหฺเพปิ จิตฺต- ตามที่กล่าวมานี้ จึงตรัสว่า "ผลฺโส โหติ"
 เจตสิกธมฺเมว คเหตุวา อธิ สรฺูปเนว เป็นต้นไว้ในที่นั้น เพื่อประมวลเฉพาะจิต
 ปเภทโต ทสฺเสตฺถ "ผลฺโส โหติ"^๓ติอาทิ และเจตสิก แม้ทั้งหมดไว้โดยสังเขป แล้ว
 อารทฺธํ. อิติ ผลฺสาทโย วีย จิตฺตมฺปิ แสดงในที่นี้โดยประเภทอย่างสรุป. จึงพึง
 วตฺตพฺพเมวาติ^๒ เวทิตพฺพ. ทราบว่าแม้จิตก็ตรัสไว้เหมือนผัสสะ เป็นต้น.

ธมฺมุตเทสวาร.

พรรณนาทมวคองคณาน

ณานงฺคราสีวณฺณนา

ในธมฺมุตเทสวาร

วิตกฺเกตฺตีติ วิตกฺโก, วิตกฺกนํ วา ที่ชื่อว่าวิตก เพราะตรีก, อีกอย่าง
วิตกฺโก, อุหนนฺติ^๓ วุตฺตํ โหติ. สฺวายํ หนึ่ง การตรีก, คือจตจ้ออารมณ์ ชื่อว่า
 อารมฺมณฺเ จิตฺตสฺส อภินิโรปนลกฺขณเ. วิตก. วิตกนํนํ มีการยกจิตขึ้นไว้ใน
 โส หิ อารมฺมณฺเ จิตฺตํ อาโรเปติ. อารมฺมณฺเป็นลักษณะ. จริงอยู่ วิตกนํนํยกจิต

^๑ ก. จิตฺต เมว. ^๒ ฉ. วุตฺต เมวาติ.
^๓ ฉ. อีหนนฺติ.

คุณชรินันท์ ทูตะโกวิท อุทิศกุศลให้
 หลวงนิเพทยนิคิสรรรค์ (คุณพ่อ) และคุณแม่ทองคำ ทูตะโกวิท

อฏฺฐกถาดิน. ๑-๗. ๒-๘

ยถา หิ โภจิจิ ราชवलลภํ ฌาตี วา
มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเกหํ อาโรหติ,
เอวํ วิตฺถกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ
อาโรหติ. ตสฺมา โส อารมฺมณเ
จิตตสฺส อภินิโรปนลกฺขณเ วุตฺโต.

นาคเสนตฺเถโร ปนาห "อาโกฏฺณลกฺขณเ
วิตฺถโก. ยถา มหาราช เภริ^๑อาโกฏิตา
อด ปจฺฉา อนุรวติ อนุสฺสทฺทายติ,
เอวเมวํ โช มหาราช ยถา อาโกฏฺณา,
เอวํ วิตฺถโก ทฺฐสฺสพฺโพ. ยถา ปจฺฉา
อนุรวนา อนุสฺสทฺทายนา, เอวํ วิจาโร
ทฺฐสฺสพฺโพ"^๒ตี.

สุวายํ อาหนนปริยาหนนโร. ตถา
หิ เตน โยคาวจโร อารมฺมณํ
วิตฺถกาหตํ วิตฺถกฺปริยาหตํ กโรตีตี วุจฺจตี.

ไว้ที่อารมณ์. เปรียบเหมือนคนบางคนอาศัย
ญาติหรือมิตรที่เป็นราชพัลลภ เข้าไปสู่ราช-
มนเทียรใดฉันใด, จิตก็ฉันนั้น อาศัยวิตก
จึงขึ้นสู่อารมณ์ได้. ดังนั้นวิตกนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า มีการยกจิตขึ้นไว้ในอารมณ์เป็น
ลักษณะ.

แต่พระนาคเสนเถระกล่าวว่า "วิตกมีการ
เคาะอารมณ์เป็นลักษณะ. ขอถวายพระพร
มหาบพิตร เปรียบเหมือนคนตีกลอง หลังจาก
นั้น กลองก็มีเสียงกระหึ่มไปฉันใด, ขอ
ถวายพระพรมหาบพิตร ฟังเข้าพระทัยวิตก
ว่าเหมือนการตีกลอง. ฟังเข้าพระทัยวิจารณ์
ว่า เหมือนเสียงกระหึ่มในภายหลังฉันนั้น".

วิตกนั้น มีอันจรดไปทั่ว ๆ จรดไปรอบ ๆ
เป็นกิจ. จริงดังนั้น ท่านกล่าวว่า พระ-
โยคาวจรทำอารมณ์ให้ถูกกระทบด้วยวิตกนั้น.

^๑ ส. เภริ.

^๒ มิวินทปญฺหา. ๘๗, โถกํ ปน วิสทิสฺ.

อารมณ์ณ จิตตัสส อานนปจฺจุปฺปฏฺสาโน. วิตกนั้ มีการนำจิตเข้าไปในอารมณ์เป็น
ปัจจุปัฏฐาน.

อารมณ์ณ เตน จิตฺตํ วิจารณ์ วิจรตีติ ที่ชื่อว่า วิจาร เพราะเป็นเหตุให้จิต
วิจาโร, วิจารณ์ วา วิจาโร, เทียวไปในอารมณ์, อีกอย่างหนึ่ง การ
อนุสณฺจณนฺติ วุคฺคํ โหติ. สวายํ เทียวไปคือการสัญจรไปตามลำดับ ชื่อว่า
อารมณ์ณานุมชฺชนลกฺขโณ. ตตฺถ สห- วิจาร. วิจารนั้มีการเคล้าคลึงอารมณ์เป็น
ชาตานุโยชนโรโส, จิตตัสส อนุปฺปนฺน- ลักษณะ. มีการประกอบสหชาตธรรมไว้ ใน
ปจฺจุปฺปฏฺสาโน. อารมณ์นั้นเป็นรส, มีการตามผูกพันจิตไว้
ในอารมณ์เป็นปัจจุปัฏฐาน.

เอวํ สนฺเตปิ จ เนลํ กตฺถจฺจิ อวิโยเค ก็แม้เมื่อเป็นเช่นนั้น วิตกและวิจารไม่แยก
โอฬาริกภูเจณ, ปุพฺพจฺกมภูเจณ จ กันในบางจิตตูปบาทวิตก คือ การวางจิตไว้
ฆณฺฑาทิกขาโต^๑ วย อภินิโรปนภูเจณ จ ในอารมณ์ ครั้งแรกโดยอรรถว่า ยกจิตขึ้น
เจตโส ปจฺมาภินิปาโต วิตกโก, ไว้ในอารมณ์เหมือนการเคาะระฆัง โดย
สุขุมภูเจณ อนุมชฺชนสภาวภูเจณ จ อรรถว่าหยาบ, และถึงก่อน, ส่วนวิจารคือ
ฆณฺฑานุโรโว วย อนุปฺปนฺนโร วิจาโร. การตามผูกพันจิตไว้ในอารมณ์ เหมือนเสียง
ครวญแห่งระฆัง โดยอรรถว่าละเอียด และ
มีการตามเคล้าคลึงอารมณ์เป็นสภาวะ.

^๑ ฉ. ฆณฺฑาทิกขาโต.

วิตกโก, พหิปรีพภมณกณฺฑโก วย วิจารตามเกล้าลิ่งอารมณ์ เหมือนเหล็ก
อนุมชฺชุนโต^๑ วิชาโร. แลหมที่หมุ่ไปรอบ ๆ ข้างนอก.

ปิณยตีติ ปีติ, สา สมปิยายน-
ลกฺขณา, กายจิตตปิณฺรสา, ฆรณฺรสา
วา, โอทคฺยปจฺจุปฺภูจฺจนา.

ที่ชื่อว่า ปีติ เพราะอิมเอิบ, ปีตินั้น
มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์เป็นลักษณะ, มี
การทำกายและจิตให้อิมเอิบเป็นรส, หรือมี
การซาบซ่านเป็นรส, มีการฟูกายและใจ
เป็นปัจจุภูฐาน.

สา ปเนสา ขุทฺทกาปีติ^๒ ขณิกาปีติ
โอกกนฺตีกาปีติ อุพฺเพงกาปีติ^๓ ฆรณาปีติ
ปญฺจวิธา โทติ.

ก็ปีตินั้นมี ๕ อย่างคือ ขุทฺทกาปีติ ขณิกาปีติ
โอกกนฺตีกาปีติ อุพฺเพงกาปีติ ฆรณาปีติ.

ตตฺถ ขุทฺทกาปีติ^๒ สรีเร
โลมทสมฺตฺตเมว กาทุ สกฺโกติ. ขณิกาปีติ
ขณฺเ ขณฺเ วิชฺชูปฺปาทสทิสสา โทติ.
โอกกนฺตีกาปีติ สมุทฺทสิริ วิจิ วย,
กายํ โอกกมิตฺวา โอกกมิตฺวา ภิชฺชติ.

บรฺรคาปีติเหลานั้น ขุทฺทกาปีติสามารถ
ที่จะทำขนในร่างกายให้ชูชันเท่านั้น. ขณิกา-
ปีติเหมือนกับสายฟ้าแลบเป็นพัก ๆ. โอก-
กนฺตีกาปีติซึมซาบลงไปทีกาย แล้วกระจาย
เหมือนกับคลื่นกระทบฝั่งสมุทร. อุพฺเพงกา-

^๑ ฉ. อนุมชฺชมาโน, สี. อนุมชฺชโน.

^๒ ฉ. ขุทฺทิกาปีติ. ^๓ ฉ. อุพฺเพคาปีติ.

พลโทสุรเสฏฺฐ - คุณบุญชู รามสมภพ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
บิดา-มารดา และยาย, พี่น้อง-ครูบาอาจารย์
ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้มีพระคุณ

อุพเพงคาปิตี^๑ พลวตี โหติ, กายं ปีติมีกำลัง, ถึงขนาดทำกายให้ฟูขึ้น ลอยขึ้น
อุทฺธกุกิ กตฺวา อากาเส ลงมาบนปุ- ไปในอากาศ.
ปมาณปุปฺตฺตา.

ตถา हि ปุณณवलลิกวาเส มหาตีสสเถโร สมจริงตั้งเรื่องพระมหาตีสเถระ ซึ่งอยู่ที่
ปุณณมีทิวเส^๒ สายั เจตียงฺกณิ คนฺตฺวา ปุณณวัลลิกวิหาร ในวันเพ็ญวันหนึ่ง ตอนเย็น
จนฺทาโลกิ ทิสฺวา มหาเจตียาภิมุโข ไปที่ลานพระเจดีย์เห็นแสงจันทร์สว่าง จึง
หุตฺวา "อิมาย วต เวลาย หันหน้าไปทางพระเจดีย์ใหญ่ ราฟิงว่า "โอ
จตฺสฺโส ปรีสา มหาเจตียิ วนฺทนต์"^๓ ในเวลานั้นบริษัททั้ง ๕ กำลังพากันไหว้พระ-
ปกคิยา ทิฏฺฐารมฺมณฺวเสน พุทฺธารมฺมณิ เจดีย์ใหญ่" ตั้งนี้แล้ว ทำให้อุพเพงคาปิตีมี
อุพเพงคาปิตี^๓ อุปฺปา เทตฺวา สุธาตฺเล พระพุทฺธคุณเป็นอารมณ์ เกิดขึ้นโดยอารมณ์ที่
ปทฺฐจิตฺตฺร เกณฺฑุโก^๔ วย อากาเส เป็นตามปกติ ลอยขึ้นไปในอากาศแล้วไปยืน
อุปฺปติตฺวา มหาเจตียงฺกณฺเวย อฏฺฐาเส^๕ อยู่ที่ลานพระเจดีย์ใหญ่นั้นเอง เหมือนกับ
ลูกข้างอันวิจิตร ที่เขาขว้างไปที่พื้นฉาบด้วย
ปูนขาว.

^๑ ฉ. อุพเพคาปิตี.

^๒ ฉ. ปุณณมทิวเส.

^๓ ฉ. อุพเพคิ ปิตี.

^๔ ส. ปทฺฐจิตฺตฺร เกณฺฑุโก.

^๕ ก. ปติฏฐาติ.

พลโทสุรเสฏฐ - คุณบุญชู ราชสมบัติ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา และยาย, พี่น้อง-ครูบาอาจารย์

ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้มีพระคุณ

ตถา กิริณททวิหารสุส อุปนิสฺสเย อนึ่ง กุลธิดาคนหนึ่ง
ในวัดตถกาลคาม
 วัตตทกาลกคาเม เอกา กุลธิตาปี ติดกับวัดกิริณท ลอยขึ้นไปในอากาศด้วย
 พลวพุทฺธอารมฺมณาย อุพฺพเพงฺคาปีติยา^๑ อุพเพงคาปีติมีพระพุทธรูปกำลังเป็นอารมณ์.
 อากาเส ลงฺฆေสิ.

ตสุสา กิร มาตาปีตโร สายํ นัยว่ามารดาบิดาของกุลสตรีนั้น ตอนเย็น
เมื่อจะไปวัดเพื่อฟังธรรม ได้บอกว่า "ลูก
 ธมฺมสุสฺวานตฺถาย วิหารํ กจฺจนฺตา "อมฺม เอ๋ย ลูกมีภาระหนัก, ไม่สามารถจะไปฝึก
 กุวํ ครุณารธา, อเมหฺที สทฺธี อกาเล เวลากับพวกแม่ได้, พวกแม่จะฟังธรรมแผ่
 วิจริตุํ น สกุโกลี, ตํ มยํ ตฺยหํ ปตฺตี ส่วนบุญนั้นให้ลูก". กุลธิดานั้นแมตองการจะ
 กตฺวา ธมฺมํ โสสุสามา"ติ อกมฺสุ. ไป แต่ไม่อาจจะชักชวนคำของมารดาบิดาได้
 สา กนฺตุกามาปี เตสํ วจนํ ปฎิพาหิตุ จึงอยู่ที่บ้านยืนอยู่ที่ประตูบ้านมองดูลานพระ-
 อสกุโกนฺตี มเร โอหิยิตฺวา มรทฺวาเร เจตีย์ ทางอากาศ ที่วัดกิริณทด้วยแสงจันทร์
 จตฺวา จนฺทาโลเกน กิริณทเก อากาเส ได้เห็นการบูชาด้วยดวงประทีปที่พระเจตีย์,
 เจตีย์จฺจนฺตี โอโลเกนฺตี เจตีย์สุส ทีปฺพุชฺชํ นางได้เห็นบริษัท ๔ ทำการบูชาพระเจตีย์
 อทุทส, จตฺสุโส จ ปริสา มาลา กนฺธาทีหิ ด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น แล้วกำลัง
 เจตีย์พุชฺชํ กตฺวา ปทกฺขิณํ กโรนฺติโย, ทำประทักษิณ, และได้ยินเสียงภิกษุสวดมนต์
 ภิกฺขุสํฆสุส จ กณฺสชฺชณายสทฺทํ อสุโสสิ. กันเป็นคณะ.

^๑ ฉ. อุพเพกาย ปีติยา.

พลโทสุรเสฏฺฐ - คุมฺมณฺฑชฺช รามสมภพ ขอบุทธิศสฺวณกุศลให้แด่
 บิดา-มารดา และยาย, พี่น้อง-ครูบาอาจารย์
 ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้มีพระคุณ

อดสูสา "ธณฺญา วทีเม มนุสฺสา, เย วิหาริ ทัณฺเฑน เมื่อนางคิดว่า "โอ คนเหล่านี้มีบุญ,
 คนฺตุวา เอวรุเป เจตียงฺกณเ อนุสญฺจริทฺ, ไต่ไปวัด แล้วเดินเวียนที่ลานพระเจดีย์
 เอวรุปญฺจ มจรฺ ฐมฺมกถํ โสทฺ ุภนฺตํ" ติ เห็นปานนี้, และไต่ฟังธรรมกถาที่ไพเราะ
 มุตฺตราลิสฺสทิสํ เจตียํ ปสฺสนฺตียา เอว ถึงขนาดนี้" ตั้งนี้แล้ว กำลังมองดูพระเจดีย์
 อุกฺเพงคาปิตี อุทปาที, ส่า อากาเส เหมือนกับกองแก้วมุกดา อุพเพงคาปิตีก็เกิด
 ลงเมตฺวา^๑ มาตาปิตุณํ ปุริมตรฺเขว ขึ้น, นางลอยขึ้นไปในอากาศ แล้วลงที่ลาน
 อากาสโต เจตียงฺกณเ โอรุยฺห เจตียํ พระเจดีย์ก่อนกว่ามารคาบิคาไหว้พระเจดีย์
 วนฺทิตฺวา ฐมฺมํ สฺมมานา อญฺจาลิ. แล้วไต่ขึ้นฟังธรรมอยู่.

อด นํ มาตาปิตโร อากนฺตุวา "อมฺม ทฺวํ จากนั้น มารคาบิคา ก็มาถึง ถาเมนางว่า
 กตเรน มคฺเคน อากตาสี" ติ ปุจฺฉิสฺ. ส่า "ลูกมาทางไหน". นางตอบว่า "มาทาง
 "อากาเสน อากตามุหิ, น มคฺเคนา" ติ อากาศ, มิได้เดินมา" ถูกมารคาบิคาซักว่า
 วตุวา "อมฺม อากาเสน นาม ชีณาสวา "ลูก พระชีณาสพจึงจะสัญจรไปทางอากาศ
 สญฺจรณฺติ, ทฺวํ กถํ อากตาสี" ติ ปุญฺจา ไต่, ลูกมาไต่อย่างไร" ก็ตอบว่า "เมื่อลูก
 อาห "มยฺหํ จนฺทาโลเกน เจตียํ ขึ้นดูพระเจดีย์ด้วยแสงจันทร์ ปิติแรงกล้า
 โอโลเกนฺตียา ลิตาย พุทฺธารมฺมณา มีพระพุทฺธคุณเป็นอารมณ์เกิดขึ้น, จากนั้นลูก
 พลวปิตี อุปฺปชฺชติ, อถาหํ เนว อตฺตโน ก็มีใครว่าตัวขึ้นหรือหนึ่ง, ลอยขึ้นไปใน
 ลิตภาวํ ๒ วา นิสินฺนภาวํ ๒ วา อญฺจาลิ, อากาสแล้วขึ้นอยู่ที่ลานพระเจดีย์ ด้วยนิมิตที่
 คหิตนินิตฺเตเนว ปน อากาสํ ลงมิตฺวา กำหนดไต่ขึ้นเอง".
 เจตียงฺกณเ ปตฺติญฺจิตามุหิ" ติ.

^๑ ฉ. ลงชิตฺวา. ^๒ ฉ. น นิสินฺนภาวํ.

พลโทสุรเสฏฺฐ - คุณบุญชู ราชสมภพ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

บิดา-มารดา และยาย, พี่น้อง-ครูบาอาจารย์

ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้มีพระคุณ

เอว^๑ อุกุเพงคาปิตี อากาเส ลงมาบนป-
ปมาณา โทติ.

อุกุเพงคาปิตี ถึงขนาดให้ลอยขึ้นไปในอากาศ
ควงประกายระจันนี้.

ผรณปีติยา ปน อุปุนนาย สกล-
สรี^๑ ฝริตวา^๑ ปุริตวตถิ วีย, มหตา
อุทโกเมน ปกขนทปพตทกจฉิ วีย จ
อนุปริปมุต^๑ โทติ.

ส่วนผรณปีติเมื่อเกิดขึ้น ซาบซ่านไป
ทั่วทั้งร่างกาย เหมือนสูกที่เต็มลม, และ
หลีนกเขาที่ห้วงน้ำใหญ่ไหลเข้าไปซึมซาบ.

สา ปเนสา ปญจวิธา ปิตี กพภ^๑ คณหนต^๑
ปริปาก^๑ คจฉนต^๑ ทวิธ^๑ ปสสท^๑ ปริปุเรติ
กายปสสท^๑ จิตตปสสท^๑,

ก็ปีติทั้ง ๕ อย่างนั้น มีกำลังถึงความแก่กล้า
ยอมทำให้ปัสสทธิ ๒ ประการ คือกายปัสสทธิ
และจิตตปัสสทธิ บริบูรณ์,

ปสสท^๑ กพภ^๑ คณหนต^๑ ปริปาก^๑ คจฉนต^๑
ทวิธ^๑ปิ สข^๑ ปริปุเรติ กายิกญจ
เจตสิกญจ,

ปัสสทธิมีกำลังถึงความแก่กล้า ยอมทำให้
สุข ๒ ประการ คือสุขทางกายและทางใจ
บริบูรณ์,

สข^๑ กพภ^๑ คณหนต^๑ ปริปาก^๑ คจฉนต^๑ ทวิธ^๑
สมาธิ ปริปุเรติ ชณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ
อปปนาสมาธิ^๑.

สุขมีกำลังถึงความแก่กล้า ทำให้สมาธิ ๓
อย่าง คือ ชณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ และ
อปปนาสมาธิ บริบูรณ์.

^๑ ฉ. ธมิตวา.

พลโทสุรเสฏฐ - คุณบุญชู รามสมภพ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
บิดา-มารดา และยาย, พี่น้อง-ครูมาอาจารย์
ผู้ล่วงลับไปแล้ว และผู้มีพระคุณ

ตาสุ จเปตฺวา อปฺปนาสมาธิปุริตฺ อิตฺรา เทวปี อธิ ยฺชฺชนฺติ.

บรรดาปิติเหล่านั้น แม้ปิติ ๒ ประการนอกนี้ เว้นปิติที่ทำอัปนาสมาธิให้บริบูรณ์ ย่อมควร ในกามาวจรกุศลจิตดวงนี้.

สุขยตีติ สุขํ, ยสุสุปฺปชฺชติ, ตํ สุขิตํ กโรตีติ อตุโธ. สฺมุจฺจ วา ขาหติ, ขนฺติ จ กายจิตฺตาพาธนฺติ สุขํ, โสมนสุสเวทนาเยตํ นามํ. ตสุส ลกฺขณานิ เวทนาปเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิ.

ชื่อว่า สุข เพราะให้สัมปยุตธรรม เป็นไปสบาย, ก็เกิดแก่ผู้ใด, ทำให้ผู้นั้น เป็นสุข. อนึ่ง ชื่อว่าสุข เพราะเกี่ยวกัน ด้วยดี, และขาดอาพาธทางกายทางจิตเสีย ใด, สุขนี้เป็นชื่อของโสมนัสเวทนา. พึง ทราบลักษณะเป็นต้นแห่งสุขนั้น โดยนัยเช่น เดียวกับที่กล่าวแล้วในบทว่าเวทนานันแล.

อปโร นโย : สาทลฺกฺขณํ สุขํ, สมฺปยุตฺตานํ อุปฺพुरुหนฺรลํ, อนุคฺคหน- ปจฺจุปฺภูจฺจานํ.

อีกนัยหนึ่ง : สุขมีความยินดีเป็น ลักษณะ, มีการพอกพูนสัมปยุตธรรมเป็นรส, มีการอนุเคราะห์เป็นปัจจุปัฏฐาน.

สติปิ จ เนสํ ปิติสฺขานํ กตฺถจฺจ อวิโยเค^๑ อิกฺุจฺจารมฺมณปฺภิลาทฺตฺถุจฺจ ปิติ, ปฺภิลทฺธ- รสาณฺถวณํ สุขํ. ยตฺถ ปิติ, ตตฺถ สุขํ, ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น นิยมโต ปิติ.

ก็แม้ปิติและสุขจะไม่แยกกันในที่บางแห่ง แต่ ปิตีมีความยินดีเพราะได้อิฏฐารมณ์, สุขมี การเสวยรสอารมณ์ที่ได้มาแล้ว. ปิตีมีใน ที่ใด, สุขก็มีในที่นั้น, (แต่) สุขมีในที่ใด,

^๑ ฉ. อวิปปโย เค.

พระครูนนทปัญญาวิมล ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
โยมบิดา-มารดา ผู้มีพระคุณ

อภฺษสํสาธินํ. ป-ท. ๒-๕

สงฺขารกฺขนฺธสงฺคหิตา ปิตฺติ, เวทนาภฺกฺขนฺธ-
สงฺคหิตํ สฺขํ.

ไม่แน่ว่าจะมีปิตฺติในที่นั้น. ปิตฺติทานสง-
เคราะห์ไว้ในสังขารชั้น, (ส่วน) สฺขํ
ทานสงเคราะห์ไว้ในเวทนาชั้น.

กนฺตารชินฺนสฺส วณฺนโตทกทสฺสนสฺสวเนสฺส^๑
วีย ปิตฺติ, วณฺจฉายปฺปเวสนอุทกปริโภเคสฺส
วีย สฺขํ.

ปิตฺติยอมมี คัจจในกรณีที่ถูกคตกอยู่ในที่กัณการ
ไคเห็นป่าหรือไคยินเสียงน้ำ ฉะนั้น, ส่วนสฺข
ยอมมีคัจจในกรณีที่ไคเขาไปสู่รมเงาตนไม้ใน
ป่าและไคดื่ม่น้ำฉะนั้น.

ยถา หิ ปุริโส มหากนฺตารมคฺคํ
ปฏฺิปนฺโน มฺมมฺปเรโต ตลฺลิตฺโต ปิปาสิโต
ปฏฺิปล^๒ ปุริสํ ทิสฺวา "กตฺถ ปานียํ
อตุถิ"ติ ปุจฺเจยฺย, โส "อภฺวิ อตุตฺริตฺวา
ชาตสฺสรวณฺสญฺโท อตุถิ, ตตฺถ กนฺตฺวา
ลภิสฺสสี"ติ วุทฺเทยฺย.

ในข้อนี้พึงเห็นอุปมาดังว่า บุรุษที่เดิน
ทางไกลกัณการมาก มีเหงื่อโทรมตัว ห้วน-
หวาด กระหายน้ำ เห็นบุรุษ (อีกคนหนึ่ง)
ส่วนทางมา ก็จะพินถามว่า "มีน้ำดื่มที่ไหน
บ้าง", บุรุษนั้นจะพินกล่าววว่า "พอพินดงก็
จะพบชาตสระและป่าไม้, ท่านไปถึงที่นั้น
แล้ว จักไคดื่ม่น้ำ".

โส ตสฺส กถํ สุตฺวา^๓ หฏฺุสฺสพหฺุสฺส
ภเวยฺย, ตโต คจฺฉนฺโต ภูมียํ ปตฺติทานิ

บุรุษนั้นไคพินคำของชายคนนั้นก็พินมีความ
ยินดีราเริงใจ, ต่อจากนั้น เขาเดินไปก็จะ

^๑ ก. วณฺนตฺกทกทสฺสนสฺสวเน.

^๒ ฉ. ปฏฺิปลเถ.

^๓ สี. สุตฺวา.

อุปลพลทลนาลปตฺตาทีนึ ทิสฺวา สฺกุสุตฺร
 หนฺจปหนฺจโ จุทฺวา กจฺจนฺโต อลฺลวตฺเต
 อลฺลเกเส ปุริเส ปสฺเสยฺย, วนกุกุ-
 กุฏวนโมราทีนึ^๑ สทฺทํ สฺุณฺเยย,
 ชาตสฺสรปรียนฺเต ชาตํ มณฺชิชาลสฺทิสฺ
 นีลวนสฺสทฺทํ ปสฺเสยฺย. สเร ชาตานิ
 อุปลปทุมกุมฺทาทีนึ ปสฺเสยฺย, อจฺฉํ
 วิปฺปสนฺนํ อุทกํ ปสฺเสยฺย.

โส ภียฺโย ภียฺโย หนฺจปหนฺจโ จุทฺวา
 ชาตสฺสรํ โอตฺริตฺวา ยถารุจฺฉิ^๒ นฺหาตฺวา
 จ ปิวิตฺวา^๓ จ ปฏฺิปปสฺสทฺททรโถ
 ภิสฺมุพาลโปกฺขราทีนึ ชาทิตฺวา นีลฺุปลลาทีนึ
 ปิลนฺธิตฺวา มนฺทาลกมุลาณึ ขนฺธึ ชิปีตฺวา^๔
 อุตฺตฺริตฺวา สํภูกํ นีวาเสตฺวา อุทกสํภูกํ
 อาตเป กตฺวา สีสฺตจฺฉายาย มนฺทมนฺท
 วาเต ปหรนฺเต นีปนฺโน "อโห สฺสุขํ อโห
 สฺสุขนฺ"ติ ว เทยฺย.

เอวํ สมนฺปทมิทํ หนฺจปทฺทํ.

เห็นใบ ก้าน กลีบอุบล เป็นต้น ที่ตกอยู่
 ที่ภาคพื้น ย่อมมีความยินดีราเริงมากขึ้นไป
 ต่อไป ก็จะได้เห็นพวกบุรุษผู้มีผิวและผมเปี้ยก,
 จะฟังได้ยินเสียงโกป่าและนกยูงป่า เป็นต้น,
 จะฟังเห็นป่าไม้อันเขียวชะอุ่ม เหมือนชาย-
 แก้วมณีที่เกิดอยู่ในสระ. จะฟังเห็นบัวสาย
 บัวหลวงและบัวขาว เป็นต้นที่เกิดอยู่ในสระ,
 จะฟังเห็นน้ำที่ใสสะอาด.

เขาก็จะฟังมีความยินดีราเริงใจยิ่งขึ้นอีกลง
 สู้อาตสฺระ ทั้งอาบและดื่มกินตามความพอใจ
 ระงับความกระวนกระวายใจ ได้เกี่ยวกิน
 เหงารากและใบ(บัว) เป็นต้น ประคับคอก
 อุบลเขียว เป็นต้น เอารากบัวขาวประคับ
 ไวที่ค่อ ขึ้น (จากชาตสฺระ) นุ่งผ้าสาฎก
 แล้วตากผ้าสาฎกที่เปียกน้ำไว้ที่แดด นอนอยู่
 ไตรมเงาอันเย็นสบาย เมื่อมีลมอ่อนๆ โสย
 มากก็จะฟังกล่าวว่า "สุขหนอ สุขหนอ"ดังนี้.

ฟังทราบการเปรียบเทียบดังต่อไปนี้.

^๑ ฉ. วนกุกุฏวนโมราทีนึ. ^๒ ฉ. ยถารุจฺฉิ.
^๓ ส. นฺหาตฺวา จ ปิตฺวา จ. ^๔ ฉ. กริตฺวา.

พระครูนนทปัญญาริมล ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 โยมบิดา-มารดา ผู้มีพระคุณ

อภฺจสาธิต. ป-ท. ๒-๕

ตสฺส หิ ปุริสสฺส ชาตสฺสรวนสณฺท-
สวณฺโต ปฏฺจาย ยาว อุกทสฺสนา
หฏฺจปหฏฺจกาโล วีย ปุพฺพภาคารมฺมณ
หฏฺจปหฏฺจการา ปิตฺติ.

ปีติ มีอาการที่ราเริงเบิกบานใจใน
อารมณ์อันเป็นส่วนเบื้องต้น เปรียบเหมือน
เวลาที่บุรุษนั้นเริงบันเทิงใจ นับตั้งแต่
เวลาที่ไคยินว่า มีชาติสระ และชฎีแห่งป่า
จนกระทั่งถึงไคเห็นน้ำ.

นฺหาตฺวา จ ปิวิตฺวา จ สีสาย ฉายาย
มนฺทมนฺเท วาเต ปทรนฺเต "อโห สุขํ
อโห สุขนฺ"ติ วทฺโต นิปนฺนกาโล วีย
พลวปฺปตฺตํ อารมฺมณฺรสาณุกวนาการสณฺจิตฺ
สุขํ.

สุขดำรงอยู่ควยอาการที่เสวยรสแห่งอารมณ์
ซึ่งถึงความมีกำลัง เปรียบเหมือนเวลาที่
เขาไคอาบน้ำ ไคค้มน้ำ และนอนรำพึงว่า
"สุขหนอ สุขหนอ" อยู่ที่ไครมไม้ที่เยือกเย็น
เมื่อมีลมอ่อน ๆ โขยมากกระทบ.

ตสฺมี ตสฺมี สมเย ปากฏฺภาวโต เจตฺ
วุตฺตนฺติ เวทิตฺพํ, ยตฺถ ปน ปิตฺติ, สุขมฺปิ
ตตฺถ อตฺถิตฺติ วุตฺตเมเวตฺ.

ก็สุขนั้นพึงทราบว่าเป็นผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสแล้ว เพราะปรากฏในสมัยนั้น ๆ, ขอนี้
มีอธิบายว่า ในที่ใดมีปีติ, แม้สุขก็มีอยู่ใน
ที่นั้นเหมือนกัน.

จิตตสฺเสกฺกคฺคตาติ

จิตตสฺส

ความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียวชื่อว่า

เอกคฺคภาโว, สมานิสฺเสตฺ นามํ.
ลกฺขณาทีสุ ปนสฺส อฏฺจกถายํ ตาว
วุตฺตํ :

จิตตสฺเสกฺกคฺคตา, คำนี้เป็นชื่อของสมาธิ.
ก็ลักษณะเป็นตนของสมาธินั้น พระอรรถ-
กถาจารย์ ไคกล่าวไว้ในอรรถกถาก่อนแล้ว
(ว่า) :

พระครูนทปัญญาวิมล ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
โยมบิดา-มารดา ผู้มีพระคุณ

"ปาโมกฺขลกฺขโณ จ สฺมาธิ, อวิกฺเขป-
 ลกฺขโณ จ. ยถา หิ กุฎฺฐาคารกณฺฑิกา
 เสสฺสทพฺพสมฺภารานํ อापฺนฺธนโต ปมุขฯ
 โหติ, เอว เมว สพฺพกุสลธมฺมานํ
 สฺมาธิจิตฺเตน อิชฺฌนโต สพฺเพสฺสปิ เตสํ
 ธมฺมานํ สฺมาธิ ปาโมกฺโข โหติ.

เตน วุตฺตํ:

"เสยฺยถาปี^๑ มหาราช กุฎฺฐาคารสุส
 ยา กาจิ โคปานสิโย, สพฺพา ตา
 กุฎฺฐคฺมา โหนฺติ กุฎฺฐินฺนา กุฎฺฐโมสฺรณา
 กุฎฺฐปพฺภารา, กุฎฺฐิ ตาสํ อคฺคฺมกฺขายติ,
 เอว เมว โข มหาราช เย เกจิ กุสฺลา
 ธมฺมา, สพฺเพ เต สฺมาธิินฺนา โหนฺติ
 สฺมาธิโปณา สฺมาธิปพฺภารา, สฺมาธิ เตสํ
 อคฺคฺมกฺขายตี'ติ^๒

"สมาธิมีความเป็นประธาน เป็นลักษณะ,
 และมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นลักษณะ. สมาธิ
 ชื่อว่าเป็นประธานแห่งธรรมเหล่านั้นทั้งหมด
 เพราะกุศลธรรมทั้งปวง จะสำเร็จได้ก็ด้วย
 สมาธิจิต, เช่นเดียวกับข้อฟ้าแห่งเรือนยอด
 ย่อมเป็นประมุขแห่งทัพสัมภาระ ที่เหลือ
 เพราะเป็นที่ยึดของทัพสัมภาระทั้งหลาย.

เพราะฉะนั้นพระนาคเสนจึงถวายพระพรว่า:

"มหาบพิตร จันทน์ (กลอนเรือน)
 ไม่ว่าอันใดแห่งเรือนยอด, ไปรวมกันที่ยอด
 น้อมไปที่ยอด ไปประชุมกันที่ยอด เงามไป
 ที่ยอด, ยอดเรือน นักปราชญ์กล่าวว่าเป็น
 เลิศกว่าจันทน์เหล่านั้น จันใด, มหาบพิตร
 กุศลธรรม ไม่ว่าจะ เป็นชนิดใด น้อมไปที่
 สมาธิ ประชุมลงที่สมาธิ น้อมไปในสมาธิ
 สมาธิ นักปราชญ์กล่าวว่าเป็นยอดของ
 ธรรมเหล่านั้น'.

^๑ ฉ. ยถา.

^๒ มิลินทปัญหา ๕๕.

คุณนายสุตารัตน์ เพชรพรหม ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 นายบุญโรจน์-นางกิม เขียง ทองดีเลิศ ผู้เป็นบิดา-มารดา

อภฺยาสานํ. ๒-๗. ๒-๕

ยถา จ เสนงคํ ปตฺวา ราชา
 นาม ยตฺถ ยตฺถ เสนา โอสีหติ, ตํ ตํ
 จานํ กจฺจติ, ตสฺส คตฺตคฺกุจฺจาเน เสนา
 ปริปุรติ, ปฺรเสนา ภิชฺชิตฺวา ราชนเมว
 อนฺวตฺตติ, เอวเมว สหชาตธมฺมานํ
 วิกุชฺชิตํ วิปฺปกิริตํ อปฺปทานโต สฺมาธิ
 อวิกฺเขปฺลกุชฺโณ นาม โหตี"ติ.

สมาธิ ชื่อว่า มีความไม่ฟุ้งซ่านเป็น
 ลักษณะ เพราะไม่ยอมให้สหชาตธรรมทั้ง
 หลายฟุ้งซ่านกระจัดกระจาย, เช่นเดียวกับ
 พระราชาผู้เป็นจอมทัพเสด็จไป ณ ที่ซึ่งมี
 ทหารประชุมอยู่เนืองแน่น, ณ สถานที่ซึ่ง
 พระราชาเสด็จไปถึง บรรดาทหารทั้งหลาย
 ย่อมพร้อมพร้อม, ย่อมทำลายทหารของฝ่าย
 ข้าศึก อนุวัตไปตามพระราชาฉันนั้นแล".

อปโร ปน นโย : อयํ จิตฺตสฺส
 เอกคฺคตาสงฺขาโต สฺมาธิ นาม อวิสารณ-
 ลกุชฺโณ, อวิกฺเขปฺลกุชฺโณ วา, สหชาต-
 ธมฺมานํ สมฺปิณฺฑนฺรโส, นฺหานิยจฺจนฺนํ
 อุกกํ วีย. อฺปสมฺปจฺจุปฺภุจฺจาโน, ฌาณ-
 ปจฺจุปฺภุจฺจาโน วา. "สฺมาหิตฺโต ยถาภูตํ
 ปชานาติ ปสฺสตี"ติ^๑ หิ วุตฺตํ. วิเสสโต
 สุขปทฺฐุจฺจาโน.

อีกนัยหนึ่ง : ชื่อว่าสมาธิ กล่าวคือ
 ความที่จิตเป็นเอกัคคตานี้ มีความไม่ซ่าน
 ไปเป็นลักษณะ, หรือมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็น
 ลักษณะ, มีการประมวลสหชาตธรรมทั้งหลาย
 เข้าด้วยกันเป็นรส, ครอบงำประมวลจนสำหรับ
 อาบ. มีความเข้าไปสงบเป็นปัจจุภูฏฐาน,
 หรือมีญาณเป็นปัจจุภูฏฐาน อธิบายว่า "บุคคล
 ที่มีจิตตั้งมั่นแล้วยอมทราบซัด ย่อมเห็นตาม

^๑ ฉ. อวิสารลกุชโณ.

^๒ ลั. ขนฺธ. ๑๗/๑๘, ลั. มหา. ๑๘/๕๒๐,
 มิวินทปญฺหา. ๕๕.

กัณฑ์)

กามาจารย์ภูศลธัมมุต เทสภถา

๑๓๔

ความเป็นจริง". เมื่อว่าโดยส่วนพิเศษ
สมาธิมีสุขเป็นปทัฏฐาน.

นิวาเต ที่ปลุจน์ จิต วิย เจตโส จิตตี
ทฎลพโพ.

พึงเห็นว่า สมาธิคือความหยุดนิ่งแห่งจิต กุจ
ความตั้งอยู่นิ่ง ๆ แห่งเปลวประทีป ณ ที่ที่
สังคลม ฉะนั้น.

อภุจสาธิต. ๒-๗. ๒-๘.

คุณนายสุตารัตน์ เพชรพรหม ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
นายบุญโรจน์-นางกิมเฮียง ทองดีเลิศ ผู้เป็นบิดา-มารดา

อินทริยราสีวณฺณา

พรรณนาหมวดอินทรี

สทฺทหนฺติ เอตาย, สยํ วา สทฺทหฺติ, สทฺทหนฺมตฺตเมว วา เอสาติ สทฺธา, สาว อสฺสทฺธิยสฺส อภิกฺวนโต อธิปตฺติยฺญ เจน อินทรี, อธิโมกฺขลกฺขณฺเ วา อินทฺฐํ กาเรตฺติ อินทรี, สทฺธา เอว อินทรี สทฺธินทรี. ส่า ปเนสา สมฺปสาทนลกฺขณา จ สทฺธา, ปกฺขนฺทน-ลกฺขณา^๑ จ.

ที่ชื่อว่า ศรัทธา เพราะเป็นเหตุให้เชื่อ, หรือเชื่อเอง, หรือเป็นเพียงความเชื่อ, ศรัทธานั้นแหละ ชื่อว่า อินทรี เพราะอรรถว่าเป็นอธิบดี โดยครอบงำความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเสียได้, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อินทรี เพราะกระทำความเป็นใหญ่ ในลักษณะแห่งความปลงใจเชื่อ, ศรัทธานั้นแลเป็นอินทรี จึงชื่อว่า สทฺธินทรี. ก็ศรัทธานั้น มีความเลื่อมใสเป็นลักษณะ, และมีความแล่นไปเป็นลักษณะ.

ยถา หิ รญฺโณ จกฺกวตฺติสฺส อุตฺกปฺปสาทโก มณฺี อุตฺเก ปกฺขิตฺโต ปงฺกเสวาลปณฺกทฺทมฺ สุนฺนีสีทา เปติ, อุตฺกํ อจฺฉํ กโรติ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลฺ, เอว เมว สทฺธา อฺปฺปชฺชมานา นีวรเณ

ศรัทธาเมื่อเกิดยอมขมนิวรณทั้งหลายเสียได้, ย่อมยังกิเลสทั้งหลายให้ระงับ, ทำจิตให้ผ่องใส, ไม่ให้ขุ่นมัว, เช่นเดียวกับแก้วมณีของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่สามารถทำให้น้ำใสสะอาดได้ เมื่อเอาใสลงไปใต้น้ำ

^๑ ฉ. สมฺปกฺขนฺทนลกฺขณา.

วิภูษมฺเภติ, กิเลเส สนฺนิสํหาเปติ, จิตฺตํ
ปสาเทติ, อนาวิลํ กโรติ,

ทำให้โคลน สําหร่าย จอกแทนและเปือกตม
ให้จมลง, ทำให้น้ำใสแจ๋ว ไม่ขุ่นมัวฉะนั้น,

ปสนฺเนน จิตฺเตน โยคาวจโร กุลปฺตุโต
ทํานํ เทติ, สึลํ สํมาทียติ, อุโปสถกมฺมํ
กโรติ, ภาวนํ อารมฺหติ. เอวํ ทาว
สทฺธา สํปสํทนลภขณฺนาติ เวทิตพฺพา.

กุลบุตรผู้เป็นพระโยคาวจร มีจิตเลื่อมใส
แล้วยอมถวายทาน, สํมาทํานํศีล, รักรักษา
อุโปสถ, เจริญภาวนา. ศรัทธาอย่างนี้แหละ
พึงทราบว่า มีความเลื่อมใสเป็นลักษณะ.

เตนํหา อายุสํมา นาคเสโน :

เพราะฉะนั้น ท่านพระนาคเสนจึงถวาย
พระพรแก่พญามิลินทว่า :

ยถา มหาราช ราชา จกฺกวตฺตํ
จตุรงฺคินิยา เสนาย สทฺธิ อุตฺธานมคฺค-
ปฏฺิปนฺโนน ปริตฺตํ อุทกํ ตเรยฺย, ตํ อุทกํ
หตฺถํหิ จ อสุเสหิ จ รเถหิ จ ปตฺตํหิ
จ ขุภิตํ^๑ ภเวยฺย อาวิลํ ลุฬิตํ กลลํภุคฺตํ.
อุตฺตฺธิณฺโณ จ ราชา จกฺกวตฺตํ มนุสฺเส
อาณํปาเปยฺย "ปํานียํ ภณฺเ อาทรณ, ตํ
ปิวิสํสามิ"^๑ติ.

มหาบพิตร พระราชาผู้เป็นจักรพรรดิ
เสด็จพระราชดำเนินทางไกล ข้ามน้ำแอง
นอย พร้อมควยจตุรงคเสนา, นำน้ำนั้นอัน
ช่าง มา รถ และพลเดินเท้าทั้งหลาย
ให้กระเพื่อมก็จะขุ่นมัว ขุ่นข้นเป็นตม. พระ-
ราชาผู้เป็นจักรพรรดิ ทรงข้ามน้ำได้แล้ว
ทรงสั่งคนทั้งหลายว่า "เนอะเจ้า จงไปเอา
น้ำดื่มมา, เราจ้กดื่ม"^๑.

^๑ ฉ. สงฺขุภิตํ.

รมณโณ จ อุตกปฺปสาทโก มณิ ภเวยฺย. ก็พระราชาทรงมีแควมณีสำหรับทำน้ำให้ใส.
 "เอวํ เทวา"ติ โข เต มนุสฺสา รมณโณ คนทั้งหลายจึงกราบทูลพระราชาวา "พระ-
 จกฺกวตฺตีสฺส ปฏิสฺสูติวา ตํ อุตกปฺปสาทก- พุทธเจาชา" แล้วก็เอาแควมณีสำหรับทำ
 มณิ อุตเก ปกฺขิเปยฺยํ. สห อุตเก น้ำให้ใส ใสลงไปในน้ำ. พร้อม ๆ กับที่ใส
 ปกฺขิตฺตมตฺเตน^๑ ปงฺกเสวาลปณฺกา แควมณีนั่นลงไปในน้ำ โคลน สำหราย จอก
 วิคฺจฺเจยฺยํ, กทฺทโม จ^๒ สนฺนิสีเทยฺย, แหน, และเปือกตมก็จะจมลง, น้ำก็จะ
 อจฺฉํ ภเวยฺย อุตกํ วิปฺปสนฺนํ อนาวิลํ, ใสแจ้วไม่ขุ่นมัว, ต่อจากนั้น คนทั้งหลายก็
 ตโต รมณโณ จกฺกวตฺตีสฺส ปานียํ จะน้อมนำน้ำดื่มไปถวายพระราชา กราบทูล
 อุปฺนาเมยฺยํ "ปิวตุ เทโว ปานียนุ"ติ. ว่า "ขอพระองค์จงทรงดื่มน้ำเถิดพระพุทธ-
 เจาชา".

ยถา มหาราช อุตกํ, เอวํ จิตฺตํ มหาบพิตร ฟังเห็นจิตเช่นเดียวกับน้ำ
 ทฏฺฐพฺพํ, ยถา เต มนุสฺสา, เอวํ นั้นแหละ, ฟังเห็นพระโยคาวจรเช่นเดียวกับ
 โยคาวจโร ทฏฺฐพฺโพ, ยถา ปงฺก- กับคนเหล่านั้น, ฟังเห็นบรรดากิเลสทั้ง
 เสวาลปณฺกํ จ กทฺทโม จ, เอวํ กิเลสํ หลายเป็นเช่นเดียวกับโคลน สำหราย จอก
 ทฏฺฐพฺพา, ยถา อุตกปฺปสาทโก มณิ, แหน และเปือกตม, ฟังเห็นศรัทธาเป็น
 เอวํ สทฺธา ทฏฺฐพฺพา, เสมือนแควมณีสำหรับทำน้ำให้ใส,

^๑ ฉ. ศลฺมึ อุตเก ปกฺขิตฺตมตฺเต.

^๒ ก. ปงฺกเสวาลปณฺกกทฺทโม จ.

ยถา อุตกปฺปสาทกมณฺหิ ปกฺขิตฺตมตฺเต มหาบพิตร ศรัทธาเมื่อบังเกิดขึ้นย่อมชม
 ปงฺกเสวาลปณฺกา วิคจฺจนฺติ, กทฺทโม จ นีวรณฺ์ทั้งหลายได้ จิตที่ปราศจากนีวรณฺ์ยอม
 สนนฺิสีหติ, อจฺฉํ ภวติ อุตกํ วิปฺปสนฺนํ ปล่อยใส่มัวหมอง, เช่นเดียวกับเมื่อพอ
 อนาวิลํ, เอวเมว โข มหาราช สหฺธา เขาเอาแก้วมณีที่สามารถทำให้น้ำใสได้ ใส
 อฺปฺปชฺชมานา นีวรณฺ์ วิกฺขมฺเภติ, ลงไปในน้ำโคลน สährาย จอกแหน, และ
 วินีวรณฺ์ จิตฺตํ โหติ อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ เปือกตมยอมจมลง, น้ำยอมใสแจ้วไม่ขุ่นมัว
 อนาวิลนฺติ^๑ ฉะนั้น.

ยถา ปน กุมฺภิลมกรคาทรกฺขสาทิ- เปรียบเหมือนชนที่ซี้ซลาด พอมาถึง
 กิณฺณํ มหานที อากมฺม ภีรฺกชฺนา อโภสุ มหานทีที่ซุกซุมไปด้วยจระเข้ มังกร และ
 ตีเรสุ ติฏฺฐจฺนฺติ, สงฺคามสุโร ปน มหา- รากษสรายเป็นตน ก็ยืนอยู่ที่ฝั่งน้ำทั้ง ๒,
 โยโธ อากนฺตฺวา "กสฺมา จิตฺตฺตา"ติ ส่วนนักรบคนสำคัญ (มหาโยธ) ผู้แกวกลา
 ปุจฺฉิตฺวา "สฺปฺปปฏิภยภาเวน โอตฺริตฺตํ น ในการรณรงค์สงครามมาแล้ว ถามว่า
 วิสฺหามา"ติ วุตฺเต สุนฺนิตฺตํ อลํ คเหตฺวา "ทำไมพวกท่านจึงหยุดอยู่เล่า" เมื่อเขา
 "มม ปจฺฉโต เณ, มา ภายิตฺตา"ติ บอกว่า "พวกเราไม่อาจก้าวลงไปได้
 วุตฺวา นที โอตฺริตฺวา อากเต อากเต เพราะมีภัยเฉพาะหน้าปรากฏอยู่" จึงจับ
 กุมฺภิลาทโย ปฏิพาหิตฺวา โอริมตีโรตฺตํ ดาบที่ลับคมกริบแล้วบอกว่า "พวกท่านจง
 มนุสฺसानํ โสตุถิภาวํ กโรนฺโต ปาริมตีโร ตตามหลังข้าพเจ้ามา, พวกท่านไม่ต้องกลัว
 เนติ, ปาริมตีโรตฺตปิ โสตุถินา โอริมตีโร อะไร" แล้วก้าวลงสู่แม่น้ำ ปองกันจระเข้

^๑ มิลินทปญฺหา. ๕๐.

อาเนติ,

เป็นต้น ที่วิ่งเข้ามา ทำให้คนทั้งหลาย
ปลดปล่อย นำจากฝั่งนี้ไปสู่ฝั่งโน้น, จาก
ฝั่งโน้นมาสู่ฝั่งนี้ ขอนี้ฉันใด,

เอวเมว ทานัน ททโต สील รกขโต
อุโปสถกมมัม กโรโต ภาวัน อารภโต
สทุธา ปุพฺพงฺคมา ปุเรจาริกา โหติ.
เตน วุตฺตัม "ปกฺขนฺทนลกฺขณา จ
สทุธา"ติ.

เมื่อบุคคลให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ-
กรรม เจริญภาวนา ศรัทธาย่อมเป็นหัวหน้า
นำหน้าไป ฉะนั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึง
กล่าวว่า"ศรัทธามีการเล่นไปเป็นลักษณะ".

อปโร นโย : สทุทหนลกฺขณา สทุธา,
โอภปฺปนลกฺขณา วา, ปสาทนรสา
อุทกปฺปสาทกมณิ วีย. ปกฺขนฺทนรสา
วา โอสฺสุตฺตรโณ วีย. อกาสุสฺสีย-
ปจฺจุปฺปฏฺฐานา, อธิมฺมุติปจฺจุปฺปฏฺฐานา วา,
สทุเชยฺยวตฺตูปฺปฏฺฐานา, โสตาปตฺติ-
ยงฺคปฺปฏฺฐานา วา, ส่า หตฺถวิตฺตพฺปีชานิ
วีย ทฏฺจพฺพา.

อีกนัยหนึ่ง : ศรัทธามีความเชื่อเป็น
ลักษณะ, หรือมีความปลงใจเชื่อเป็นลักษณะ,
มีความเลื่อมใสเป็นรส เหมือนแก้วมณีที่
สามารถทำให้น้ำใสได้. หรือมีความเล่นไป
เป็นรส คุจการข้ามทวงน้ำ. มีความไม่ขุ่น
มัวเป็นปัจจุပ္ปฏฐาน, หรือมีอธิมุติ(ความนอม
ใจเชื่อ) เป็นปัจจุပ္ปฏฐาน, มีวัตถุอันเป็นที่
ตั้งแห่งศรัทธาเป็นปฏฐฐาน, หรือมีโสตา-
ปัตติยงคธรรมเป็นปฏฐฐาน, พึงเห็นเป็นคฺจ
มือทรัพย์สมบัติ และพืช ฉะนั้น.

๑ ฉ. อกาลุสียปจฺจุปฺปฏฺฐานา.

คุณนายสุदारัตน์ เพชรพรหม ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
นายบุญโรจน์-นางกิมเฮียง ทองดีเลิศ ผู้เป็นบิดา-มารดา

วีรสัส ภาโว วีริย์, วีรานัน วา ความเป็นแห่งความกล้าชื่อว่า วีริยะ,
 กมฺม วีริย์, วิธินา วา นเยน อุปาเยน หรือการกระทำของคนกล้า ชื่อว่า วีริยะ,
 อีริยิตพฺพ^๑ ปวตฺตยิตพฺพนฺติ วีริย์, ตเทว อีกร้อยหนึ่ง ชื่อว่า วีริยะ เพราะให้คำเป็น
 โกสชฺชสฺส อภิกวนโต อธิปตฺติญฺเจน ไป คือให้เป็นไปด้วยวิธีที่น้อย ใต้แก่อุบาย,
อินฺทริย์, ปคฺคทณฺลกฺขณฺเ วา อินฺทฺวฺจ วิริยะนั้นแลชื่อว่า เป็นอินฺทริย์ เพราะอรธ
 กาเรตฺติ อินฺทริย์. ว่าเป็นอธิบดี โดยครอบงำความเกียจคร้าน
 ได้, อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า เป็นอินฺทริย์
 เพราะครอบครองความเป็นใหญ่ ในลักษณะ
 การปกครอง.

วีริยเมว อินฺทริย์ วีริยอินฺทริย์. ตํ ปเนตฺ วิริยะนั้นแลเป็นอินฺทริย์ จึงชื่อว่า วีริยอิน-
 อุปตฺตมฺภนฺลกฺขณฺญจ วีริย์, ปคฺคทณฺ- ทริย์. ก็วิริยะนั้นนี้ มีการอุปถัมภ์ค้ำจุนเป็น
 ลกฺขณฺญจ. ลักษณะ, และมีการปกครองเป็นลักษณะ.

ยถา หิ ชินฺณมฺร^๒ อาคนฺตุ เกน พระโยคาวจรผู้ได้รับความอุปถัมภ์ด้วยการ-
 ญฺอุปตฺตมฺภนฺ ตินฺนฺจติ, เอว เมว อุปถัมภ์คือวิริยะ ย่อมไม่เสื่อม คือไม่เสื่อม
 โยคาวจโร วีริยฺอุปตฺตมฺภนฺ อุปตฺตมฺภินฺโต รอบจากกุศลธรรมทั้งปวง เช่นเดียวกับ
 หุตฺวา สฺพพฺกุสฺสธมฺเมหิ น หายติ น เรือนเกา ย่อมทรงอยู่ได้เพราะมีเครื่อง
 ปริหายติ. เอวํ ตาวสฺส อุปตฺตมฺภน- ค้ำจุนคือเสาที่เอาเข้ามาใส่ ฉะนั้น. ใน
 ลกฺขณฺตา เวทิตพฺพา.

^๑ ฉ. อีริยิตพฺพ.

^๒ ฉ. ชินฺณมฺร.

เบื้องต้นแรก พึงทราบความที่วิริยะนั้นมีการ
 คำจุนเป็นลักษณะอย่างนี้.

เตนาค เถโร นาคเสโน :

เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระจึงได้ถวาย
 พระพรว่า :

"ยถาปี มหาราช ปุริโส เคเห
 ปตนุเต ตมณฺเณ ทารุณา อุปตุณฺมเกยฺย,
 อุปตุณฺมภิกฺโข สนฺตํ เอว^๑ ตํ เกหํ น
 ปเตยฺย, เอวเมว โข มหาราช
 อุปตุณฺมภนฺตลภุชณฺโณ วิริยํ, วิริยฺอุปตุณฺมภิกฺขา
 สพุเพ กุสลธมฺมา น หายนฺติ น
 ปริหายนฺตี"^๒ติ."

"มหาบพิตร วิริยะมีการคำจุนเป็น
 ลักษณะ, กุศลธรรมทั้งปวงที่มีวิริยะคำจุน
 ย่อมไม่เสื่อมคือไม่เสื่อมรอบ, เช่นเดียวกับ
 เมื่อเรือนจะพัง ถ้าบุคคลจะพังเอาไม้อื่น
 มาคำจุนเรือนนั้นไว้, เรือนนั้นที่ได้รับการ
 คำจุนแล้วก็ไม่พังพังลงมา ฉะนั้น".

ยถา วา ปน ชุทฺทกาย^๓ จ
 มหติกาย จ เสนาย สงฺคาเม ปวตุเต
 ชุทฺทกา เสนา โอลีเยยฺย, ตโต รณฺโณ
 อาโรเจยฺย, ราชา พลวานํ เปเสยฺย,
 เตน ปคฺคหิตา สกเสนา ประเสนํ

อีกประการหนึ่ง เหมือนอย่างว่าเมื่อ
 กองทัพน้อยกับกองทัพใหญ่ ทำสงครามกัน
 กองทัพน้อยถอยร่น, ลำดับนั้น เขาก็จะ
 กราบทูลให้พระราชาทรงทราบ, พระองค์ก็
 จะพึงส่งพลและพาหนะไปให้, กองทัพของ

^๑ ฉ. สนฺตํ เอว. ^๒ มลินทปญฺหา. ๕๒.

^๓ ฉ. ชุทฺทิกาย จ.

ปราณีเนยยะ^๑ เอว เมว วิริยํ สหชาติ- พระองค์ที่มีผลพาหนะนั้นสนับสนุน ฟังยังกอง
 สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โอลียิตฺตํ โอลสกุกิตฺตํ น ทัพของข้าศึกให้กลับพ่ายแพ้ใจฉันใด, วิริยะ
 เทติ, อุกฺกชิปฺติ ปคฺคณฺหาติ. เตน วุตฺตํ ก็ฉันนั้น ย่อมไม่ทำให้สหชาติธรรม และ
 "ปคฺคณฺหณฺลคฺคณฺญจ วิริยนฺ"ติ. สัมปยุตธรรมทั้งหลายทอแท ทอดอย, ย่อม
 ยกคือประคองสหชาติธรรมและสัมปยุตธรรม
 เหล่านั้นไว้. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
 "วิริยะมีการประคองไว้เป็นลักษณะ".

อปโร นโย : อุตฺสาหฺลคฺคณฺญํ วิริยํ, อิกนัยหนึ่ง : วิริยะมีอุตสาหกรรมเป็น
 สหชาติธมฺมานํ อุปตฺถมฺภนฺรํ, อสฺสึทฺน- ลักษณะ, มีการอุปถัมภ์สหชาติธรรมทั้งหลาย
 ภาวปจฺจุปฺภุจฺจัน, "สํวึคฺโค โยนิโส เป็นรส, มีความไม่ทอแทใจเป็นปัจจุ-
 ปทฺหตี"^๒ วจฺนโต สํเวคปทฺฐจฺจัน, ปฏฺฐาน, มีความสลัดใจเป็นปทัฏฐาน,
 วิริยารมฺภวตฺตฺตฺตฺตฺจฺจัน. วา, เพราะพระบาลีว่า "สํวึคฺโค โยนิโส
 ปทฺหตี" (ผู้มีความสลัดใจยอมเริ่มตั้งความ
 เพียร โดยอุบายอันแยบคาย) หรือมีธรรม
 อันเป็นที่ตั้งแห่งการปรารภความเพียร เป็น
 ปทัฏฐาน,

สมฺมา อารทฺธํ สพฺพาสํ สมฺปตฺตึนํ มูลํ ฟิงฺทราหาว่า วิริยะที่ริเริ่มโดยชอบยอมเป็น
 โหตีตี ทฺฐจฺจพิ. เคามูลแห่งสมบัติทั้งปวง.

^๑ ฉ. ปราเชยยะ. ^๒ อญ. จตฺกุก. ๒๑/๑๕๔.

คุณแจ่มศรี บุญส่ง ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 บิดา-มารดา, ครูบาอาจารย์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว

สรนุติ เอตาย, สยั วา สรติ,
 สรณมตฺตเมว วา เอสาติ สติ. สาว
 มุญฺจสจฺจสฺส อภิภวนโต อธิปตฺติยฺญ เจน
 อินฺทริยํ, อุပ္ภูจฺจานลกฺขณฺเณ วา อินฺทฺวํ
 กาเรตฺติ อินฺทริยํ, สติ เอว อินฺทริยํ
 สตินฺทริยํ สา ปเนสา อปฺลิตาปนลกฺขณา
 จ สติ อุปฺกุกฺคณฺหนลกฺขณา จ.

ที่ชื่อว่า สติ เพราะเป็นเหตุระลึก,
 หรือว่าเป็นผู้ระลึกเอง, หรือว่าเป็นเพียง
 การระลึกเท่านั้น. ก็สตินั้นชื่อว่าเป็นอินทรีย์
 เพราะอรรถว่าเป็นอธิปัตติ โดยครอบงำ
 ความเป็นผู้หลงลืมสติเสียได้, หรือชื่อว่า
 เป็นอินทรีย์ เพราะครอบครองความเป็น
 ใหญ่ในลักษณะการปรากฏ, สตินั้นแลเป็น
 อินทรีย์จึงชื่อว่าสตินทรีย์. ก็สตินั้นนั้นมีความ
 ระลึกได้เป็นลักษณะ และมีการช่วยประคอง
 ไว้เป็นลักษณะ.

ยถา หิ รณฺโณ ภณฺฑาคาริกโก ทสฺวิธํ
 รตนํ โคปยนฺโต สายํ ปาตํ^๑ ราชาณํ
 อีสฺสรียสมฺปตฺตํ สลฺลกฺขาเปตฺติ สาเรติ,
 เอวเมว สติ กุสลํ ธมฺมํ สมฺมา
 สลฺลกฺขาเปตฺติ สราเปตฺติ.

สตีย่อมให้กำหนด หรือยอมให้ระลึกถึงกุศล-
 ธรรมโดยชอบ, เช่นเดียวกับขุนคลังของ
 พระราชา รักษาธนะ ๑๐ ประการอยู่
 ย่อมยังพระราชาให้กำหนด ให้ระลึกถึง
 พระอิสริยยสมบัติทั้งตอนเย็นตอนเช้า ฉะนั้น.

เตนาห เถโร :

เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระจึงถวาย
 พระพรว่า :

^๑ ก. สายํ ปาโต.

"ยดา มหาราช รณโฆ จกุกวตฺตีสฺส
 ภณฺทาคาริโก ราชานํ จกุกวตฺตีสฺส สํยํ
 ปาตํ^๑ อีสฺสรียสมฺปตฺตีสฺส^๒ สรา เปติ
 'เอตฺตกา เทว หตฺถิ, เอตฺตกา อสฺสา,
 เอตฺตกา รดา, เอตฺตกา ปตฺติโย,
 เอตฺตกํ หิรณฺณํ, เอตฺตกํ สฺวณฺณํ,
 เอตฺตกํ สพฺพํ สํปเตยฺยํ, ตํ เทโว
 สรตฺตุ'ติ,

"มหาบพิตร ขุนคลังของพระราชา
 ย่อมยังพระราชาผู้จักรพรรดิ ให้ระลึกถึง
 อีสริยสมบัติ ทั้งในตอนเย็นตอนเช้าว่า 'ข้า
 แแต่พระองค์ผู้สมมติเทพช่างมีประมาณเท่านั้น,
 ม้ามีประมาณเท่านั้น, รถมีประมาณเท่านั้น,
 ทหารเดินเท้ามีประมาณเท่านั้น, เงินมี
 ประมาณเท่านั้น, ทองคำมีประมาณเท่านั้น,
 ทรัพย์สมบัติทั้งปวงมีประมาณเท่านั้น, ขอพระ
 องค์ใดทรงระลึกถึง อีสริยสมบัติทั้งปวงนั้น
 เกิดพระเจ้าข้า' ฉันทิด,

เอวเมว โข มหาราช สติ กุสลธมฺเม
 อปฺลาเปติ 'อิมะ จตฺตารโ สติปฏฺฐานา,
 อิมะ จตฺตารโ สมนุสฺสํปฏฺฐานา, อิมะ
 จตฺตารโ อิทฺธิปาทา, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ,
 อิมานิ ปญฺจ พลาณี, อิมะ สตฺต
 โปชณฺงคา, อัยํ อริโย อฏฺฐงฺกิโก มคฺโค,
 อัยํ สมนฺโถ, อัยํ วิปสฺสณา, อัยํ วิชฺชา,
 อัยํ วิมุตฺติ, อิมะ โลกุตฺตรธา ธมฺมา'ติ.
 เอวํ โข มหาราช อปฺลาปนลกฺขณา สตี^๓ติ^๓ อย่างนี้แล"

มหาบพิตร สติก็ฉันทันนั้น ย่อมให้ระลึกถึงกุศล-
 ธรรมทั้งหลาย คือ 'สติปัฏฐาน ๔ เหล่านี้,
 สัมมัปธาน ๔ เหล่านี้, อิทธิบาท ๔ เหล่านี้,
 อินทรีย์ ๕ เหล่านี้, พละ ๕ เหล่านี้,
 โพชฌงค์ ๗ เหล่านี้, นีริยมรรคมีองค์ ๘,
 นี้สมณะ, นี้วิปัสสนา (อริยสัจ ๔ เหล่านี้),
 นี้วิชชา, นี้วิมุตติ, โลกุตตรธรรมเหล่านี้'.
 มหาบพิตร สติมีความระลึกได้เป็นลักษณะ
 อย่างนี้แล"

^๑ ก. สายํ ปาโต. ^๒ ฉ. ยลํ.
^๓ มิลินทปญฺหา. ๕๓.

พลเอกสิบ - คุณหญิงจรัสศรี อักษรานุเคราะห์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺจสาธิต. ๒-๗.๒-๑๐

ยถา ปน รณโณ จกุกวตฺติสฺส
 ปริณายกฺรตน์ รณโณ อหิตเต จ หิตเต
 จ ญตฺวา อหิตเต อปฺยาเปตฺติ, หิตเต
 อฺปฺยาเปตฺติ, เอวเมว สติ หิตาหิตานํ
 ฌมฺมานํ คตฺติโย สมนฺเนสฺสิตฺวา^๑ "อิม
 กายสุจฺจริตาทโย ฌมฺมา อหิตา"ติ อหิตเต
 ฌมฺเม อปฺนุเทตฺติ. "อิม กายสุจฺจริตาทโย
 ฌมฺมา หิตา"ติ หิตเต ฌมฺเม อฺปฺกุกฺกฺหาติ.

สตีย่อมใครครวญคฺติแห่งธรรมทั้งหลาย
 ทั้งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล และมีได้เป็น
 ประโยชน์เกื้อกูล^๕ "ธรรมทั้งหลายมีกาย-
 ทุจริตเป็นต้นเหล่านี้ ไม่เป็นประโยชน์เกื้อ-
 กูล" แล้วบรรเทาธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์
 เกื้อกูลให้น้อยลง. ^๖ "ธรรมทั้งหลายมี
 กายสุจริตเป็นต้นเหล่านี้ เป็นประโยชน์
 เกื้อกูล" ก็ระคับระคองธรรม ที่เป็น
 ประโยชน์เกื้อกูลไว้. เหมือนปริณายกฺรตนะ
 ของพระเจ้าจักรพรรดิ ^๗ ฐึ่สิ่งที่ไม่เป็นประ-
 โยชน์เกื้อกูล และเป็นประโยชน์เกื้อกูลแล้ว
 จึงนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ออกไป
 เสีย, นำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเข้าไป.

เตนาท เถโร :

เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระจึงถวาย
 พระพรว่า :

"ยถา มหาราช รณโณ จกุกวตฺติสฺส
 ปริณายกฺรตน์ รณโณ หิตาหิตเต

"มหาบพิตร ปริณายกฺรตนะของพระ-
 ราชเจ้าจักรพรรดิยอมรู้^๘ ฐึ่สิ่งที่เป็นประโยชน์

^๑ ส. สมนฺ เนสฺสิตฺวา.

ชานาติ 'อิเม รณโย หิตา, อิเม เกื้อกูล และสิ่งที่มีได้เป็นประโยชน์เกื้อกูล
 อหิตา, อิเม อุปการา, อิเม อนุ- แก่พระราชว่า 'สิ่งเหล่านี้เป็นประโยชน์
 ปการา'ติ. ตโต อหิตเต อนุเทติ, เกื้อกูลแก่พระราช, สิ่งเหล่านี้ไม่เป็น
 หิตเต อุปคฤหาติ,

บรรเทาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล, ประ-
 คองไว้ซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล ฉันทิ,

เอวเมว โข มหาราช สติ อุปชชมานา มหาบพิตร สติก็ฉันทันเหมือนกัน เมื่อเกิด
 หิตาหิตานัน ธรรมานัน คติโย สมนเวสติ ชื่นยอมให้ใครครวญคุณธรรมที่เป็นประโยชน์
 'อิเม ธรรมา หิตา, อิเม ธรรมา เกื้อกูล และมีได้เป็นประโยชน์เกื้อกูลว่า
 อหิตา, อิเม ธรรมา อุปการา, อิเม 'ธรรมเหล่านี้เป็นประโยชน์เกื้อกูล, ธรรม
 ธรรมา อนุปการา'ติ. ตโต อหิตเต เหล่านี้ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล, ธรรม
 ธรรมเม อนุเทติ, หิตเต ธรรมเม เหล่านี้มีอุปการะ, ธรรมเหล่านี้ไม่มี
 อุปคฤหาติ, เอวเมว โข มหาราช อุปการะ' ดังนี้. ต่อจากนั้นก็บรรเทาธรรม
 อุปคฤหณลกขณา สติ"ติ? ที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล, ประคองไว้แต่
 ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล, มหาบพิตร
 สติมีการประคับประคอง เป็นลักษณะอย่าง
 นี้แล".

^๑ มิตินุทปญหา. ๕๔.

อปโร ปน นโย : อปิลานลกฺขณา
 สติ, อสมฺโมหนรสา^๑, อารกฺขปจฺจุ-
 ปฏฺฐานา, วิสยาภิมฺขีภาวปจฺจุปฏฺฐานา^๒
 วา. ธิรสณฺณาปฏฺฐานา, กายาธิ-
 สติปฏฺฐานปฏฺฐานา วา.

อีกนัยหนึ่ง : สติมีการระลึกได้เป็น
 ลักษณะ, มีการไม่หลงลืมเป็นรส, มีการ
 รักษาอารมณ์เป็นปัจจุปัฏฐาน, หรือมีความ
 จดจ่อต่ออารมณ์เป็นปัจจุปัฏฐาน. มีสัญญาอัน
 มั่นคงเป็นปทัฏฐาน, หรือมีสติปัฏฐาน ๔ มี
 กายานุปัสสนาเป็นต้นเป็นปทัฏฐาน.

อารมฺมเณ ทฬฺหํ ปติฏฺจิตตฺตา ปน เอลิกา
 วีย, จกฺขุทวาราทิรฺกฺขนโต โทวาริกา
 วีย จ ทฏฺสพฺพา.

สติ ฟังเห็นว่า เป็นเช่นเดียวกับเส้าเขื่อน
 เพราะตั้งมั่นในอารมณ์, และฟังเห็นว่า เป็น
 เสมือนนายประตู เพราะรักษาจักขุทวาร
 เป็นต้น.

อารมฺมเณ จิตฺตํ สมฺมา อาธิยติ
 จเปตฺตีติ สมาธิ, โสว วิกฺเขปสฺส
 อภิวานโต อธิปตฺติยฺภูเจเน อินทริย,
 อวิกฺเขปลกฺขเณ วา อินฺทฺฏฺจํ กาเรตฺตีติ
อินทริย, สมาธิเชว อินฺทฺริย สมาธิอินทริย.
 ลกฺขณาทีนํ ปนสฺส เหมฺจลา วุตฺตนเยเนว
 เวทิตพฺพานิ.

ที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะตั้ง คือวางจิต
 ไว้ในอารมณ์โดยชอบ, ก็สมาธินั้น ชื่อว่า
อินทริย เพราะอรรถว่าเป็นอธิบดี โดย
 ครอบงำความฟุ้งซ่านไว้ได้, หรือชื่อว่า เป็น
อินทริย เพราะครอบครองความเป็นใหญ่
 ในลักษณะแห่งความไม่ฟุ้งซ่าน, สมาธินั้นแล
 เป็นอินทริย จึงชื่อว่า สมาธิอินทริย. ส่วน

^๑ ฉ. อสมฺโมสนรสา.

^๒ ก. วิสยาภิมฺขภาว...

ลักษณะเป็นต้นแห่งสมาธินั้น ฟังทราบโดยนัย
ที่ใดกล่าวมาก่อนแล้ว.

ปชานาตีติ ปญญา. ก็ ปชานาตีติ?
"อิทํ ทุกฺขนุ"ติอาทีนา นเยน อริยสจฺจานิ.
อฏฺฐกถายํ ปน "ปญญาเปตีติ ปญญา"ติ
วุตฺตํ. กิณฺติ ปญญาเปตีติ ? "อนิจฺจํ ทุกฺขํ
อนตฺตา"ติ ปญญาเปติ.

ที่ชื่อว่า ปัญญา เพราะรู้ทั่ว. ถามว่า
รู้ทั่วซึ่งอะไร ? ตอบว่า รู้ทั่วซึ่งอริยสัง
โดยนัยเป็นต้นว่า "นี้ทุกข์". แต่ในอรรถ-
กถาทานแกวว่า "ที่ชื่อว่า ปัญญา เพราะ
ใหญ่". ถามว่า ใหญ่อะไร ? ตอบว่า
"ใหญ่อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา".

สาว^๑ อวิชฺชา ย อภิวานโต อธิปตฺยภู เจน
อินฺทริยํ, ทสฺสนลฺกฺขณเ วา อินฺทฺวํ
กาเรตีติ อินฺทริยํ, ปญญา เอว อินฺทฺริยํ
ปญฺณินฺทริยํ. สา ปเนสา โอภาสน-
ลฺกฺขณา จ ปญญา, ปชานนลฺกฺขณา จ.

ก็ปัญญานั้นชื่อว่า อินทรีย์ เพราะอรรถว่า
เป็นอธิปัตย์ โดยการครอบงำอวิชชาเสียได้,
หรือชื่อว่า อินทรีย์ เพราะครอบครองความ
เป็นใหญ่ในลักษณะการเห็น, ปัญญานั้นแล
เป็นอินทรีย์ จึงชื่อว่า ปญฺณินฺทริยํ. ก็ปัญญานั้น
นั้นมีความส่องสว่างเป็นลักษณะ, และมี
การรู้ทั่วเป็นลักษณะ.

ยถา ทิ จตุภิกฺขุติเก เกเห รตฺติภา เก
ทีเป ชลีเต อนฺธกาโร นิริชฺฌติ,

ปัญญามีความส่องสว่างเป็นลักษณะ เหมือน
กับว่า เมื่อเขาตามประทีปไว้ในตอนกลาง-

^๑ ก. สา จ.

พล เอกพิสิฏฐ์ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพล เอก
หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่สุก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

อฏฺฐกถา. ป-ท. ๒-๑๐

อาโลโก ปาตุภวติ, เอวเมว โอภาสน-
ลกขณา ปญญา. ปญโญภาสสโม โอภาโส
นาม นตฺถิ. ปญฺญวโต ทิ เอกปลฺลงฺเกน
นิตินฺนสฺส ทสฺสทฺสฺสีโลกธาตุ เอกาโลกา
โหติ.

คั้นในบ้านที่มีฝา ๕ ด้าน ความมืดยอมหมด
ไป, ความสว่างก็ปรากฏ ฉะนั้น. ธรรมคา
แสงสว่างที่เสมอกว้ยแสงสว่าง คือ ปัญญาชั้น
ไม่มี. เพราะเมื่อผู้มีปัญญานั่งโดยบัลลังก์
เดียว หมั่นโลกธาตุ ย่อมมีแสงสว่างไสว
เป็นอันเดียวกัน.

เตนาท เดโร :

เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระ จึงถวาย
พระพรว่า :

"ยถา มหาราช ปุริโส อนุทกาเร
เคเห ปทีป^๑ ปเวเสยฺย, ปวิภูโจ
ปทีโป อนุทการํ วิทฺธเสติ โอภาสํ
ชเนติ, อาโลกํ วิทฺธเสติ^๒ ปากฺกานิ จ
รูปานิ กโรติ,

"มหาบพิตร ในเวลาค่ำมืด บุรุษเอา
ประทีปเข้าไปวางไว้ในเรือน, ประทีปที่
เอาเข้าไปวางไว้แล้วยอมกำจัดความมืดได้
ทำให้สว่าง, ย่อมยังแสงสว่างให้โชติช่วง
และทำรูปทั้งหลายให้ปรากฏ ฉันทิด,

เอวเมว โข มหาราช ปญญา อุปฺปชฺช-
มานา อวิชฺชนุทการํ วิธเมติ^๓ วิชฺโชภาสํ
ชเนติ, ฅาณาโลกํ วิทฺธเสติ^๒ ปากฺกานิ

มหาบพิตร ปัญญาก็ฉนั้นแล เมื่อบังเกิดขึ้น
ยอมขจัดความมืดคืออวิชชาเสียได้ ย่อมยัง
แสงสว่าง คือ วิชชาให้เกิดขึ้น, ย่อมยัง

^๑ ก. เตลปทีป. ^๒ ฉ. วิทฺเสติ.

^๓ ฉ. วิทฺธเสติ.

ผลเอกพิสิฏฐ์ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และผลเอก

หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่ผูก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

จ อริยสัจจานิ กโรติ. เอวเมว โข ^๑แสงสว่างคือญาณให้โพล่ง, ^๒ยอมกระทำ
 มหาราช โอภาสนลกฺขณา ^๓ปญฺญา"ติ? อริยสัจทั้งหลายให้ปรากฏ. มหาบพิตรปญฺญา
 มีความส่องสว่างเป็นลักษณะอย่างนี้แล".

ยถา วา ปน เจโก ภิสกฺโก ^๑ปญฺญาเมื่อเกิดขึ้น ^๒ยอมรู้ทั่วซึ่งธรรม
 อาตุรานิ สปะปายาสปะปายานิ โภชนานิ^๒ ^๓ทั้งหลาย ^๔ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ^๕ทั้งที่ควร
 ชานาติ, เอว^๑ ปญฺญา ^๒อุปฺปะชฺชมานา ^๓เสพและไม่ควรเสพ ^๔ทั้งเลวและประณีต
 กุสลากุสเล ^๕เสวิตพฺพาเสวิตพฺเพ ^๖หีน- ^๗ทั้งดำและขาว ^๘ทั้งที่เข้ากันได้และเข้ากัน
 ปณีเต ^๙กณฺหสุกฺเก ^{๑๐}สปะปฏิกาคาปฏิกาค ^{๑๑}ไม่ได้, เช่นเดียวกับหมอดูฉลาด ^{๑๒}ยอมรู้จัก
 ธมฺเม ปชานาติ. ^{๑๓}โภชนะทั้งหลาย ^{๑๔}ที่เป็นที่สบายและไม่เป็นที่
^{๑๕}สบายแห่งคนไขทั้งหลาย ^{๑๖}ฉะนั้น.

วุตฺตมฺปิ เจตํ ธมฺมเสนาปตฺตินา "ปชานาติ ^๑สมดังที่พระธรรมเสนาบดี ^๒กล่าวไว้ว่า
 ปชานาตีติ โข อาวุโส ตสฺมา ^๓ปญฺญาติ ^๔"อาวุโส เพราะรู้ทั่วถึง ^๕ฉะนั้นจึงเรียกว่า
 วุจฺจติ. ^๖กิญฺจ ปชานาติ ? 'อิทํ ^๗ทุกฺขนุ'ติ ^๘ปญฺญา. ^๙ถามว่า ^{๑๐}รู้ทั่วถึงซึ่งอะไร ? ^{๑๑}ตอบ
 ปชานาตี"ติ^{๑๒} ^{๑๓}วิตุถาเรตพฺพ. ^{๑๔}เอวมสฺสา ^{๑๕}ว่า ^{๑๖}รู้ทั่วว่า ^{๑๗}"นี้ทุกข์" ^{๑๘}ข้อความตอนนี้พึง
 ปชานนลกฺขณตา ^{๑๙}เวทิตพฺพา. ^{๒๐}ขยายให้พิสดารออกไป. ^{๒๑}พึงทราบว่ ^{๒๒}ปญฺญา
^{๒๓}มีการรู้ทั่วเป็นลักษณะอย่างนี้.

อภฺยาสาดิน. ป-ท. ๒-๑๐

^๑ มิลินทปญฺหา ๕๖.
^๒ ก. เกสชฺชาทีนึ.
^๓ ม. มุ. ๑๒/๕๓๖.

พลเอกพิสิฏฺฐ์ ฉายเหมือนวงศ์ ^๑ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงศ์, ^๒คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ^๓ม่วงอากาศ ^๔และพลเอก
 หลวงสวัสดิสรยุทธ, ^๕คุณแม่ผูก ^๖ขุนนาค ^๗รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

อปโร นโย : ยถาสภาวปฏิเวธ-
 ลกฺขณา ปณฺณา, อกฺขลิตปฏิเวธลกฺขณา
 วา กุสลิสฺสาสชิตฺตอสุปฏิเวโธ วिय. วิช.
 วิสโยภาสนรสา ปทีโป วिय. อสมฺโมห-
 ปจฺจุปฏฺฐานา อรณฺณคตฺสฺสเทสโก วिय.

อีกนัยหนึ่ง: ปัญญาที่มีการแทงตลอดตาม
 สภาวะเป็นลักษณะ, หรือมีการแทงตลอดไม่
 ผิดพลาดเป็นลักษณะ จุดการที่ลูกศรที่นาย
 ชมั่งธนูผู้ลาดยิงไปแทงถูกที่หมาย ฉะนั้น.
 มีการส่องให้เห็นอารมณ์เป็นรส จุดดวง
 ประทีป. มีความไม่หลงลืมเป็นปัจจุปัฏฐาน
 จุดผู้ชี้ทางแก่คนที่ไปในป่า ฉะนั้น.

มนุเต อิติ^๑ มโน, วิชานาตีติ
 อตฺโถ. อฏฺฐกถาจริยา ปนาหุ "นาพิยา
 มินมาโน วिय มหาตุลา ย ธารยมาโน
 วिय จ อารมฺมณฺ์ มินติ ปชานาตีติ
 มโน"ติ. ตเทว มนฺนลกฺขณเ อินฺทฺฐลฺ
 กาเรตีติ อินฺทฺฐริยฺ. มโน เอว อินฺทฺฐริยฺ
มินฺทฺฐริยฺ. เหาจฺจา วุคฺตจิตฺตสฺเส เวตฺ
 เววจนฺ.

ที่ชื่อว่า มนะ เพราะรู้, คือรู้ชัด.
 ส่วนพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่า
 "ชื่อว่า มนะ เพราะรู้อารมณ์ จุดดวงควย
 ทะนานและจุดซึ่งควยตาซึ่งขนาดใหญ่ ฉะนั้น".
 มนะนั้นแล ชื่อว่าอินทรีย์ เพราะครอบครอง
 ความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการรู้. มนะ
 นั้นแลเป็นอินทรีย์ จึงชื่อว่า มินทรีย์. คำว่า
 มนะนั้นเป็นไวพจน์ของจิตตั้งที่ใดกล่าวมาแล้ว.

ปீติโสมนสฺสสมฺปโยคโต โสภนฺ
 มโน อสฺสาติ สฺมโน, สฺมณสฺส ภาโว
โสมนสฺส, สํตลฺกฺขณเ อินฺทฺฐลฺ กาเรตีติ

บุคคลชื่อว่า สฺมโน เพราะมีใจงาม
 โดยที่สัมปโยคด้วยปீติและโสมนัส, ภาวะ
 แห่งผู้มีใจดี ชื่อว่า โสมนัส, โสมนัสชื่อว่า

^๑ ฉ. มนตีติ มโน.

พลเอกพิสิษฐ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพลเอก
 หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่ผูก มุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

อินทรีย์, โสมนัสสเมว อินทรีย์
โสมนัสสินทรีย์. เภฏจา วุตตเวทนา-
เยเวตี เววจนั.

เป็นอินทรีย์ เพราะครอบครองความเป็นใหญ่
ในลักษณะแห่งความยินดี, โสมนัสนั้นแหละ
เป็นอินทรีย์จึงชื่อว่า โสมนัสสินทรีย์. โสมนัส-
สินทรีย์นี้เป็นไวพจน์ของ เวทนาซึ่งได้กล่าว
มาแล้ว.

ชีวนติ เตน ตัมมปุตตกา ฌมมาติ
ชีวิต, อนุपालนลกฺขณ อีนฺทฺฐจฺ กาทเรตฺติ
อินทรีย์, ชีวิตเมว อินทรีย์ ชีวิตินทรีย์.
คิ ปวตฺตสนฺตตาทิปเตยฺย โทติ.

ที่ชื่อว่า ชีวิต เพราะเป็นเหตุให้
ธรรมที่สัมปยุตด้วยชีวิตนั้นเป็นอยู่ได้, ชื่อว่า
อินทรีย์ เพราะครอบครองความเป็นใหญ่ใน
ลักษณะแห่งการตามรักษา, ชีวิตินทรีย์ นั้น
อินทรีย์ จึงชื่อว่า ชีวิตินทรีย์. ชีวิตินทรีย์ นั้น
ยอมเป็นอธิปไตยในปวัตตสันตติ (การสืบทอดที่
เป็นไปอยู่).

สลกฺขณาทิหิ^๑ ปน อตฺตนา อวินิกฺตฺตานั^๒
ฌมมานั อนุपालนลกฺขณ ชีวิตินทรีย์, เตสั
ปวตฺตนรสั, เตสัเยว จปนปจฺจุปฺภูจฺจัน,
ยาปยิตฺตพฺพธมฺมปทฺฐจฺจัน.

ก็เมื่อว่าโดยลักษณะของตนเป็นต้น ชีวิตินทรีย์
นั้นมีการตามรักษาธรรมทั้งหลาย ที่ไม่แยก
จากตนเป็นลักษณะ, มีการทำให้ธรรม
เหล่านั้นเป็นไปเป็นรส, มีความดำรงไว้
ซึ่งธรรมเหล่านั้นแหละ เป็นปัจจุภูฐาน,
มีธรรมที่พึงให้เป็นไปได้เป็นปทัฏฐาน.

^๑ ฉ. ลกฺขณาทิหิ. ^๒ ก. อวินา ภูตฺตานั ฌมมานั.

พลเอกพิสิฏฐุ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อจรูญ-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพลเอก
หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่สุก มุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

สนฺเตปิ จ อนุपालนลกฺขณาติมฺหิ วิธานเ
 อตฺถิกฺขณเวยว ตํ เต ธมฺเม อนุปาเลติ,
 อุกกํ วิย อุปฺปลาทีนึ. ยถาสกํ
 ปจฺจยฺยุปฺปนฺเนปิ จ ธมฺเม ปาเลติ ธาตี
 วิย. กุมารํ สยํปวตฺตติธมฺมสมฺปนฺนเณว
 จ ปวตฺตติ นิยามโก วิย นาว.

น ภฺงคโต อุกฺกํ ปวตฺตยติ อตฺตโน จ
 ปวตฺตยิตฺตพฺพานญฺจ อภาวา. น ภฺงคกฺขณ
 จเปติ สยํ ภิชฺชมานตฺตา, ชียามานो วิย
 วฏฺฐิสฺเสนโห ปทีปสิข?

น จ อนุपालนปวตฺตตฺตณฺณจฺปนนานุภาววิริหิตํ
 ยถาวตฺตกฺขณเ ตสฺส ตสฺส สาธนโตติ
 ทฏฺฐพฺพ.

เมื่อมีวิธีการตามรักษาเป็นลักษณะ เป็นต้น
 ชีวิตินทรีย์นั้นย่อมตามรักษาธรรมเหล่านั้นใน
 ขณะที่มีอยู่เท่านั้น, เหมือนน้ำที่ตามหล่อเลี้ยง
 ดอกอุบลเป็นต้น. และชีวิตินทรีย์นั้นย่อม
 รักษาธรรมทั้งหลายที่บังเกิดขึ้น ด้วยปัจจัย
 ของตน ดุจไฟเลี้ยงเลี้ยงดูกุมารฉะนั้น. และ
 เป็นไปโดยสัมพันธ์กันกับธรรมที่ตนให้เป็นไป
 แล้ว ดุจตนหนยังเรือให้แล่นไปฉะนั้น.

ชีวิตินทรีย์นั้นให้เป็นไป เห็นอังกขณะไม่ได้
 เพราะความที่ตนและธรรมที่จะพึงให้เป็นไป
 ไม่มี. ธำรงไว้ในขณะแห่งอังกหะไม่ได้
 เพราะตัวเองก็สลาย, ดุจเมื่อใส่และ
 น้ำมันหมด เปลวประทีปก็หมดฉะนั้น.

อนึ่ง บัณฑิตไม่พึงเห็นชีวิตินทรีย์ว่า เว้นจาก
 อานุภาพแห่งการหล่อเลี้ยง การให้เป็นไป
 และการธำรงไว้ เพราะชีวิตินทรีย์ยังอานุ-
 ภาพนั้นนั้นให้สำเร็จในขณะที่ตามที่กล่าวแล้ว.

๑. วฏฺฐิสฺเสนโห ปทีปสิข.

พลเอกพิสิษฐ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ต่วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ย่วงอากาศ และพลเอก
 หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่สุก บุณนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

มคฺคจฺจราสีวณฺณา

พรรณนาหมวคองคัณหมรรค

สัมมาทิฏฐิอาทีสุ ทสฺสนฺนุ เจน
 สัมมาทิฏฐิ, อภินิโรปนฺนุ เจน สัมมา-
 สงฺกปฺโป, ปคฺคหฺนฺนุ เจน สัมมาวายาโม,
 อฺปนฺนุ เจน สัมมาสตี, อวิกฺเขป-
 นฺนุ เจน สัมมาสมาตีตี เวทิตพฺโพ.

ฟังทราบอธิบาย ในคำเป็นต้นว่า
สัมมาทิฐิ (ดังต่อไปนี้) ที่ชื่อว่า สัมมาทิฐิ
 เพราะอรรถว่าเห็น, ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ
 เพราะอรรถว่ายกขึ้น, ชื่อว่า สัมมาวายามะ
 เพราะอรรถว่าระคอง, ชื่อว่า สัมมาสติ
 เพราะอรรถว่าปรากฏ, ชื่อว่า สัมมาสมาธิ
 เพราะอรรถว่าไม่ฟุ้งซ่าน.

วจนตฺตโต ปน สัมมา ปสฺสตี, สัมมา
 วา ตาย ปสฺสตีตี สัมมาทิฏฐิ. สัมมา
 สงฺกปฺเปตี, สัมมา วา เตน สงฺกปฺเปตีตี
สัมมาสงฺกปฺโป. สัมมา วายมตี, สัมมา
 วา เตน วายมตีตี สัมมาวายาโม.
 สัมมา สรตี, สัมมา วา ตาย สรตีตี
สัมมาสตี. สัมมา สมาธิยตี, สัมมา วา
 เตน สมาธิยตีตี สัมมาสมาธิ.

เมื่อว่าโดยความหมายของคำ ที่ชื่อว่า
สัมมาทิฐิ เพราะเห็นโดยชอบ, หรือเป็น
 เครื่องเห็นโดยชอบ. ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ
 เพราะคำริโดยชอบ, หรือเป็นเครื่องคำริ
 โดยชอบ. ชื่อว่า สัมมาวายามะ เพราะ
 พยายามโดยชอบ, หรือเป็นเครื่องพยายาม
 โดยชอบ. ชื่อว่า สัมมาสติ เพราะระลึกโดย
 ชอบ, หรือเป็นเครื่องระลึกโดยชอบ.
 ชื่อว่า สัมมาสมาธิ เพราะตั้งใจมั่นโดยชอบ,
 หรือเป็นเครื่องตั้งใจมั่นโดยชอบ.

^๑ ฉ. วายาเมตี.

พลเอกพิสิฏฐ์ ฉายเหมือนวงค์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงค์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพลเอก

หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่ผูก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

อปัจ ปสฏฐา สุนฺทรา วา ทิฏฐิ อีกร้อยหนึ่ง ฟังทราบความหมายของคำ
สมาธิภูสิติ อิมินาปิ นเยน เตสํ เตสํ แห่งมรรคเหล่านั้น โดยนัยนี้ว่า ทิฐิที่บังเกิด
 วจนตฺโต เวทิตฺโพ, ลกฺขณาทีนํ ปน สรรเสริญหรือที่ดั่งาม ชื่อว่า สมาธิภูสิติ,
 เหฏฐา วุตฺตนาเนว. ส่วนลักษณะเป็นตน ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ตอน
 ตนแล้ว.

ผลราสีวณฺณนา

พรรณนาหวมกฺพละ

สทฺธาพลาทีสุปิ สทฺธาทีนํ
 วุตฺตตฺตฺถาเนว. อกมฺปิยตฺถเนน ปน พฺลนฺตี
 เวทิตฺพํ.

แม่ในสทฺธาพละเป็นตน สทฺธาพละ
 เป็นตนมีอรรถกถาได้กล่าวแล้ว. แต่ฟังทราบ
 ว่าที่ชื่อว่าพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว.

เอว เมเตสุ อสฺสทฺธิเย น กมฺปตีติ
สทฺธาพลํ. โกสชฺเช น กมฺปตีติ วีริยพลํ.
 มุฏฺฐสจฺเจ น กมฺปตีติ สติพลํ. อุตฺถจฺเจ
 น กมฺปตีติ สมาธิพลํ. อวิชฺชาย น
 กมฺปตีติ ปญฺญาพลํ. อหิริเก น กมฺปตีติ
หิริพลํ. อโนตฺตปฺเป น กมฺปตีติ
โอตฺตปฺปพฺลนฺตี. อัย อุกฺกยปทวเสน
 อตฺถวณฺณนา โหติ.

รวมความว่า บรรดาสทฺธาพละ เป็นตน
 เหล่านั้น ที่ชื่อว่า สทฺธาพละ เพราะไม่
 หวั่นไหวในสิ่งที่ไม่ควรเชื่อ (อัสทฺธิยะ).
 ที่ชื่อว่า วีริยพละ เพราะไม่หวั่นไหวใน
 ความเกียจคร้าน. ที่ชื่อว่า สติพละ เพราะ
 ไม่หวั่นไหวในความเป็นผู้มีสติหลงลืม. ที่ชื่อ
 ว่า สมาธิพละ เพราะไม่หวั่นไหวในความ
 ฟุ้งซ่าน. ที่ชื่อว่า ปัญญาพละ เพราะไม่

ผลเอกพิสิฏฐิ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่

คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ต่วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และผลเอก

หลวงสวัสดิศรัยบุตร, คุณแม่ผูก นุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

ห้วนไหวในวิชา. ที่ชื่อว่า หิริ เพราะ
ไม่ห้วนไหวในความไม่ละอายบาป. ที่ชื่อว่า
โอตตปฺปผละ เพราะไม่ห้วนไหวในความไม่
เกรงกลัวบาป, นี่เป็นการพรรณนาความ
โดยบททั้ง ๒.

ตตฺถ ปริมานิ ปญฺจ เหมฺจฺจา
ลกฺขณาทีหิ ปกาสิตาเนว. ปจฺฉิมทฺวเย :

บรรดาผละ ๗ ประการนั้น ผละ ๕
เบื้องต้น ขาพเจ้าได้ประกาศไว้ข้างตนโดย
ลักษณะเป็นต้นเสร็จแล้ว. ในผละ ๒ ข้าง
ท้ายมีอธิบายคั่งต่อไปนี้ :

กายทฺวจฺจริตาทีหิ หิริยตีติ หิริ, ลชฺชาเยตํ
อธิวจฺนํ. เตหิเยว โอตฺตปฺปตีติ^๑
โอตฺตปฺป, ปาปโต อุกฺกุเพคฺสเสตํ อธิวจฺนํ.
เตสํ นานาภรณทีปนตฺถํ "สมฺมุจฺจํ,
อธิปฺติ, ลชฺชา, ภย, ลกฺขณฺเน จา"^๒ อิมํ
มาตีกํ จเปตฺวา อัยํ วิตุถารกถา วุตฺตา.

ที่ชื่อว่า หิริ เพราะละอายต่อกายทฺวจฺจริต
เป็นต้น, คำว่า หิริ นี้ เป็นชื่อของความ
ละอาย. ที่ชื่อว่า โอตตปฺปะ เพราะ
เกรงกลัวแต่กายทฺวจฺจริตเป็นต้นเหล่านั้นเอง,
คำว่า โอตตปฺปะ นี้ เป็นชื่อของความสะกุง
กลัวต่อบาป. เพื่อจะแสดงความต่างกันแห่ง

^๑ ส. โอตฺตปฺปตีติ.

^๒ ก. วาติ.

พลเอกพิสิฏฐ์ ฉายเหมือนวงค์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ถ้วน ฉายเหมือนวงค์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพลเอก
หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่ผูก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

หิริและโอตตัมปะเหล่านี้ ท่านจึงตั้งแม่บทไว้ว่า "สมุฏฐาน, อธิปติ, ลชฺชา, ภย, ลกฺขณ ๖" ทั้งนี้เป็นต้น แล้วกล่าวความพิสดารไว้ดังต่อไปนี้.

อชฺชตตสมุฏฐานา หิริ นาม, พหิทฺธาสมุฏฐานํ โอตตัมปะ นาม. อตฺตาธิปติ หิริ นาม, โลกาทิปติ โอตตัมปะ นาม. ลชฺชาสภาวสณฺนิตา หิริ นาม, ภยสภาวสณฺนิตํ โอตตัมปะ นาม. สปัปฺภิสฺสวลกฺขณา หิริ นาม, วชฺช- ภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอตตัมปะ นาม.

หิริมีเหตุภายในเป็นสมุฏฐาน, โอต- ตัมปะ มีเหตุภายนอกเป็นสมุฏฐาน. หิริ มีต้นเป็นอธิปติ, โอตตัมปะมีโลกเป็นอธิปติ. หิริตั้งอยู่โดยสภาวะคือความละอาย, โอต- ตัมปะตั้งอยู่โดยสภาวะ คือความเกรงกลัว. หิริมีการเคารพยำเกรงเป็นลักษณะ, โอต- ตัมปะมีปกติกแล้วโทษและเห็นภัยเป็นลักษณะ.

ตตถ อชฺชตตสมุฏฐานํ หิริ จคฺคหิ การณเหหิ สมุฏจาเปติ ชาตี ปจฺจเวกฺ- ขิตฺวา, วยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, สฺฐรภาวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา, พาหุสจฺจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา.

บรรดาหิริ และโอตตัมปะทั้ง ๒ นั้น บุคคลยอมให้หิริที่มีเหตุภายใน เป็นสมุฏฐาน ตั้งขึ้นได้ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ พิจารณาถึงชาติ ๑, พิจารณาถึงวัย ๑, พิจารณาถึงความแกล้วกล้า ๑, พิจารณาถึงความคงแก่เรียน ๑.

กถิ ?

ถามว่า อย่างไร ?

ผลเอกพิสิฏฐ์ ฉายเหมือนวงค์ ขอรุทิส่วนกุศลให้แก่ คุณพ่อจรรณ-คุณแม่ต่วน ฉายเหมือนวงค์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และผลเอก หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่ผูก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

"ปาปกรรมนาแม่ น ชาตีสมนุชานัน
 กम्म, หีนชจจัน เกวภูฏาหีน อิท
 กम्म, มาทิสสุส ชาตีสมนุชสุส อิท
 กम्म กาคู น ยุตตุน"ติ เอว ตาว
 ชาตี ปจจเวกขิตฺวา ปาณาติปาตาทีปำ
 อภิโรนฺโต หิริ สมฺภูจาเปติ.

ตอบว่า อันคัมแรก บุคคลพิจารณาถึงชาติ
 อย่างนี้ว่า "ขึ้นชื่อว่าการทำความชั่วนี้
 ไม่ใช่การกระทำของพวกคนที่มีชาติสมบูรณ์,
 การงานเช่นนี้เป็นของพวกคนต่ำทราม มี
 พวกชาวประมงเป็นต้น, การกระทำการ
 งานเช่นนี้ ไม่สมควรแก่บุคคลผู้มีชาติสมบูรณ์
 อย่างเรา" แล้วไม่กระทำบาปมีปาณาติบาต
 เป็นต้น ชื่อว่ายอมให้หิริตั้งขึ้นได้.

ตถา "ปาปกรรมนาแม่ ททเรหิ
 กตฺตพฺพกम्म, มาทิสสุส วเย จิตฺตสุส
 อิท กम्म กาคู น ยุตตุน"ติ เอว
 วยฺ ปจจเวกขิตฺวา ปาณาติปาตาทีปำ
 อภิโรนฺโต หิริ สมฺภูจาเปติ.

อนึ่ง บุคคลพิจารณาถึงวัยอย่างนี้ว่า "ขึ้นชื่อ
 ว่าการทำความชั่วนี้ เป็นการกระทำที่
 พวกคนหนุ่ม ๆ เขาทำกัน, การกระทำ
 การงานเช่นนี้ ไม่สมควรแก่บุคคลผู้ดำรงอายุ
 ในวัยเช่นอย่างเรา" แล้วไม่กระทำบาป
 มีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่ายอมให้หิริตั้งขึ้นได้.

ตถา "ปาปกรรมนาแม่" ๑ ทุพฺพลชาตีกานัน
 กम्म, น สุรภาวานัน. มาทิสสุส
 สุรภาวสมฺปนฺนสุส อิท กम्म กาคู น
 ยุตตุน"ติ เอว สุรภาวัน ปจจเวกขิตฺวา

อนึ่ง บุคคลพิจารณาถึงความแก่ลวกลาอย่าง
 นี้ว่า "ขึ้นชื่อว่าการทำความชั่วนี้ เป็น
 การกระทำของพวกอ่อนแอ, ไม่ใช่เป็นการ
 กระทำของพวกแก่ลวกลา. การกระทำการ

๑ ฉ. ปาปกम्म นามเต.

พลเอกพิสิฐร์ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่
 คุณพ่อจรูญ-คุณแม่ค้วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพลเอก
 หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่สุก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

ปาณาติปาตาทีปาร์ป อภิโรนุโต หิริ สมนุจจา เปติ.

งานเช่นนี้ ไม่สมควรแก่บุคคลผู้เพียบพร้อม ด้วยความแคลวกลาเช่นอย่างเรา" แล้วไม่ กระทบบาปมีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่าย่อม ให้หิริตั้งขึ้นได้.

ตถา "ปาปกรรมนาเมต" อนุธพาลานัง กมม, น ปณตทานัง. มาทิสสุส ปณติสสุส พหุสสุตสุส อิทํ กมมํ กาคุนํ ยุตุนน"ติ เอวํ พานุสจจํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปาณาติ- ปาตาทีปาร์ป อภิโรนุโต หิริ สมนุจจา เปติ.

อนึ่ง บุคคลพิจารณาถึงความคงแก่เรียน อย่างนี้ว่า "ขึ้นชื่อว่า การกระทำ ความชั่วนี้ เป็นการกระทำของพวกคนอันธพาล, ไม่ใช่ การกระทำของพวกคนฉลาด. การกระทำ การงานเช่นนี้ ไม่สมควรแก่บุคคลผู้ฉลาด คงแก่เรียนเช่นอย่างเรา" แล้ว ไม่กระทบ บาปมีปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่าย่อมให้หิริ ตั้งขึ้นได้.

เอวํ อชฺชุตฺตสมฺมูจฺจานหิริ จตุหิ การณหิ สมนุจจา เปติ. สมนุจจาเปตฺวา จ ปน อตฺตโน จิตฺเต หิริ ปเวเสตฺวา ปापกมมํ น กโรติ, เอวํ อชฺชุตฺตสมฺมูจฺจานา หิริ นาม โหติ.

รวมความว่า บุคคลย่อมให้หิริที่มีเหตุภายใน เป็นสมมุฐาน ตั้งขึ้นได้ ด้วยเหตุ ๔ ประการ. ก็แลกรณีให้ตั้งขึ้น คือให้หิริเข้าถึงจิตใจของ ตน ย่อมไม่กระทำความชั่ว, หิริย่อมมีเหตุ ภายในเป็นสมมุฐาน ดังพรรณนามาฉะนี้.

๑ ฉ. ปापกมมํ นาเมต.

พลเอกพิสิฏฐ์ ฉายเหมือนวงศ์ ขออุทิศส่วนกุศลให้แก่ คุณพ่อจรรยา-คุณแม่ต่วน ฉายเหมือนวงศ์, คุณยายฉิม-คุณตาชุ่ม ม่วงอากาศ และพลเอก หลวงสวัสดิสรยุทธ, คุณแม่ผูก บุนนาค รวมทั้งญาติมิตรทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว

กถิ พหิทฺธาสมุจฺจานํ โอตฺตปฺปํ ถามว่า โอตคัปปะมีเหตุภายนอกเป็นนาม ?
สมุฏฺฐานอย่างไร ?

สเจ ตฺวํ ปาปกมฺมํ กริสฺสสี, จตุสฺสํ ตอบว่า ความจริงบุคคลพิจารณาอยู่อย่างนี้
 ปริสาสุ ฺครหฺปฺตฺโต ภาวิสฺสสี. ว่า ถ้าหากเธอจักกระทำความชั่ว, เธอจัก
ต้องถูกตีเตียนในบริษัท ๔.

"ครหิสฺสนฺติ ตํ วิณฺญู "พวกวิณฺญูชนจักตีเตียนเธอ เธอถูกพวกท่าน
 อสุจํ นาครีโก ยถา ผู้มีศีลละเว้น เหมือนคนชาวเมืองละเว้น
 วิวชฺชิตฺโต^๑ สีลวานฺเตหิ ของไม่สะอาด เธอจักทำอะไรละภิกษุ"
 กถิ ภิกฺขุ กริสฺสสี"^๒ติ ดังนี้

เอวํ ปจฺจเวกฺขนฺโต หิ ยอมไม่กระทำความชั่ว เพราะโอตคัปปะที่
 พหิทฺธาสมุจฺจิตฺเตน โอตฺตปฺเปเน ปาปกมฺมํ ตั้งขึ้นเพราะเหตุภายนอก, โอตคัปปะมีเหตุ
 น กโรติ, เอวํ พหิทฺธาสมุจฺจานํ ภายนอกเป็นสมุฏฺฐาน ดังพรรณนามาจะนี้.
 โอตฺตปฺปํ นาม โหติ.

กถิ อตฺตาริพฺติ หิริ นาม ? ถามว่า หิริมีตนเป็นใหญ่อย่างไร ?
 อีเธกฺจฺโจ กุลฺปฺตฺโต อตฺตานํ อธิปฺตี ตอบว่า กุลบุตรบางคนในโลกนี้ กระทำตน
 เชฏฺจกํ กตฺวา "มาทิสฺสสฺส สหฺธาปพฺพิ- ให้เป็นใหญ่ คือเป็นหัวหน้า แล้วคิดว่า
 ตสฺส พหุสฺสฺสฺสฺส ฐตฺวาทสฺส^๒ น ยุตฺตํ "การกระทำความชั่ว ไม่สมควรแก่บุคคลผู้

^๑ ฉ. วชฺชิตฺโต. ^๒ ฉ. ฐตฺตฺกชฺรสฺส.

อัญญาสาธิต. ป-พ. ๒-๑๑

ปาปกมฺมํ กาคฺคฺนุ"ติ ปาปกมฺมํ^๑ น กโรติ.
 เอวํ อุตฺตาทิปปตี หิริ นาม โหติ.

บวชด้วยศรัทธา ผู้คงแก่เรียน ผู้มีปกติกล่าว
 ถึงการกำจัดกิเลสเช่นอย่างเรา" ตั้งนี้แล้ว
 จึงไม่กระทำความชั่ว. หิริจึงชื่อว่ามีตนเป็น
 ใหญ่ถึงพรณนามาจะนี้.

เตนาห ภควา "โส อุตฺตानํเยว อธิปปตี
 เชฏฺฐกํ กริตฺวา อกุสลํ ปชหตี, กุสลํ
 ภาเวตี, สวชฺชํ ปชหตี อนวชฺชํ
 ภาเวตี, สุหุติ อุตฺตานํ ปริหเรตี"^๒

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้
 ว่า "เขากระทำตนให้เป็นใหญ่ คือให้เป็น
 หัวหน้าแล้ว ย่อมละอกุศล, เจริญกุศล,
 ละสิ่งที่มีโทษ เจริญสิ่งที่ไม่มีโทษ, ย่อม
 บริหารตนให้หมดจด".

กถํ โลกาทิปปตี โอตฺตูปฺปํ นาม ?

ถามว่า โอตตูปป์ปะมีโลกเป็นใหญ่
 อย่างไร ?

อิเธกฺขุโจ กุสฺสปุตฺโต โลกํ อธิปปตี เชฏฺฐกํ
 กถฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติ. ยถา :

ตอบว่า กุสบุตรบางคนในโลกนี้ กระทำโลก
 ให้เป็นใหญ่คือให้เป็นหัวหน้า ย่อมไม่กระทำ
 กรรมชั่ว. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า :

"มหา โข ปนายํ โลกสนฺนิวาโส,
 มหนฺตสฺมึ โข ปน โลกสนฺนิวาเส สฺนฺติ

"ก็โลกสนฺนิวาสนี้ใหญ่มาก, อนึ่ง ในโลก-
 สันนิวาสนี้ใหญ่มากนั้น ย่อมมีสมณพราหมณ์ผู้มี

^๑ ฉ. ปาป.

^๒ อง. ติก. ๒๐/๑๘๗.

สมณพราหมณา อิทฺธิมนฺโต ทิพฺพจกฺขุกา ฤทธิมีตาทิพยํ ภูจิตฺตของผู้น้อยจำนวนมาก,
 ปรจิตฺตวิทฺุโน, เต ทูรโตปิ ปสฺสณฺติ, สมณพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมมองเห็นได้แม้แต่
 อาสนฺนาปิ น ทิสฺสณฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ ที่ไกล, ถึงท่านจะอยู่ ณ ที่ไกลก็ไม่มี
 ปชานนฺติ,^๑ เตปิ มํ เอวํ ชานิสฺสณฺติ ใครเห็น, ท่านจักทราบซัดความคิดได้แม้
 ‘ปสฺสณฺ โภ อิมํ กุลปฺตํ, สทฺธาย^๒ ทางใจ, สมณพราหมณ์เหล่านั้นจักรู้เรา
 อการสฺมา อนการียํ ปพฺพชิตฺตํ สมานํ อย่างนี้ว่า ‘แน่ผู้เจริญ พวกท่านจงดู
 โวภินฺนํ วิหริตี ปาปเกหิ อกุสฺเสหิ กุลบุตรผู้นี้, ซึ่งได้ออกจากเรือนบวชด้วย
 ธมฺเมหิ’ ติ. ศรัทธา ไม่เก้อกุลแก่การอยู่ครองเรือน
 เป็นผู้เคลื่อนไหวไปด้วยบาปอกุศลธรรมทั้ง-
 ปวงอยู่’.

สนฺติ เทวตา อิทฺธิมนฺตนิโย ทิพฺพจกฺขุกา เหล่าเทวดาผู้มีฤทธิ์ มีตาทิพย ภูจิตฺตของผู้น้อย
 ปรจิตฺตวิทฺุณิโย, ตา ทูรโตปิ ปสฺสณฺติ, มีอยู่เป็นจำนวนมาก, เทวดาเหล่านั้นย่อม
 อาสนฺนาปิ น ทิสฺสณฺติ, เจตสาปิ จิตฺตํ มองเห็นได้แม้แต่ที่ไกล, ถึงจะอยู่ที่ไกลก็
 ปชานนฺติ,^๑ เตปิ มํ เอวํ ชานิสฺสณฺติ ไม่มีใครเห็น, จักทราบซัดความคิดได้แม้
 ‘ปสฺสณฺ โภ อิมํ กุลปฺตํ, สทฺธาย^๒ ทางใจ, เทวดาเหล่านั้นจักรู้เราอย่างนี้
 อการสฺมา อนการียํ ปพฺพชิตฺตํ สมานํ ว่า ‘แน่ผู้เจริญ พวกท่านจงดูกุลบุตรผู้นี้,
 โวภินฺนํ วิหริตี ปาปเกหิ อกุสฺเสหิ ซึ่งได้ออกจากเรือนบวชด้วยศรัทธา ไม่

^๑ ก. ปชานิสฺสณฺติ.

^๒ ฉ. สทฺธา, ปาฬิยํ "สทฺธา" ติ ทิสฺสณฺติ.

คุณสมศรี รัทวณิช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธมฺเมหิ'ติ. โส โลกํเยว อธิปตี เกื้อกูลแก่การอยู่ครองเรือน เป็นผู้เคลื่อน-
 เชญจกั กตฺวา อกุสลํ ปชหติ, กุสลํ กล่นไปควยบาป อกุศลธรรมทั้งหลายอยู่'.
 ภาเวติ, สวชฺชํ ปชหติ อนวชฺชํ เขากระทำโลกนั้นแลให้ใหญ่ คือให้เป็น
 ภาเวติ, สุทฺธํ อุตฺตานิ ปริหเรตี'ติ? หัวหนา แล้วละอกุศล, เจริญกุศล, ละสิ่ง
 เอวํ โลกาทิปติ โอตฺตูปฺปิ นาม โหติ. ที่มีโทษเจริญสิ่งที่ไม่มีโทษ, ย่อมบริหารตน
 ใหญ่ คังพรณนามาจะนี้.

ลชฺชาสภาวสณฺนิตา หิริ, ภัย-
สภาวสณฺนิตํ โอตฺตูปฺปนฺติ เอตถ ปน
ลชฺชาตี ลชฺชนากาโร, เตน สภาเวน
 สณฺนิตา หิริ. ภัยนฺติ อปายภยํ, เตน
 สภาเวน สณฺนิตํ โอตฺตูปฺปิ. ตทฺถุภยมฺปิ
 ปาปปริวชฺชเน ปากฺกั โหติ.

พึงทราบอธิบายในคำว่า หิริตั้งอยู่
 โดยสภาวะคือความละเอียด, โอตตูปปะ
ตั้งอยู่ โดยสภาวะคือความเกรงกลัว
 คังต่อไปนี้ คำว่า ละเอียด ไต่แก่อาการที่
 ละเอียด, หิริตั้งอยู่โดยสภาวะที่ละเอียด
 นั้น. คำว่า ความเกรงกลัว ไต่แก่ความ
 เกรงกลัวต่ออบาย, โอตตูปปะตั้งอยู่โดย
 สภาวะที่เกรงกลัวต่ออบายนั้น. หิริและ
 โอตตูปปะแม่ทั้ง ๒ นั้น ย่อมปรากฏในการ
 เว้นจากความชั่ว.

เอกจฺจโ จิ ยถา นาม เอโก กุลปฺตุโต จริงอยู่ บุคคลบางคนก้าวลงสู่ลัทธิธรรมอันมี
 อจฺจารปสุสวาทินิ กโรนฺโต ลชฺชิตฺตพฺพ- อยู่ใ้ภายในแล้ว ย่อมไม่กระทำความชั่ว.

^๑ อัง. ติก. ๒๐/๑๘๘-๑๘๙.

ยุตตกิ เอกั ทิสฺวา ลชฺชนาการปฺปตฺโต
ภเวยฺย นิลีนो^๑ ลชฺชิตฺโต, เอวเมว
อชฺชตฺตํ ลชฺชิตฺตมฺมํ โอกุภมิตฺวา ปาปกมฺมํ
น กโรติ. เอกจฺโจ อปายภยภีโต
หุตฺวา ปาปกมฺมํ น กโรติ.

บางคนกลัวภัยในอบายภูมิ ย่อมไม่กระทำ
กรรมชั่ว, เปรียบเหมือนกุลบุตรบางคน
เมื่อจะถวายอุจจาระ หรือปัสสาวะเป็นต้น
เห็นบุคคลที่ควรละอายเพียงคนเดียว ฟังถึง
อาการละอาย ฟังแอบกระมิดกระเมี้ยน,
ไม่ยอมถวายอุจจาระ หรือปัสสาวะเป็นต้น
ฉะนั้น.

ตตฺรทํ โอปมมํ^๒ :

ในอธิการที่ว่าควยหิริและโอตตปเปะนั้น
มีข้ออุปมาดังต่อไปนี้ :

ยถา หิ ทวีสุ อโยคุเพสุ เอโก สีสฺโล
ภเวยฺย कुณมกฺขิตฺโต, เอโก อุโณห
อาทิตฺโต. ตตฺถ ปณฺธิโต สีสฺลํ
कुณมกฺขิตตฺตา ชิกฺขจฺจนฺโต น คณฺหาติ,
อิตฺรํ ทาหฺภเยน^๓

เปรียบเหมือนก้อนเหล็ก ๒ ก้อน ก้อนหนึ่ง
เย็นแต่เปื้อนคูด, อีกก้อนหนึ่งร้อนไฟลุกโชน.
ในก้อนเหล็ก ๒ ก้อนนั้น คนฉลาดยอม
รังเกียจไม่จับต้องก้อนเหล็กที่เย็น เพราะ
มันเปื้อนคูด, รังเกียจไม่จับต้องก้อนเหล็ก
อีกก้อนหนึ่ง เพราะกลัวความร้อน.

ตตฺถ สีสฺลสฺสํ कुณมกฺขิตสฺสํ ชิกฺขจฺฉาย^๔
อคณฺหนํ วิวี อชฺชตฺตํ ลชฺชิตฺตมฺมํ

ในข้ออุปมานั้น ฟังทราบการก้าวลงสู่ลัทธิ-
ธรรมอันมีอยู่ในภายในแล้ว ไม่กระทำความ

^๑ ฉ. ทิสฺวา. ^๒ ก. อุภํ.
^๓ ฉ. ทาหฺภเยน. ^๔ ฉ. कुณมกฺขนชิกฺขจฺฉาย.

คุณอารมณฺ์ มุรณะพันธุ
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺยาสาลินี. ม-ท. ๒-๑๑

โอกกมิตฺวา ปาปสฺส อกรรม, อญฺหสฺส
ทาหฺกเยน^๑ อคณฺหนิ วิย อปายภเยน
ปาปสฺส อกรรม เวทิตพฺพ.

ชั่ว, เปรียบเหมือนการไม่จับต้องก้อนเหล็ก
เย็นที่เปื้อนคูด เพราะความรังเกียจ, ฟัง
ทราบการไม่กระทำความชั่ว เพราะกลัว
อบายเปรียบเหมือนการไม่จับต้องก้อนเหล็ก
ร้อนเพราะกลัวความร้อน.

สปปฏิสฺสวโลกขณฺหา หิริ, วชชภีรูก-
ภยทสฺสวโลกขณฺ โอดตฺตปฺปนฺติ อิทมฺปิ ทวย
ปาปปริวชฺชเน เอว ปากฺกํ โทติ.

หิริมีความยำเกรง และความเคารพ
เป็นลักษณะ, โอดตฺตปฺปะมีปกติกลัวต่อโทษและ
เห็นภัยเป็นลักษณะ รวมความว่า หิริและ
โอดตฺตปฺปะแม่ทั้ง ๒ นี้ ย่อมปรากฏในการ
เว้นจากความชั่วนั้นเอง.

เอกจฺโจ หิ ชาติมฺหตฺตปฺจฺจ เวกฺขณฺหา สตฺถุ-
มฺหตฺตปฺจฺจ เวกฺขณฺหา ทายชฺชมฺหตฺตปฺจฺจ-
เวกฺขณฺหา สฺพรหมจาร์ีมฺหตฺตปฺจฺจ เวกฺขณฺหาติ
จตุหิ การณฺเหหิ สปปฏิสฺสวโลกขณฺ หิริ
สมฺภูจฺจาเปตฺวา ปาปํ น กโรติ.

ความจริง บุคคลบางคนทำหิริซึ่งมีความยำ
เกรงและความเคารพเป็นลักษณะ ให้ตั้งขึ้น
ด้วยเหตุ ๔ ประการ คือ พิจารณาถึง
ชาติเป็นใหญ่ พิจารณาถึงศาสนาเป็น
ใหญ่ พิจารณาถึงความเป็นทายาทเป็นใหญ่
พิจารณาถึงเพื่อนสพรหมจาร์เป็นใหญ่ แล้ว
ยอมไม่กระทำความชั่ว.

^๑ ฉ. ทาหฺกเยน.

เอกจโจ อุตตานุวาทภยํ ปราณูวาทภยํ บางคนทำโอดตปปะซึ่งมีปกติกลัวต่อโทษและ
 ทณฺทภยํ ทุกุกตภยนฺติ จตุหิ การ เณหิ เห็นภัยเป็นลักษณะ ให้ตั้งขึ้นด้วยเหตุ ๔
 วชฺชภีรูกภยทสฺสาวิลกฺขณํ โอดตปุปิ ประการ คือความกลัวต่อการติเตียนตนเอง
 สมนฺจจาเปตฺวา ปาปํ น กโรติ. ความกลัวต่อการติเตียนจากผู้อื่น ความกลัว
 ต่อการลงโทษทัณฑ์ ความกลัวต่อทุกติ แล้ว
 ย่อมไม่กระทำความชั่ว.

ตตฺถ ชาติมหตฺตปจฺจ เวกฺขณาทีนํ เจว บรรดาเหตุทั้ง ๘ ประการนั้น การพิจารณา
 อุตตานุวาทภยาทีนํ จ วิตุถาเรตฺวา ถึงชาติที่เป็นใหญ่เป็นตน และความกลัวต่อ
 กเถตพฺพานีติ. การติเตียนตนเองเป็นตน ควรกล่าวให้
 พิสดารแล.

มูลราสีวณฺณนา

พรรณนาหมวด (กุสล) มล

น ลุพฺภนฺติ เอเตน, สยํ วา น ที่ชื่อว่า อโลภะ เพราะเป็นเหตุให้
 ลุพฺภติ, อลุพฺภนฺตตฺตเมว วา เอตนฺติ ไม่โลภ, หรือตนเองไม่โลภ, หรือเป็น
อโลภะ. อโทสาโมหะสุปิ เอเสว นโย. เพียงความไม่โลภ. แม้ในอโทสะและ
 อโมหะก็มีนัยอย่างนี้เหมือนกัน.

เตสุ อโลภะ อารมฺมเณ จิตฺตสุส อเคธ- บรรดาอโลภะเป็นต้นนั้น อโลภะมีความที่จิต
 ลกฺขโณ, อลคฺคภาวลกฺขโณ วา กมลทเล ไม่กำหนดในอารมณ์เป็นลักษณะ, หรือมี

คุณอารมณ์ บุรณะพันธุ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

อัญญาสาธิต. ป-พ. ๒-๑๑

ชลพิณฑุ วีย. อปริคฺคหณโรโส มุตฺตภิกฺขุ ภาวะที่จิตไม่ติดในอารมณ์เป็นลักษณะเปรียบ
วีย. อนลฺลีนภาวปจฺจุปฺภูจฺจาโน อสุจิมฺหิ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัวฉะนั้น. มี
ปตฺติปฺริโส วีย. ความไม่หวงแหนเป็นรส เปรียบเหมือนนิกฺขุ
ผู้ปล่อยวางแล้วฉะนั้น. มีภาวะไม่ติดเป็น

ปัจจุปฺภูฐาน เปรียบเหมือนบุรุษตกลงไปใน
ของไม่สะอาดฉะนั้น.

อโทโส อจฺณทิกฺกลกฺขณเณ, อวิโรธลกฺขณเณ
วา อนุกฺกมิตฺโต วีย. อาฆาตวินยโรโส,
ปรีฬาหวินยโรโส วา จนฺทนํ วีย.
โสम्मภาวปจฺจุปฺภูจฺจาโน ปุณฺณจฺนุโท วีย.

อโทสะมีความไม่ดูร้ายเป็นลักษณะ, หรือมี
ความไม่เกรี้ยวกราดเป็นลักษณะ เปรียบ
เหมือนมิตรผู้คอยช่วยเหลือฉะนั้น. มีการ
กำจัดความอาฆาตเป็นรส, หรือมีการกำจัด
ความเราร้อนเป็นรส เปรียบเหมือนจันทน์
หอมฉะนั้น. มีภาวะเยือกเย็นเป็นปัจจุปฺภูฐาน
เปรียบเหมือนพระจันทร์เพ็ญฉะนั้น.

อโมโห ลกฺขณาทีหิ^๑ เภฏฺจา ปณฺณินฺนุทฺริย-
ปเท วิภาวิทอ เอว^๒

อโมหะใดแสดงไว้แล้วในบทว่า ปณฺณินฺนุทฺริย
ข้างต้นโดยลักษณะเป็นตนแล.

อิมสุ ปน ตีสฺสุ อโลโก มจฺเจร-
มลฺลสฺส ปฏฺิปกฺโข, อโทโส ทฺสฺสึลฺลยฺมลฺลสฺส,

อนึ่ง บรรดาอโลกะ อโทสะ และ
อโมหะ ทั้ง ๓ นี้ อโลกะเป็นชาติกตอมลทิน

^๑ ส. อโมหลกฺขณาที หิ.

^๒ ก. ลิตฺโต เอว.

อโมโห กุสเลสฺ ฌมฺเมสฺ อภาวนา ย คือความตระหนี่, อโทสะเป็นข้าศึกต่อมลทิน
ปฏิบัติกุโช. อโลภो เจตฺถ ทานเหตุ, คือความทู่ตีล, อโมหะเป็นข้าศึกต่อการไม่
อโทโส สีสเหตุ, อโมโห ภาวนาเหตุ. เจริญภาวนาในกุศลธรรมทั้งหลาย. อนึ่ง
บรรดาคุณธรรมทั้ง ๓ นี้ อโลภะเป็นเหตุ
แห่งทาน, อโทสะเป็นเหตุแห่งศีล, อโมหะ
เป็นเหตุแห่งภาวนา.

เตสฺ จ อโลภณ อนธิกั คณฺหาติ ลุทฺธสฺส บรรดาคุณธรรมทั้ง ๓ นั้น ด้วยอโลภะ
อธิกคฺคหนโต. อโทเสน อนฺนํ ทฺฏฺฐสฺส บุคคลยอมถ้อเอาไม่มากเกินไป เพราะคน
โอนคฺคหนโต? อโมเหเน อวิปริตํ มุพฺพสฺส โลกถ้อเอามากเกินไป. ด้วยอโทสะ ยอม
วิปริตคฺคหนโต. ถ้อเอาไม่บกร่อง เพราะคนโกรธถ้อเอา
บกร่อง. ด้วยอโมหะยอมถ้อเอาไม่ผิด
เพราะคนหลงถ้อเอาผิด.

อโลภณ เจตฺถ วิชฺชมานํ โทสํ อนึ่ง บรรดาคุณธรรม ๓ ประการนี้
โทสโต ธาเรนฺโต โทเส ปวตฺตติ, ด้วยอโลภะบุคคลยอมรับโทษที่มีอยู่โดยความ
ลุทฺธโร หิ โทสํ ปฏิจฺฉาเทติ. อโทเสน เป็นโทษ ยอมสารภาพโทษ, เพราะคนโลก
วิชฺชมานํ คุณฺํ คุณฺโต ธาเรนฺโต คุณฺเ ย่อมปกปิดโทษ. ด้วยอโทสะยอมรับคุณความดี
ปวตฺตติ, ทฺฏฺฐสฺ หิ คุณฺํ มกฺขเทติ. ที่มีอยู่โดยความเป็นคุณความดี ย่อมประพฤติ
อโมเหเน ยถาสภาวํ^๑ ยถาสภาวโต ในความดี, เพราะคนโกรธยอมลบหลู่คุณ

^๑ ฉ. อนุคฺคหนโต. ^๒ สี. ยถาสภาวํ.

ธาเรนโต ยาดาวสภาเว ปวตุตติ, ความดี ควयोโมหะยอมรับสภาวะตามที่เป็น
 มุโพห หนี ตจฉั "อตจฉน"ติ, อตจฉ จ จริง โดยสภาวะตามที่เป็นจริง ย่อมประพฤติ
 "ตจฉน"ติ คณหาติ. ตามสภาวะที่เป็นจริง, เพราะคนหลงยอม
 ยึดถือสิ่งที่แท้จริงว่า "เป็นสิ่งไม่แท้จริง",
 และยึดถือสิ่งที่ไม่แท้จริงว่า "เป็นสิ่งแท้
 จริง".

อโธเกน จ ปิยวิปฺปโยคทุกฺขํ น โหติ, อนึ่ง ควयोโลกะยอมไม่มีความทุกข์ เพราะ
 ลุทฺธสฺส ปิยสภาวโต, ปิยวิปฺปโยคาสหนโต พลัดพรากจากของที่รัก, เพราะคนโลกมี
 จ. อโธเสน อปิยสมฺปโยคทุกฺขํ น สภาวะยึดถือของที่รัก, และเพราะอดทนต่อ
 โหติ, ทฺฐสฺส หนี อปิยสภาวโต, การพลัดพรากจากของที่รักไม่ได้. ควयो
 อปิยสมฺปโยคาสหนโต จ. อโหมเนน อโธสะ ย่อมไม่มีความทุกข์ เพราะประจวบ
 อิจฺฉิตาลาภทุกฺขํ น โหติ, อมุพฺพสฺส กับของที่ไม่เป็นที่รัก, เพราะความจริงคน
 หนี "ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา"ติ^๑เอวมาติ โกรธมีสภาวะไม่ชอบของที่ไม่เป็นที่รัก, และ
 ปจฺจ เวกฺขณสมฺภวโต. เพราะอดทนต่อการประจวบกับของที่ไม่เป็น
 ที่รักไม่ได้. ควयोโมหะยอมไม่มีความทุกข์
 เพราะไม่ได้สิ่งที่อยากได้, เพราะความจริง
 คนไม่หลงมีการพิจารณาเป็นต้น อย่างนี้ว่า
 "ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา" (ในข้อนี้เราจะพึงหา
 สิ่งนั้นได้จากที่ไหน).

^๑ ที. ปา. ๑๑/๒๗๗, อัง. นวก. ๒๓/๔๒๓.

วิเสสโต เจตถ อโลเกน
 ปิตฺติวิสเย^๑ อุปฺปตฺติ น โหติ, เขภฺยุเยน
 หิ สตุตา ตณฺหาเย ปิตฺติวิสยํ อุปฺปชฺชุนฺติ,
 ตณฺหาเย จ ปฏิปกฺโข อโลโก.

อโทเสน นีรเย อุปฺปตฺติ น โหติ,
 โทเสน หิ จณฺทชาตตาย^๒ โทสสทิสํ นีรยํ
 อุปฺปชฺชุนฺติ, โทสส จ ปฏิปกฺโข
 อโทโส.

อโมเหเน ตีรจฺฉานโยนียํ นิพฺพตฺติ น
 โหติ, โมเหเน หิ นิจฺจสมฺมุพฺหา^๓
 ตีรจฺฉานโยนึ อุปฺปชฺชุนฺติ, โมหสฺส
 ปฏิปกฺโข จ อโมโห.

เอเตสุ จ อโลโก รากวเสน อุปฺคมนสฺส
 อภาวํ กโรติ^๔, อโทโส โทสวเสน

แต่เมื่อว่าโดยพิเศษแล้ว บรรดาคุณ
 ธรรม ๓ ประการนี้ ด้วยอโลเกะ ย่อมไม่มี
 การเกิดในเปรตวิสัย, ความจริงโดยมาก
 พวกสัตว์ ย่อมเข้าถึงเปรตวิสัย เพราะ
 ตัณหา, อนึ่ง อโลเกะเป็นข้าศึกต่อตัณหา.

ด้วยอโทสะย่อมไม่มีการเกิดในนรก, ความ
 จริง พวกสัตว์ย่อมเข้าถึงนรกซึ่งเหมือนกับ
 โทสะ เพราะเป็นผู้คร่าด้วยโทสะ, อนึ่ง
 อโทสะเป็นข้าศึกต่อโทสะ.

ด้วยอโมหะ ย่อมไม่มีการบังเกิดในกำเนิด
 สัตว์ที่รู้จักาน, ความจริง พวกสัตว์ที่ลุ่มหลง
 ด้วยโมหะอยู่เป็นนิจ ย่อมเข้าถึงกำเนิดสัตว์
 ที่รู้จักาน, อนึ่งอโมหะเป็นข้าศึกต่อโมหะ.

ก็บรรดาคุณธรรม ๓ ประการนี้ อโลเกะย่อม
 กระทบความไม่มีการของแวง ด้วยอำนาจ

^๑ ฉ. เปตฺติวิสเย. ^๒ ฉ. จณฺทชาติตาย.

^๓ ฉ. นิจฺจสมฺมุพฺหํ. ^๔ ฉ. อภาวกโร.

คุณยายหยุ่น ลำเจียกกุล

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายเจือ ลำเจียกกุล

อุปคมนสุส^๑ อโมโห โมหวเสน
อมชุตตภาวสุส^๒

แห่งราคะ, อโทสะยอมกระทำคามไม้ม
การของแวงะควยอำนาจแห่งโทสะ, อโมหะ
ยอมกระทำคามไม้มความเป็นกลาง ด้วย
อำนาจแห่งโมหะ.

ตีหิปี เจเตหิ ยถาปฏิบัติยา
เนกขัมมสญญา อพฺยาปาทสญญา อวิหิงสา-
สญญาติ อีมา ทิสฺโส สญญาโย, อสุภสญญา
อูปฺปมาณสญญา ธาตุสญญาติ อีมา จ
ทิสฺโส สญญาโย โหนฺติ.

อนึ่ง ด้วยคุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้
ยอมมีสัญญา ๓ ประการเหล่านี้ คือ เนกขัม-
สัญญา ๑ อพฺยาปาทสัญญา ๑ อวิหิงสาสัญญา ๑
ตามลำดับ, และมีสัญญา ๓ ประการเหล่านี้
คือ อสุภสัญญา ๑ อูปฺมานสัญญา ๑ ธาตุ-
สัญญา ๑ ตามลำดับ.

อโลเภน ปน กามสุขัลลิกานุโยคณฺตสุส^๓
ปริวชฺชนํ, อโทเสน อตฺตกิลมณฺานุโยค^๔
ณฺตสุส ปริวชฺชนํ โหติ, อโมเหน
มชฺฉิมา ย ปฏิปตฺติยา ปฏิปชฺชนํ.

อนึ่ง ด้วยอโลภะ ยอมมีการเว้นซึ่งที่สุดคือ
กามสุขัลลิกานุโยค, ด้วยอโทสะ ยอมมีการ
เว้นซึ่งที่สุดคืออตฺตกิลมณฺานุโยค, ด้วย
อโมหะยอมมีการดำเนินตามมชฺฉิมาปฏิบัติ.

ตถา อโลเภน อภิชฺฌากายณฺตสุส
ปเภทนํ โหติ, อโทเสน พฺยาปาทกาย-
ณฺตสุส, อโมเหน เสสฺสณฺตทฺวยสุส.

อนึ่ง ด้วยอโลภะ ยอมมีการทำลายอภิชฺฌา-
กายคันถะ, ด้วยอโทสะ ยอมมีการทำลาย
พฺยาปาทกายคันถะ, ด้วยอโมหะ ยอมมีการ
ทำลายคันถะทั้ง ๒ ที่เหลือ.

^๑ ฉ. อุปคมนสุส. ^๒ ก. มชุตตภาวสุส.

^{๓-๔} ฉ. ...นุโยคอนฺตสุส.

คุณยายหยุน ลำเจียกกุล

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายเจือ ลำเจียกกุล

ปุริมานิ จ เทว สติปฏิฐานานิ ปุริมานิ และสติปฏิฐาน ๒ ขอบเบื้องต้น ย่อมสำเร็จ
 ทวินัน อานุกาเวน, ปจฺฉิมานิ ปจฺฉิมสฺเสว ไต่ควยอานุกาพแห่งคุณธรรม ๒ ประการ
 อานุกาเวน อิชฺฌนฺติ. เบื้องต้น (คืออโลภะและอโทสะ), สติ-
 ปฏิฐาน ๒ ขอบเบื้องปลาย ย่อมสำเร็จได้
 ไต่ควยอานุกาพแห่งคุณธรรม เฉพาะข้อสุดท้าย
 (คืออโมหะ).

อโลภो जेतुं आरुक्ष्यस्स หนึ่ง บรรดาคุณธรรม ๓ ประการนี้
 ปจฺจโย โหติ, อลุทฺโธ हि โลกนियम्ปิ อโลภะ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความไม่มีโรค,
 อสฺปายัน น เสวติ, เตन โข อโรโค เพราะคนไม่โลภ ย่อมไม่ชองเสพสิ่งที่ไม่
 โหติ. อโทโส โยพฺพนสฺส? อหฺมฺโจ เป็นสัปปายะ แม้จะเป็นสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่ง
 हि वलित्तजपलित्तावहेन^๑ โทสคฺคินา ความโลภ, เพราะเหตุนั้น จึงเป็นผู้ไม่มี
 อหฺยหฺมาโน^๒ ที่มรคฺคิ युवा โหติ. โรค. อโทสะ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความหนุ่ม
 อโมโห ที่มายุกตายน, อมฺโพฺห हि สาว, เพราะคนไม่โกรธ ไม่ถูกไฟคือโทสะ
 หิตาหิตํ ฌตฺวา อหิตํ ปริวชฺชมาโน, อันเป็นค้ำนำมาซึ่งความมีหนังเหี่ยวย่น และ
 หิตญจ ปฏิสเวมาโน ที่มายุกโก โหติ. มีผมหงอกแตกเผ่า ย่อมเป็นหนุ่มสาวอยู่ได
 นาน ๆ. อโมหะ ย่อมเป็นปัจจัยแก่ความ

^๑ ส. โยพพณฺสฺส.

^๒ ฉ. วลิปลิตฺตาวहेน.

^๓ ฉ. อหฺยหฺมาโน.

คุณจินตนา ชัยอำนวย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มีอายุนั้น, เพราะคนไม่หลงทราบถึงสิ่งที่มี
ประโยชน์และไม่มีประโยชน์ แล้วละเว้น
สิ่งที่ไม่มีความประโยชน์, และช่องเสียสิ่งที่มี
ประโยชน์ยอมมีอายุนั้น.

อโลโก เจตถ โภกสมุปตติยา อนึ่ง บรรดาคุณธรรม ๓ ประการนี้
ปัจจุโย โหติ, อลุตฺตสฺส หิ จาเคน อโลภะยอมเป็นปัจจัยแก่โภกสมบัติ, เพราะ
โภกปฏิลาภ. อโทโส มิตฺตสมุปตติยา, คนไม่โลภได้โภกสมบัติด้วยจาคะ. อโทสะ
อหฺมฺจสฺส หิ เมตฺตตาย มิตฺตานิ ย่อมเป็นปัจจัยแก่มิตรสมบัติ, เพราะคนไม่
ปฏิลาภโต เจว อปริหานโต^๑. อโมโห โกรธได้มิตร และไม่เลื่อมจากมิตรด้วย
อตฺตสมุปตติยา, อมุโห^๒ หิ อตฺตโน เมตฺตา. อโมหะยอมเป็นปัจจัยแก่อัตตสมบัติ,
หิตเมว กโรนฺโต อตฺตานิ สมฺปาเทติ. เพราะคนไม่หลง กระทำเฉพาะสิ่งที่
ประโยชน์แก่ตน ชื่อว่า ย่อมทำตนให้เพียบ-
พร้อม.

อโลโก จ ทิพฺพวิหารสฺส ปัจจุโย โหติ, อนึ่ง อโลภะเป็นปัจจัยแก่ทิพวิหารธรรม,
อโทโส พุรฺหมวิหารสฺส, อโมโห อริย- อโทสะ เป็นปัจจัยแก่พรหมวิหารธรรม,
วิหารสฺส. อโมหะ เป็นปัจจัยแก่อริยวิหารธรรม.

^๑ ส. อปริหานโต. ^๒ ฉ. อมุโห.

อโกลาสน เจตมฺหิ สกปกฺเขสุ สุต-
 สงฺขารเรสุ นิพฺพุโต โหติ, เตสํ วินาเสน
 อภิสํสกเหตุกฺสุสํ ทุกฺขสุสํ อภาวา.
 อโกลาสนํ ปฺรปฺกฺเขสุ, อทุฏฺฐสุสํ
 เวยฺยสํปิ เวยฺยสญฺญา อภาวโต. อโหมเห
 อุกฺกาสินปฺกฺเขสุ, อมฺพฺหสุสํ สพฺพภิกฺขุสํ
 อภาวโต.

อนึ่ง บรรดาคุณธรรม ๓ ประการนี้
 ด้วยอโกลาสนะ ย่อมเป็นผู้ดับเชื้อในสัตว์และ
 สังขารทั้งหลายที่เป็นฝ่ายตน, เพราะสัตว์
 และสังขารเหล่านั้นพินาศไปก็ไม่มีความทุกข์
 ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกันเป็นเหตุ. ด้วย
 อโกลาสนะย่อมเป็นผู้ดับเชื้อในสัตว์ และสังขาร
 ทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอื่น, เพราะคนไม่โกรธ
 ไม่มีความสำคัญแก่ในพวกคนมีเวรว่าเป็นคน
 จ้องเวรกัน. ด้วยอโหมเห ย่อมเป็นผู้ดับเชื้อ
 ในสัตว์และสังขารทั้งหลาย ที่อยู่ในฝ่ายที่ตน
 วางเฉย, เพราะคนไม่หลง ไม่มีความ
 เกี่ยวข้องทุกชนิด.

อโกลาสนํ จ อนิจฺจทสฺสนํ โหติ,
 ลุทฺธิ อูปโกคาสาย อนิจฺเจปิ
 สงฺขารเร อนิจฺจโต น ปสฺสตี. อโกลาสนํ
 ทุกฺขทสฺสนํ, อโกลาสนํ สยํ ปฺริจฺจตุต-
 ทสฺสนํ สงฺขารเร เยว
 ทุกฺขโต ปสฺสตี. อโหมเห อนตฺตทสฺสนํ,

อนึ่ง ด้วยอโกลาสนะ ย่อมเห็นอนิจลักษณะ,
 เพราะว่าคนโลภย่อมไม่เห็นสังขารทั้งหลาย
 แม้ไม่เที่ยงโดยความเป็นของไม่เที่ยง โดย
 มุ่งหวังแต่จะใช้สอย. ด้วยอโกลาสนะ ย่อมเห็น
 ทุกขลักษณะ, เพราะคนมีอหังการไม่โกรธ
 เป็นผู้สละความยึดถือ อาฆาตวัตถุเสียแล้ว

ดร. สิริลักษณ์ จันทรางศุ ขออุทิศส่วนกุศลให้

พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ และคุณหญิงแม่สุนทรเทพกิจจารักษ์

อมุโพท^๑ หิ ยถาสภาวคหณกุสโล^๒ ย่อมเห็นสังขารทั้งหลายนั้นแล โดยความ
 อปริณายก^๑ ขนฺธปญฺจก^๑ อปริณายกโต เป็นทุกข^๑. ทวยอโมหะยอมเห็นอนัตตลักษณะ,
 พุชฺฌติ. เพราะคนไม่หลง เป็นผู้ฉลาดในการยึดถือ
 ตามความเป็นจริง ยอมรับขันธ ๕ ซึ่งไม่ใช่
 นายโดยความไม่ใช่เป็นนาย.

ยถา จ เอเตหิ อนิจฺจทสฺสเนนา^๑นินิ, การเห็นอนิจลักษณะเป็นต้น ย่อมมีไคควย
 เหวเมว เตปิ อนิจฺจทสฺสเนนา^๑นินิ โทหนฺติ. คุณธรรม ๓ ประการเหล่านี้ ฉันท, ^๑
 อนิจฺจทสฺสเนนา^๑นินิ อโลภ โหติ, ทุกข- คุณธรรม ๓ ประการแม่เหล่านี้ ก็ย่อมมีไค
 ทสฺสเนนา^๑นินิ อโทโส โหติ, อนตฺตทสฺสเนนา^๑นินิ ทวยการเห็นอนิจลักษณะเป็นต้นฉันทนั้นเหมือน
 อโมโห โหติ. กัน. ความจริง ทวยการเห็นอนิจลักษณะ
 ย่อมไม่โลภ, ทวยการเห็นทุกขลักษณะยอม
 ไม่โกรธ, ทวยการเห็นอนัตตลักษณะยอม
 ไม่หลง.

โก หิ นาม "อนิจฺจมิทฺถ"ติ สมนฺมา ญตฺวา เพราะว่าใครเล่าทราบแน่ชัดแล้วว่า "สิ่งนี้
 ตสฺสตุถาย ปิหิ อูปฺปาเทยฺย, สงฺขาราเร ไม่เที่ยง" จะพึงให้ความรักเกิดขึ้นเพื่อต้อง
 วา "ทุกฺขนฺ"ติ ชานนฺโต อปรปี อจฺจนฺต การสิ่งนั้น ๆ, หรือรูสังขารทั้งหลายว่า

^๑ ฉ. อมุโพท.

^๒ ฉ. ยถาสภาวคหณกุสโล.

ดร. สิริลักษณ์ จันทรางศุ ขออุทิศส่วนกุศลให้

พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ และคุณหญิงแมนสุนทรเทพกิจจารักษ์

ติกุขโกธทุกข์^๑ อุปปาเทยฺย, อตุตฺตสุณฺณตฺตฺจ "เป็นทุกข์" พึงทำความทุกข์ที่เกิดเพราะ
 พุชฺฌิตฺวา ปุณฺ สมฺโมหํ อาปชฺเชยฺยยาตี. ความโกรธจัดให้เกิดขึ้นอีก, และรู้ว่า
 เป็นสิ่งที่วางจากตัวตน พึงถึงความล้มเหลว
 อีก.

กมฺมปตฺราสีวณฺณนา

พรวณฺณาหมวคกรรมบถ

น อภิชฺฌายตีตี อนภิชฺฌา. กายิก-
 เจตสิกสุขํ, อิตฺโลกปรโลกหิตํ, คุณฺนา-
 ภาวปฏิลฺลทฺธํ กิตฺติสทฺทฺจ น พุยาปาเทตีตี
อพฺยาปาโท. สมฺมา ปสฺสตี, โสภนา
 วา ทิฏฺฐีตี สมฺมาทิฏฺฐิ,

ที่ชื่อว่า อนภิชฌา เพราะไม่เพ่งเล็ง.
 ที่ชื่อว่า อพยาปาต เพราะไม่ยังสุขทางกาย
 และสุขทางใจ, ประโยชน์โลกนี้และประ-
 โยชน์โลกหน้า, และกิตติศัพท์ที่ผู้อื่นได้มา
 ด้วยอำนาจแห่งคุณความดีให้พินาศ. ที่ชื่อ
 ว่า สมมาทิฐิ เพราะเห็นโดยชอบ, หรือ
 ความเห็นอันงาม,

อโลภาทีนํเยว ตานิ นามานิ. เหาฏฺจา
 ปเนเต ฐมฺมา มุลวเสน คหิตา, อิต
 กมฺมปถวเสนาตี เวทิตฺพฺวา.

คำว่า อนภิชฌา เป็นต้นเหล่านั้น เป็นชื่อของ
 อโลภะเป็นต้นนั่นเอง. ก็กรรมเหล่านั้นพึง
 ทราบว่า ตอนต้นทรงจัดโดยเป็นมูล, ในที่นี้
 ทรงจัดโดยเป็นกรรมบถ.

^๑ ฉ. อัจจนฺตติขินฺนํ โกธทุกข์.

ดร. สิริลักษณ์ จันทรางศุ ขออุทิศส่วนกุศลให้

พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ และคุณหญิงแม้นสุนทรเทพกิจจารักษ์

โลกपालทวณฺณนา

พรรณนาโลกบาลธรรมสองอย่าง

หิโรตฺตปฺปานิปี เหฏฺฐา พลวเสณ
 กหิตานิ , อธิ โลกपालวเสณ. โลกญหิ
 อิมะ เทว ฐมฺมา ปาเลนฺติ.^๑ ยถาห :

แม่หิริและโอดตปปะตอนตนั้นก็ทรงจัด
 โดยเป็นพลธรรม, ในที่นี้ทรงจัดโดยเป็น
 โลกบาลธรรม. เพราะว่าธรรม ๒ ประการ
 นี้ยอมคุ้มครองโลก. สมดังพระคำรัสที่พระ
 ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :

"เทวเม ภิกฺขเว สุกฺกา ฐมฺมา
 โลกํ ปาเลนฺติ. กตเม เทว ? หิริ จ
 โอดตฺตปฺปญฺจ, อิมะ โข ภิกฺขเว เทว
 สุกฺกา ฐมฺมา โลกํ (ปาเลนฺติ. สเจ
 ภิกฺขเว เทว สุกฺกา ฐมฺมา โลกํ)^๒ น
 ปาเลยฺยํ, นยิธ ปญฺญาเยถ 'มาตา'ติ
 วา 'มาตุจฺฉา'ติ วา 'มาตุลानी'ติ วา
 'อาจริยภริยา'ติ วา 'ครุณํ ทารา'ติ
 วา, สมฺเภทํ โลโก อคมิสฺส, ยถา
 อเชฬกา กุกฺกุฏสุกรรา โสณสิญฺจกาลา.

"ดูกรภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรม ๒
 ประการเหล่านี้ ย่อมคุ้มครองโลก. สุกก-
 ธรรม ๒ ประการ คืออะไรบ้าง ? คือหิริ ๑
 โอดตปปะ ๑, ดูกรภิกษุทั้งหลายสุกกธรรม ๒
 ประการเหล่านี้แล(ยอมคุ้มครองโลก. ดูกร
 ภิกษุทั้งหลาย ถ้าหากสุกกธรรม ๒ ประการ
 ไม่พึงคุ้มครองโลกไซ้), ในโลกนี้จะไม่พึง
 ปรากฏคำว่า 'มารดา' 'น้า' 'ป้า'
 'ภรรยาของอาจารย์' 'หรือภรรยาของ
 ครู', ชาวโลกจักได้ถึงความปะปนกัน,

^๑ ฉ. ปาลยนฺติ.
^๒ (...) อิมสมิ อนฺตเร จิตปาโล ปาณิยํ
 นตฺถิ.

ดร. สิริลักขณ์ จันทรางศุ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ และคุณหญิงแม้นสุนทรเทพกิจจารักษ์

อภิสถาณ. ๒-๗. ๒-๑๒

ยสุมา จ โข ภิกขเว อิม เทว สุกกา เหมือนอย่างพวกแพะ แกะ ไก่ สุก
 ฐมา โลกั ปาเลนตี, ตสุมา ปณฺฑายตี สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น. ทูกรภิกษุ
 'มารตา'ตี วา 'มาตุจฺฉา'ตี วา ทั้งหลาย แต่เพราะสุกภธรรม ๒ ประการ
 'มาตุลานี'ตี วา 'อาจารย์ภริยา'ตี วา เหล่านี้แล คุมครองโลกอยู่, ฉะนั้น จึงยัง
 'ครูนี้ ทารธา'ตี วา"ตี? ปราบฏค้ำว่า 'มารตา' 'น้า' 'ป้า'
 'ภรรยาของอาจารย์' หรือ 'ภรรยาของ
 ครู" ดังนี้.

ปัสสทุธาติยุกถวณฺณา

พรรณนายุกถธรรมมปัสสัทธิเป็นต้น

กายปัสสมุภัน^๒ กายปัสสัทธิ. จิตต-
 ปัสสมุภัน^๓ จิตตปัสสัทธิ. กายโยตี เจตถ
 เวทนาทโย ตโย ขนฺธา.

ความสงบกาย ชื่อว่า กายปัสสัทธิ.
 ความสงบจิต ชื่อว่า จิตตปัสสัทธิ. ก็ค้ำว่า
กาย ในค้ำว่า กายปัสสัทธิ นี้ ไต่แกขันธ์ ๓
 มีเวทนาขันธ์เป็นต้น.

อุโปปิ ปเนตา เอกโต กตฺวา กายจิตต-
 ทรณูปสมลกฺขณา กายจิตตปัสสัทธิโย,
 กายจิตตทรณนิมฺมทฺทนรสา, กายจิตตานิ จิตตปัสสัทธิ

อนึ่ง พึงรวมปัสสัทธิ แม้ทั้ง ๒ เหล่านี้
 เข้าด้วยกัน แล้วพึงเห็นว่ากายปัสสัทธิและ
 จิตตปัสสัทธิ มีการสงบระงับความกระวน-

^๑ อง. ติก. ๒๐ / ๖๕.
^๒ ฉ. กายสฺส ปัสสมุภัน.
^๓ ฉ. จิตตสฺส ปัสสมุภัน.

อปริพนฺทสนฺตีภาวปัจจุปฺปฏฺจนา, ๑ กาย- กระจายแห่งกายและจิตเป็นลักษณะ, มีการ
 จิตฺตปฏฺจนา, กายจิตฺตานิ อวฺปสมฺภร- ย้ายความกระวนกระวายแห่งกาย และจิต
 อุตฺตจฺจาทีเกเลสฺปฏิปกฺขภูตาคี ทฺฏฺจพฺพา. เป็นรส, มีภาวะเยือกเย็นเพราะกายและ
 จิตไม่ซัดส่ายเป็นปัจจุปัฏฐาน, มีกายและจิต
 เป็นปฏฺฐาน, เป็นข้าศึกต่อกิเลสเมื่ออุทัจจะ
 เป็นต้น อันเป็นตัวทำความไม่สงบแห่งกาย
 และจิต.

กายสฺส ลหฺภาโว กายลหฺตา. ความเบาแห่งกาย ชื่อว่า กายลหฺตา.
 จิตฺตสฺส ลหฺภาโว จิตฺตลหฺตา. ความเบาแห่งจิต ชื่อว่า จิตฺตลหฺตา. ลหฺตา
 กายจิตฺตครุภาววฺปสมฺภกฺขณา, กาย- ทั้ง ๒ เหล่านี้ พึงเห็นว่า มีการสงบ
 จิตฺตครุภาวนิมฺมทฺทนรสา, กายจิตฺตานิ ระงับความหนักแห่งกายและจิตเป็นลักษณะ,
 อทฺนฺธตาปัจจุปฺปฏฺจนา, ๒ กายจิตฺต- มีการย้ายความหนักแห่งกายและจิตเป็นรส,
 ปฏฺจนา, กายจิตฺตานิ ครุภาวกร- มีความที่กายและจิตไม่เฉื่อยช้า เป็นปัจจุ-
 ถีนมิทฺธาทีเกเลสฺปฏิปกฺขภูตาคี ทฺฏฺจพฺพา. ปฏฺฐาน, มีกายและจิตเป็นปฏฺฐาน, เป็น
 ข้าศึกต่อกิเลส มีถีนะและมิทฺธะเป็นต้น อัน
 เป็นตัวทำความหนักแห่งกายและจิต.

๑ ฉ. อปริพนฺทสนฺตีภาวปัจจุปฺปฏฺจนา.
 ๒ ก. อทฺนฺธตาปัจจุปฺปฏฺจนา.

คุณสมศักดิ์ - คุณจรรยา สุวรรณวานิชกิจ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 นายสิงสุย - นางไฉ่ลิ่ง - นางหยิ่งซุน - นางอยู่อี

อภฺยสาธินํ. ๒-๗.๒-๑๒

กายสุส มุทฺทาโว กายมุทฺตา.
 จิตฺตสุส มุทฺทาโว จิตตมุทฺตา. ตา
 กายจิตฺตตทฺธภาววูปสํมลกฺขณา, กาย-
 จิตฺตตทฺธภาวนิมมทฺทนรสา, อปฺปฏิมาต-
 ปจฺจุปฺภูจฺจนา, กายจิตฺตปทฺฐจฺจนา,
 กายจิตฺตวณฺํ ททฺธภาวกรทฺธิฏฺฐิสํมานาทิกิเลส-
 ปฏิปทฺขภูทฺตาติ ทฺฐจฺจพฺพา.

ความอ่อนโยนแห่งกายชื่อว่า กายมุทฺตา.
 ความอ่อนโยนแห่งจิต ชื่อว่า จิตตมุทฺตา.
 มุทฺตาทั้ง ๒ เหลานั้น พึงเห็นว่า มีการ संब-
 ระงับความกระต้าง แห่งกายและจิตเป็น
 ลักษณะ, มีการข้ายความกระต้างแห่งกาย
 และจิตเป็นรส, มีความไม่ติดขัดเป็นปัจจุ-
 ภูฐาน, มีกายและจิตเป็นปทฺฐฐาน, เป็น
 ขาคีกตอกิเลส มีทิสฺฐิและมานะเป็นต้นอันเป็น
 ตัวทำความกระต้างแห่งกายและจิต.

กายสุส กมฺมณฺณภาโว กาย-
กมฺมณฺณตา. จิตฺตสุส กมฺมณฺณภาโว กายกัมมณฺณ
จิตตกมฺมณฺณตา. ตา กายจิตฺตอกมฺมณฺณ-
 ภาววูปสํมลกฺขณา, กายจิตฺตอกมฺมณฺณ-
 ภาวนิมมทฺทนรสา, กายจิตฺตวณฺํ อารมฺมณ-
 กรณสํปตฺติปจฺจุปฺภูจฺจนา, กายจิตฺต-
 ปทฺฐจฺจนา, กายจิตฺตวณฺํ อกมฺมณฺณภาว-
 กราวเสสํนํวรณปฏิปทฺขภูทฺตาติ ทฺฐจฺจพฺพา.

ความที่กายควรแก่การงาน ชื่อว่า
กายกัมมณฺณตา. ความที่จิตควรแก่การงาน
 ชื่อว่า จิตตกัมมณฺณตา. กัมมณฺณตาทั้ง ๒
 เหลานั้น พึงเห็นว่ามีการ संबระงับความที่
 กายและจิตไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ,
 มีการข้าย ความที่กายและจิตไม่ควรแก่การ
 งานเป็นรส, มีความถึงพร้อมด้วยการรับ
 อารมณฺแห่งกายและจิต เป็นปัจจุภูฐาน,
 มีกายและจิตเป็นปทฺฐฐาน, เป็นขาคีกตอ
 นํวรณที่เหลือ อันเป็นตัวทำให้กายและจิตไม่
 ควรแก่การงาน.

คุณสมศักดิ์ - คุณจรรยา สุวรรณานิชกิจ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 นายติงสุย - นางไฉ่ลิ่ง - นางหยิ่งซุน - นางอยู่อี

ตา ปสาทนียวตฺตฺสู ปสาทาวหา, กัมมัญญูตาทั้ง ๒ เหล่านี้ พึงเห็นว่าเป็น
 หิตกิริยาสุ วิโนยคกฺขมภาวาวหา สุวณฺณ- เครื่องนำมาซึ่งความเลื่อมใสในเรื่องที่นำ-
 วิสุทฺธิ วิทยาติ ทฏฺสพฺพา. เลื่อมใส, เป็นเครื่องนำมาซึ่งความเหมาะ
 สมแก่การประกอบกรที่เป็นโยบายช่นเกือ-
 กุลเปรียบเหมือนทองคำที่บริสุทธิ์.

กายสฺส ปาคุณฺณภาโว กาย- ความคล่องแคล่วแห่งกาย ชื่อว่า
ปาคุณฺณตา. จิตฺตสฺส ปาคุณฺณภาโว จิต- กายปาคุณฺณตา. ความคล่องแคล่วแห่งจิต
ปาคุณฺณตา. ตา กายจิตฺตอเคลณฺณภาว- ชื่อว่า จิตตปาคุณฺณตา. ปาคุณฺณตาทั้ง ๒
 ลกฺขณา, กายจิตฺตเคลณฺณนิมฺมทฺทนฺรสา, เหล่านี้ พึงเห็นว่ามีวามไม่ขัดข้องแห่ง
 นีราทีนฺวปจฺจุปฏฺจนา, กายจิตฺต- กายและจิตเป็นลักษณะ, มีการย้ายความ
 ปทฏฺจนา, กายจิตฺตเคลณฺณกรอสฺสทฺธิยาที- ขัดข้องแห่งกายและจิตเป็นรส, มีความ
 กิเลสปฏิบัติปกฺขภูตาติ ทฏฺสพฺพา. ปราศจากโทษเป็นปัจจุปัฏฐาน, มีกายและ
 จิตเป็นปทัฏฐาน, เป็นข้าศึกต่อกิเลสมี
 อัสสํทฺธิยะเป็นต้น อันเป็นัวทำความขัดข้อง
 แห่งกายและจิต.

กายสฺส อชฺชุกภาโว กายชฺชุกตา. ความตรงแห่งกาย ชื่อว่า กายชฺชุกตา.
 จิตฺตสฺส อชฺชุกภาโว จิตตชฺชุกตา. ตา ความตรงแห่งจิตชื่อว่า จิตตชฺชุกตา. อชฺชุกตา
 กายจิตฺตอาชฺชวลกฺขณา, กายจิตฺต- ทั้ง ๒ เหล่านี้พึงเห็นว่ามีวามตรงแห่ง

๑ ฉ. กายจิตฺตทานํ อชฺชวลกฺขณา.

คุณสมศักดิ์ - คุณจรรยา สุวรรณวานิชกิจ ขออุทิศส่วนกุศลให้
 นายคิงฮุย - นางไฉ่ลิ่ง - นางหยิ่งซุน - นางอยู่อี

อภฺรตฺตํ ป. ๒-๑๒

กุฎิลภาวนิมมททนรสา, กายจิตฺตานํ
อชิเมหตาปัจจุปฏฺจานา, กายจิตฺตูปฏฺจานา,
กายจิตฺตานํ กุฎิลภาวกรมายาสา เถยฺยาที-
กิเลสปฏิบัติกฺขณฺฏาคาติ ทฺวสุพฺพา.

กายและจิตเป็นลักษณะ, มีการย้ายความคค
แห่งกายและจิตเป็นรส, ไม่มีความคคโง
แห่งกายและจิตเป็นปัจจุปฏฺฐาน, มีกายและ
จิตเป็นปฏฺฐาน, เป็นข้าศึกต่อกิเลสมีมายา
และสาไถยเป็นต้น อันเป็นตัวทำความ
คคโงแห่งกายและจิต.

สรตฺตีติ สฺตี. สมฺปชานาตฺตีติ สมฺปชณฺณํ.

ที่ชื่อว่า สตี เพราะระลึกได้. ที่ชื่อว่า

สมฺนตฺโต ปกาเรหิ ชานาตฺตีติ อตฺโถ.
ตตฺถ สาทถกสมฺปชณฺณํ สปฺปายสมฺปชณฺณํ
โคจรสมฺปชณฺณํ อสมฺโมหสมฺปชณฺณนฺติ
อิมํสํ จตฺตุนฺนํ ปนฺสฺส วเสน เกโท
เวทิตฺตพฺโพ.

สมฺปชณฺณะ เพราะรอรอบ. อธิบายววายอมรฐ
โดยประการต่าง ๆ รอบคาน. บรรดาสตี
และสมฺปชณฺณะทั้ง ๒ นั้น พึงทราบความ
ต่างกันแห่งสมฺปชณฺณะนั้น ด้วยสามารถแห่ง
สมฺปชณฺณะ ๔ เหลานั้นคือ สาทถกสมฺปชณฺณะ ๑
สปฺปายสมฺปชณฺณะ ๑ โคจรสมฺปชณฺณะ ๑
อสมฺโมหสมฺปชณฺณะ ๑.

ลกฺขณาทีนํ เจเตสํ สตินฺทริยปณฺณินฺทริยเยสุ
วุตฺตนเยเนว เวทิตฺตพฺพานิ. อิติ เหมจฺจา
วุตฺตเมเวตํ ฐมฺมทฺวํ ปุณ อิมสฺมํ จาเน
อุปการวเสน กหิตํ.

ส่วนลักษณะเป็นต้น แห่งสตีและสมฺปชณฺณะ
ทั้ง ๒ นี้ พึงทราบโดยนัยที่ใดกล่าวไว้แล้ว
ในสตินฺทริยและปณฺณินฺทริย. ธรรมทั้ง ๒ นี้
ตรัสไว้ข้างตนแล้ว ทรงระบุถึงในที่นี้ซ้ำอีก
โดยที่เป็นธรรมมีอุปการะด้วยประการฉะนี้.

คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ

ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายบุญมี-นางน้อย พัวกนกศิริญ

กามฉนฺทาทโย ปจฺจนิกธมฺเม ที่ชื่อว่า สมถะ เพราะระงับธรรม
 สเมตฺตี สมโถ. อนิจฺจาทิวเสณ วิวิเธหิ ที่เป็นขาคีก็มีกามฉนฺทะเป็นต้น. ที่ชื่อว่า
 อากาเรหิ ธมฺเม ปสฺสตีติ วิปัสสนา, วิปัสสนา เพราะเห็นธรรมทั้งหลายโดย
 ปญฺญา เอเวสา อุตฺถโต. อีเมสมฺปิ ทฺวินฺน อาการตาง ๆ โดยอนิจลักษณะเป็นต้น,
 ลกฺขณาทีนึ เหฏฺฐา วุตฺตาเนว. อธิ ว่าเป็นขาคีความวิปัสสนานี้ก็คือปัญญาอันเอง.
 ปเนเต ยุกนทฺฐวเสณ^๑ กิตฺตา. ลักษณะเป็นต้น แห่งสมถะและวิปัสสนาแม
 ทั้ง ๒ นี้ ขาพเจาก็ได้กล่าวไว้ข้างตนแล้ว.
 แต่ที่ระบุดังธรรมทั้ง ๒ นี้ไว้ในที่นี้อีก ก็โดย
 เป็นธรรมที่เนื่องเป็นคู่กัน.

สหชาตธมฺเม ปคฺคณฺหาตีติ ปคฺคาโห. ที่ชื่อว่า ปคฺคาหะ เพราะประคอง
 อุตฺถจฺสงฺฆาตสฺส วิกฺเขปสฺส ปฏิปกฺข- เหลาธรรมที่เกิดรวมกัน. ที่ชื่อว่า อวิกฺเขปะ
 ภาวโต น วิกฺเขโปติ อวิกฺเขโป. เพราะไม่ฟุ้งซ่าน โดยที่เป็นขาคีคือความ
 เอเตสมฺปิ ลกฺขณาทีนึ เหฏฺฐา วุตฺตาเนว. ฟุ้งซ่านคืออุทฺธัจจะ. ลักษณะเป็นต้นแห่ง
 อธิ ปเนตฺ ปททฺวยํ วีริยสมาธิโยชนฺตฺถาย ธรรมทั้ง ๒ แม้นี้ ขาพเจาก็กล่าวไว้ข้างตน
 กิตฺตุนฺติ เวทิตพฺพ. แล้ว. แต่ในที่นี้พึงทราบว่า บททั้ง ๒ นี้ตรง
 ระบุไว้เพื่อจัดเข้ากับวีริยะและสมาธิ.

^๑ ส. ยุกนทฺฐวเสณ.

เยวาปนกวณณนา

พรรณนาเยวาปนกนัย

เย วา ปน ตสมิ สมเย อณเณปิ
อตุถิ ปฏิจจสมุปปณนา อรูปีโน ธมมา,
อิมะ ธมมา กุตลาติ

ในคำว่า ก็หรือว่า ในสมัยนั้น ธรรม
ที่มี ใช้ รูป ซึ่ง อาศัย กัน และ กัน เกิดขึ้น เหมือน ใจ
มี อยู่, ธรรม เหล่านี้ ชื่อว่า ธรรม เป็น กุศล พึง
ทราบ วินิจฉัย ดัง ต่อไปนี้

"ผลโส โหติ ฯเปฯ อวิกุเขโป โหติ"ติ
น เกลลํ ปทปฏิบัติยา อุกุทิจจา อิมะ
ปโรปนณาสธมมา เอว, อถ โข ยสมิ
สมเย กามาวจรี ติเหตุกโสมนสฺสสทคต^๑
ปจมี อสงฺขาริกํ มหาจิตตํ อุปฺปนํ โหติ,
ตสมิ สมเย เยวาปนกา^๒ อณเณปิ
เตหิเยว ผลสาที่หิ สมฺปยุตฺตา หุตฺวา
ปวตฺตมานา อตุถิ อตุตฺโน อตุตฺโน
อนุรูปํ ปจฺจยํ ปฏิจฺจ สมฺปฺปนนา
รูปาภาเวน อรูปีโน สภาวโต อุปฺลพฺภ-

ปโรปนณาสธรรม (ธรรมที่เกินกว่า ๕๐
ประการ) เหล่านี้ พระผู้มีพระภาคทรง
แสดงตามลำดับทว่า "ผลโส โหติ ฯฯ
อวิกุเขโป โหติ"อย่างเดียวกันเท่านั้นก็หาไม่,
โดยที่แท้จริงแสดงว่า สมัยใดมหา(กุศล)จิต
เป็นอสังขาริกดวงแรก สหระคตด้วยโสมนัส
เป็นไตรเหตุ ฝ่ายกามาวจระยอมเกิดขึ้น,
สมัยนั้น ก็มีธรรมแม่เหล่านั่นเป็นเยวา-
ปนกะที่สัมปยุตด้วยผัสสะเป็นต้น เหล่านั้น
นั่นเอง ซึ่งอาศัยปัจจัยอันสมควรแก่ตน ฯ

^๑ ฉ. ติเหตุกํ โสมนสฺสสทคต.

^๒ ฉ. เย วา ปน.

คุณหญิงสงวนศรี จันทรางศุ
ขออุทิศส่วนกุศลให้ นายบุญมี-นางน้อย พัวภนภทริธู

มานา ธมฺมา, สพุเพปิ อีเม ธมฺมา
กุสลาติ.

เกิดขึ้น ชื่อว่าไม่ใช่รูป เพราะไม่มีรูป แต่
กำหนดได้โดยสภาพ, ธรรมเหล่านี้แม้ทั้งหมด
ชื่อว่ากุศลธรรม.

เอตฺตาวตา จิตฺตงฺควเสณ ปาฬิย
อารุเพห ปโรปณฺณาสธมฺเม ที่เปตฺวา
เยวาปนกวเสณ อปเรปิ นว ธมฺเม
ธมฺมราชา ที่เปติ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระธรรม
ราชา ครั้นทรงแสดงธรรมเกินกว่า ๕๐
ประการที่ระบุมไว้ในบาลี เกี่ยวกับเรื่องที่ว่า
ด้วยองค์ประกอบของจิต ด้วยพระพุทธรูปจะ
มีประมาณเท่านั้นแล้ว จึงทรงแสดงธรรม ๙
ประการเมื่อนั้นอีกที่เป็นเยวาปนกะ.

เตสุ เตสุ หิ สุตฺตปเทสุ ฉนฺโท
อธิโมกฺโข มนสิกาโร ตตฺตรมชฺฉตฺตตา
กรุณา มุทิตา กายทฺจุจฺริตฺตวิริตฺติ วจฺจิตฺตจฺริต-
วิริตฺติ มิจฺฉาชีววิริตฺติ อีเม นว ธมฺมา
ปณฺณายนฺติ.

ในทุกบทแห่งพระบาลี(ที่กล่าวถึงกุศลธรรม)
ย่อมปรากฏว่ามีธรรม ๙ ประการเหล่านี้
คือ ๑. ฉันทะ ๒. อธิโมกข์ ๓. มนสิการ
๔. ตัตตรมชฉตตตา ๕. กรุณา ๖. มุทิตา
๗. กายทุจจริตวิริติ ๘. วจิตุจจริตวิริติ
๙. มิจฉาชีววิริติ.

อิมสฺมึ จาปิ มหาจิตฺเต กตฺตุกมฺยตาทุสส-
ธมฺมฉนฺโท อตฺถิ, จิตฺตงฺควเสณ

อนึ่ง ในมหา(กุศล)จิตดวงที่หนึ่งนี้ ความ
พอใจในกุศลธรรมคือกัตตุกัมยตาก็มีอยู่, แต่

ปน ปาฬี^๑ อนารุโหท, โส อธิ ไม่ใคร่ระบุไว้ในพระบาลี ที่ว่าด้วยองค์
 เยวาปนกวเสณ กหิโต.

ประกอบของจิต, ความพอใจในกุศลธรรม
 คือกัตตุกัมมิตานั้น ทรงกำหนดไว้ในจิตตูป-
 ปาทกัมมัตถ์ด้วยสามารถแห่งเยวาปนกธรรม.

อธิโมกโข อตฺถิ, มนสิกาโร อตฺถิ,
 ตตฺตรมชฺฌตฺตตา อตฺถิ, เมตฺตานุพฺพภาโค
 อตฺถิ, โส อโทเส กหิเต กหิโต เอว
 โหติ.

มีอธิโมกข์, มีมนสิการ, มีตัตรมช-
 ฌตฺตตา, และธรรมอันเป็นส่วนเบื่องตนแห่ง
 เมตตา, เมื่อพระองค์ทรงระบุถึงอโทเส
 แล้ว ก็เป็นอันระบุถึงธรรม อันเป็นส่วน
 เบื่องตนแห่งเมตตานั่นเอง.

กรุณานุพฺพภาโค อตฺถิ, มุทิตานุพฺพภาโค
 อตฺถิ, อุเบกฺขานุพฺพภาโค อตฺถิ, โส
 ปน ตตฺตรมชฺฌตฺตตายน กหิตาย กหิโต เอว
 โหติ.

ธรรม อันเป็นส่วนเบื่องตน แห่งกรุณาก็มี,
 ธรรม อันเป็นส่วนเบื่องตน แห่งมุทิตาก็มี,
 ธรรม อันเป็นส่วนเบื่องตนแห่งอุเบกขาก็มี,
 แต่เมื่อพระองค์ ทรงระบุถึงตัตรมชฌตฺตตา
 แล้ว ก็เป็นอันระบุถึงธรรมอันเป็นส่วนเบื่อง
 ตนแห่งอุเบกขานั่นนั่นเอง.

สम्मาวาจา อตฺถิ, สัมมากมฺมนฺโต อตฺถิ,
 สัมมาอาชีโว อตฺถิ, จิตฺตงฺกวเสณ ปน

สम्मาวาจาก็มี, สัมมากัมมันตะก็มี, สัมมา-
 อาชีวะก็มี, แต่ไม่ใคร่ระบุไว้ในพระบาลีที่ว่า

^๑ ฉ. ปาฬิยํ น อารุโหท.

ปาฬี^๑ อนารุโหห, โสปี อธิ เหวาปนกวเสน คหิโต.

ด้วยองค์ประกอบของจิต, ในจิตตูปปาตกัณฑ์นี้ เมื่ออิโมกข์เป็นต้นนั้น ก็ทรงกำหนดเอาด้วยอำนาจแห่งเหววาปนกธรรม.

อิเมสุ ปน นวสุ ฉนโท อธิโมกโข มนสิกาโร ตตฺตรมชฺชุตฺตตาทิ อิเม จตฺตารอว เอกกฺขณเ ลพฺภนฺติ, เสสา นานากฺขณเ.

ก็ในธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ธรรม ๔ ประการเหล่านี้ คือ ๑. ฉันทะ ๒. อธิโมกข์ ๓. มนสิการ ๔. ตัตตรมัชชัตตตายอหมมีได้ ในขณะที่เดียวกัน, ส่วนธรรมที่เหลืออีก ๕ ประการ ยอหมมีในขณะที่ต่าง ๆ กัน.

ยทา หิ อิมินา จิตฺเตน มิจฺฉาวาจํ ปชหติ, วิรติวเสน สุมฺมาวาจํ ปุเรติ, ตทา ฉนฺทาทโย จตฺตารอ, สุมฺมาวจา จาติ อิเม ปญจ เอกกฺขณเ ลพฺภนฺติ.

ด้วยว่า เมื่อใดบุคคลละมิจฉาวาจากด้วยจิตนี้, ยอบำเพ็ญสัมมาวาจากด้วยอำนาจวิรติ, เมื่อนั้น ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ ธรรมทั้ง ๕ มีฉันทะเป็นต้น, และสัมมาวาจา ยอหมมีได้ในขณะเดียวกัน.

ยทา มิจฺฉากมฺมมฺนตํ ปชหติ, วิรติวเสน สุมฺมากมฺมมฺนตํ ปุเรติ ฯเปฯ มิจฺฉาอาชีวํ ปชหติ, วิรติวเสน สุมฺมาอาชีวํ ปุเรติ ฯเปฯ ยทา กรุณาย ปริกมฺมํ กโรติ

เมื่อใดที่ยอมละมิจฉากัมมันตะ, บำเพ็ญสัมมา-กัมมันตะด้วยอำนาจวิรติ ฯลฯ เมื่อใดที่ยอมละมิจฉาอาชีวะ, บำเพ็ญสัมมาอาชีวะด้วยอำนาจวิรติ ฯลฯ เมื่อใดที่ยอมกระทำบริกรรม

^๑ ฉ. ปาฬิยํ น อารุโหห.

ฯเปฯ ยทา มุทิตาย ปริกมฺมํ กโรติ, ตทา ฉนฺทาทโย จตฺตารโ, มุทิตา-
บุพฺพภาโก จาติ อีเม ปญฺจ เอกกฺขณ
ลพฺภนฺตี.

ด้วยกรุณา ฯลฯ เมื่อใดยอมกระทำปริกรรม
ด้วยมุทิตา, เมื่อนั้นธรรม ๕ ประการเหล่านี้
นี้ คือธรรมทั้ง ๔ ประการ มีฉันทะเป็นต้น,
และธรรมอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งมุทิตาย่อม
มีได้ในขณะเดียวกัน.

อิโต ปน มุญฺจิตฺวา ทานํ เทนฺตสุส สีสํ
ปุเรนฺตสุส โยเคน^๑ กมฺมํ กโรนฺตสุส
จตฺตาริ อปฺณณกฺกาเนว ลพฺภนฺตี.

แต่พจนานี้ไปแล้ว เมื่อบุคคลให้ทานรักษาศีล
เจริญภาวนา ย่อมได้องค์ธรรมที่ปฏิบัติไม่ผิด
๔ ประการ (คือ ฉันทะ อธิโมกข์ มนสิการ
ตัดรมชัณตตตา).

เอว เมเตสุ นวสุ เยวาปนกธฺมฺเมสุ
ฉนฺโทติ กตฺตुकฺกมฺยตาเยตํ อธิวจฺนํ.
ตสุมา โส กตฺตुकฺกมฺยतालกฺขโย ฉนฺโท,
อารมฺมณฺปรีเยสนฺรโส, อารมฺมณเณ
อตุฏฺฐิตาปัจจุปฺภูสาโน, ตเทวสุส ปทฺฐาณํ,
อารมฺมณฺสุส กหณฺเ ฉายํ เจตโส
หตุถฺปฺปสารณํ วีย ทฺฐสพฺโพ.

บรรดาเยวาปนกธรรมทั้ง ๕ ประการ
ตั้งพรรณนามานี้ คำว่า ฉันทะ นี้ เป็นชื่อ
แห่งกตฺตูกมฺยตา. เพราะฉะนั้น ฉันทะนั้นจึง
มีความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะกระทำเป็นลักษณะ,
มีการแสวงหาอารมณ์เป็นรส, มีความต้อง
การอารมณ์เป็นปัจจุปฺภูฐาน, อารมณ์ที่ต้อง
การนั้นแหละ เป็นปทฺฐฐานแห่งฉันทะนั้น,
ก็ในการที่ใจรับอารมณ์ฉันทะนั้น ฟังเข้าใจว่า
เหมือนการเหยียดมือออก.

^๑ ฉ. โยเค.

อธิมุจัน อธิโมกโข. โส ความน้อมใจเชื่อ ชื่อว่า อธิโมกซ์.
 สนฺนิฏฺจานลกฺขโณ, อสฺสปุปนฺรโส, อธิโมกซ์นั้น มีความตกลงใจเป็นลักษณะ,
 นิจฺฉยปจฺจุปฺภฺจาโน, สนฺนิฏฺจาทพฺพธมฺม- มีการไม่แสไปเป็นรส, มีการตัดสิ้นใจเป็น
 ปทฺฐจาโน, อารมฺมเณ นิจฺฉลภาเวน บัณฑิตฐาน, มีธรรมที่จะต้องตกลงใจเป็น
 อินฺทซีโล วีย ทฺฐพฺโพ. ปทฺฐฐาน, อธิโมกซ์นั้น พึงเข้าใจว่าเหมือน
 เสาเชื่อม เพราะไม่หวั่นไหวในอารมณ์.

กิริยา กาโร, มนฺสฺมี กาโร การกระทำชื่อว่าการะ, การกระทำ
มนสิกาโร, ปุริมฺมนโต วิสฺทิสฺ มนฺ ไวในใจ ชื่อว่า มนสิการ, ที่ชื่อว่า มนสิการ
 กโรตีติปิ มนสิกาโร. สุวายํ อารมฺมณ- เพราะทำจิตให้ขึ้นสู่วิถี ถัดจากภวังคจิต
 ปฏิปาตโก วิถีปฏิบัติโก ชวนปฏิบัติโกติ (ปุริมฺมน) ดังนี้ก็มี. มนสิการนั้นมี ๓ ประการ
 ติปฺปกาโร. คือ ๑. ทำจิตให้รับอารมณ์ ๒. ทำจิตให้
 ขึ้นสู่วิถี ๓. ทำจิตให้ขึ้นสู่ชวณะ.

ตตฺถ อารมฺมณปฏิปาตโก มนฺสฺมี บรรดามนสิการทั้ง ๓ ประการนั้น ที่ชื่อว่า
 กโรตีติ มนสิกาโร. โส สारมฺมณลกฺขโณ, มนสิการ เพราะทำจิตให้รับอารมณ์ คือ
 สมฺปยุตฺตทานํ อารมฺมเณ สมฺปโยชน- ทำอารมณ์ไวในใจ. มนสิการนั้นมีการยัง
 รโส, อารมฺมณาภิมุขภาวปจฺจุปฺภฺจาโน, สัมปยุตฺตรมให้แล่นไปในอารมณ์เป็นลักษณะ,
 สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺโน, อารมฺมณ- มีการประกอบสัมปยุตฺตรมไวในอารมณ์เป็น

^๑ ฉ. สารณลกฺขโณ.

ปฏิบัติทกตฺเตน สมฺปยุตฺตานํ สารถิ วิย
ทฎฺฐพฺโพ.

รส, มีความมุ่งหน้าต่ออารมณ์เป็นปัจจุบัน-
ฐาน, นับเข้าในสังขารชั้น, ฟังเข้าใจว่า
เหมือนนายสารถิ เพราะยังสัมปยุตธรรม
ให้ดำเนินไปในอารมณ์.

วิธิปฏิบัติโกติ ปน ปญจทวาราวชฺชนสฺเสตฺ
อิธิวณฺ. ชวณปฏิบัติโกติ มโน-
ทวาราวชฺชนสฺเสตฺ อิธิวณฺ, น เต อิธ
อิธิปฺเปตา.

ส่วนคำว่า วิธิปฏิบัติโก เป็นชื่อแห่งปัญจ-
ทวาราวชฺชนะ. คำว่า ชวณปฏิบัติโก เป็น
ชื่อแห่งมโนทวาราวชฺชนะ, มนสิการ ๒
อย่างนั้น ท่านไม่ประสงค์เอาในที่นี้.

เตสุ ธมฺเมสุ มชฺฌตฺตตา
ตตรมชฺฌตฺตตา. สํวาทิตลภฺขณา, โอนาธิกนิวารณฺรสา,^๑
ปกฺขปาตฺตฺตฺตเจทฺนรสา วา, มชฺฌตฺตภาว-
ปัจจุปฺภูจฺจนา, จิตฺตเจตฺตสิกาณํ อชฺฌุเปกฺขณ-
วเสน สมฺปวตฺตฺตานํ อาชาเนยฺยานํ
อชฺฌุเปกฺขณสารถิ วิย ทฎฺฐพฺพา.

ความวางเฉยในธรรมเหล่านั้นชื่อว่า
ตตรมชฺฌตฺตตา. ตตรมชฺฌตฺตตานัน มีการ
ทำจิตและเจตสิกให้เป็นไปสมำเสมอ เป็น
ลักษณะ, มีการห้ามจิตและเจตสิกไม่ให้หย่อน
หรือยิ่งกว่ากันเป็นรส, หรือมีการตัดขาด
การตกไปในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นรส, มีความ
เป็นกลางเป็นปัจจุบัน, ว่าโดยการ
เพ่งเฉยต่อจิตและเจตสิก ตตรมชฺฌตฺตตานัน
ฟังเข้าใจว่า เหมือนสารถิผู้วางใจเฉยต่อ
มาอาชานายที่วิ่งไปเรื่อย ฉะนั้น.

^๑ ฉ. อุนาธิกนิวารณฺรสา.

กรุณามุทิตา พุทธวิหารนิเทศ
อาวิภวิสุสนฺติ. เกวลณฺหิ ตา อปฺปนา-
ปตฺตา รูปาวจรา, อธิ กามาวจราติ
อยเมว วิเสโส.

กรุณาและมุทิตา จักมีแจ้งในพรหม-
วิหารนิเทศ. ความจริง มีข้อที่แปลกกันอยู่
เพียงเท่านั้นว่า กรุณาและมุทิตาเหล่านั้นที่ถึง
อัปฺปนาเป็นรูปาวจร, ในที่นี้เป็นกามาวจร.

กายทุจฺจริตโต วิรติ กายทุจฺจริต-
วิรติ. เสสฺสพทฺทวเยปิ เอเสว นโย.
ลกฺขณาทีโต ปเนตา ติสฺโสปี
กายทุจฺจริตาทิวตฺตุนฺ อวิตฺติกุมลฺกฺขณา,
อมทฺทนลกฺขณาติ วุตฺตํ โหติ.
กายทุจฺจริตาทิวตฺตฺโต สงฺโกจนรสา,
อกิริยปจฺจุปฏฺจานา, สทฺธาหิโรตฺตปฺป-
อปฺปิจฺจตาทีคฺคณปฏฺจานา, ปาปกิริยโตปิ
จิตฺตสุส วิมุขีภาวภูตาติ ทฏฺจพฺพา.

การงดเว้นจากกายทุจฺจริตชื่อว่ากาย-
ทุจฺจริตวิรติ. ถึงในวจีทุจฺจริตและมิจฺจนาชีว-
วิรติ ทั้ง ๒ นอกจากนั้น ก็มีนัยอย่างนี้เหมือน
กัน. ก็วิรติแห่ง ๓ เหล่านี้ ว่าโดยลักษณะ
เป็นต้น มีการไม่ลวงละเมิดวัตถุแห่งกาย-
ทุจฺจริตเป็นต้นเป็นลักษณะ, อธิบายว่า มีการ
ไม่ลวงเกินเป็นลักษณะ. มีการเบือนหน้า
จากวัตถุแห่งกายทุจฺจริตเป็นต้นเป็นรส, มี
การไม่กระทำวัตถุแห่งกายทุจฺจริตเป็นต้นเป็น
ปัจจุปฏฺฐาน, มีคุณธรรมคือ ศรัทธา หิริ
โอตตปฺปะ และอปฺปิจฺจตา (ความเป็นผู้
ปรารณาน้อย)เป็นต้นเป็นปฏฺฐาน, วิรตินั้น
พึงเห็นว่า เป็นภาวะที่ทำให้เบือนหน้า
แฉจากการทำบาป.

คุณหญิงยสวดี อัมพรไพศาล
สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺยสาธิน. ป-ท. ๒-๑๓

อิตี ผลุสาทีนึ ฉปฺปณฺณาส, เยวา- รวมความว่า ในธัมมทเทศวารนี้มี
 ปนกวเสณ วุตฺตานิ นวาทิ สฬฺพานิปี บทธรรมทั้งหมด ๖๕ บท คือบทธรรม ๕๖ บท
 อิมสฺมึ ธมฺมทเทศวาเร ปญฺจสฺสฺสึ ธมฺม- มีผัสสะเป็นต้น, และที่ตรัสไว้โดยเป็น
 ปทานิ ภาวนติ. เตสุ เอกกฺขณเ กทาจิ เยวาปนกธรรม ๙ บท. บรรดาบทธรรม
 เอกสฺสฺสึ ภาวนติ, กทาจิ สมสฺสฺสึ. เหล่านั้น ในขณะที่เดียวกัน บางคราวมี
 ๖๑ บท, บางคราวมี ๖๐ บทถ้วน.

ตานิ हि สมฺมาวาจาปุรณาทิวเสณ วุตฺตานิ ก็บทธรรมเหล่านั้นที่ตรัสไว้โดยความบริบูรณ์
 อุปฺปตฺตียิ^๑ ปญฺจสุ จาเนสุ เอกสฺสฺสึ แห่งสัมมาวาจาเป็นต้น ย่อมมี ๖๑ บท ใน
 ภาวนติ. เตहि มุตฺเต เอกสฺมึ จาเน ฐานะ ๕ (คือวิริตี ๓ อัปมัชญา ๒) ใน
 สมสฺสฺสึ ภาวนติ. ขณะเกิด. ในฐานะหนึ่งซึ่งพ้นจากฐานะ ๕
 เหล่านั้น มีฐานะละ ๖๐ ถ้วน.

จเปตฺวา ปน เยวาปนเก ปาฬิยฺ แต่เมื่อเว้นธรรมที่เป็นเยวาปนกะเสยฺ บท
 ยถารุฬิวเสณ คยฺหมานานิ ฉปฺปณฺณาสาว ธรรมที่กำหนดตามที่ปรากฏมากในพระบาลีมี
 โหนติ, อกฺคหิตกฺคหณเณ ปเนตฺถ ๕๖ บทเท่านั้น, แต่เมื่อไม่นับบทธรรมที่ซ้ำกัน
 ผลุสฺสฺปณฺจกํ, วิตฺกโก วิจาโร ปีติ ในพระบาลีนี้มีธรรม ๓๐ ถ้วน คือ หมวด ๕
 จิตฺเตกฺกคฺคา ปญฺจินฺทฺริยานิ หิริพลฺ มีผัสสะเป็นต้น ๑, วิตก ๑ วิจาร ๑ ปีติ ๑
 โอตฺตูปฺพลนฺติ เทว พลานิ, อโลโก จิตฺเตกคฺคา ๑ อินทริย ๕ พละ ๒ คือ

^๑ ฉ. สมมาวาจา...วเสณ อุปฺปตฺตียิ.

^๒ ก. ปวตฺตียิ. ^๓ ฉ. ยถารุทวเสณ.

อโทโสติ เทว มุลานิ, กายปัสสทธิ- หิริผละ ๑ โอตตปฺปผละ ๑, มุล ๒ คือ
 จิตฺตปัสสทธิ^๑อาทโย ทฺวาทส ธมฺมาติ อโลภมุล ๑ อโทสมุล ๑, ธรรม ๑๒
 สมทีส ธมฺมา โหนฺติ. ประการ เป็นต้นว่ากายปัสสทธิและจิตต-
 ปัสสทธิ.

เตสุ สมทีสาย ธมฺเมสุ อฏฺฐารส บรรดาธรรม ๓๐ ถวนัน ธรรม ๑๘
 ธมฺมา อวิภคฺติกา โหนฺติ, ทฺวาทส ธมฺมา ประการเป็นอวิภคฺติกะ(ไม่จำแนกออกไป),
 สวิภคฺติกา. ธรรม ๑๒ ประการ เป็นสวิภคฺติกะ(จำแนก
 ออกไป).

กตเม อฏฺฐารส ? ผสฺโส สญฺญา เจตนา ธรรม ๑๘ ประการคืออะไรบาง ? ธรรม
 วิจโร ปิตี ซีวิตินฺทริยํ กายปัสสทธิ- ๑๘ ประการเหล่านี้ คือ ผสฺสสะ ๑ สญฺญา ๑
 อาทโย ทฺวาทส ธมฺมาติ อิม อฏฺฐารส เจตนา ๑ วิจโร ๑ ปิตี ๑ ซีวิตินฺทริยํ ๑
 อวิภคฺติกา. ธรรม ๑๒ ประการ มีกายปัสสทธิเป็นต้น
 เป็นอวิภคฺติกะ.

เวทนา จิตฺตํ วิตกฺโก จิตฺเตกคฺคตา (ธรรม ๑๒ ประการคืออะไรบาง) ธรรม
 สทฺธินฺทริยํ วิริยินฺทริยํ สตินฺทริยํ ปญฺญินฺทริยํ ๑๒ ประการเหล่านี้ คือ เวทนา ๑ จิต ๑
 หิริผลํ โอตตปฺปผลํ อโลภอ อโทโสติ วิตก ๑ จิตเตกคฺคตา ๑ สทฺธินฺทริยํ ๑
 อิม ทฺวาทส ธมฺมา สวิภคฺติกา. วิริยินฺทริยํ ๑ สตินฺทริยํ ๑ ปญฺญินฺทริยํ ๑

^๑ ก. กายปัสสทธิจิตตปัสสทธิจิตอาทโย.

คุณหญิงยสวดี อัมพรไพศาล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อภฺษสาณิน. ป-ท. ๒-๑๓

หิริพละ ๑ โอตคัปปพละ ๑ อโลภะ ๑
อโทสะ ๑ เป็นสวิกัตติกะ.

เตสุ สุตต ฐมา ทวีสุ จาเนสุ วิทตทา,
เอโก ตีสสุ, เทว จตุสุ, เอโก ฉสุ,
เอโก สุตตสุ จาเนสุ วิทตโต.

บรรดาธรรมเหล่านี้ ธรรม ๑ ประการ
ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๒, ธรรมอย่างเดียวกัน
ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๓, ธรรม ๒ ประการ
ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๔, ธรรมอย่างเดียวกัน
ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๖, ธรรมอย่างเดียวกัน
ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๗.

กถิ ? จิตฺตํ วิทกโก สทฺธา หิริ
โอตคปฺปํ อโลโก อโทโสติ อิมํ สุตต
ทวีสุ จาเนสุ วิทตทา.

ทรงจำแนกไว้อย่างไร ? ธรรม
ทั้ง ๗ ประการเหล่านี้ คือ จิต ๑ วิทก ๑
สัทธา ๑ หิริ ๑ โอตคัปปะ ๑ อโลภะ ๑
อโทสะ ๑ ทรงจำแนกไว้ใน ๒ ฐานะ.

เอเตสุ हि จิตฺตํ ตาว ผสฺสปญจกํ
ปตฺวา "จิตฺตํ โหตี"ติ วิทตํ, อินฺทฺริยานิ
ปตฺวา "มณินฺทฺริยนํ"ติ.

ก็บรรดาธรรมเหล่านี้ อันค้ำแรก
จิตเมื่อถึงฐานะหมวด ๕ มีผัสสะเป็นต้น
ตรัสว่า "เป็นจิต", เมื่อถึงฐานะเป็น
อินทรีย์ ตรัสว่า "เป็นมโนอินทรีย์".

วิทกโก ฆานงฺกานิ ปตฺวา "วิทกโก
โหตี"ติ วิทตโต, มกฺกงฺกานิ ปตฺวา
"สมฺมาสงฺกปโป"ติ.

วิทก เมื่อถึงฐานะเป็นองค์ฌาน ตรัสว่า
"เป็นวิทก", เมื่อถึงฐานะเป็นองค์มรรค
ตรัสว่า "เป็นสัมมาสังกัปปะ".

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สัทธา อินุทริยานิ ปตุวา "สัทธินุทริยัม สัทธา เมื่อถึงฐานะเป็นอินทรีย์ ตรีส์ว่า
โหตี"ติ วุตตะตา, พลานิ ปตุวา "เป็นสัทธินทรีย์", เมื่อถึงฐานะเป็นผละ
"สัทธาพลนุ"ติ. ตรีส์ว่า "เป็นสัทธาผละ".

หิริ พลานิ ปตุวา "หิริพลัม โหตี"ติ หิริ เมื่อถึงฐานะเป็นผละ ตรีส์ว่า "เป็น
วุตตะตา, โลกपालทุกัม ปตุวา "หิริ"ติ. หิริผละ", เมื่อถึงฐานะเป็นโลกบาลธรรม
โอตุตปะเปปี เอเสว นโย. ๒ ตรีส์ว่า "เป็นหิริ". แม้นในโอตตปะปะ
ก็มีนัยเช่นนี้เหมือนกัน.

อโลโก มุลัม ปตุวา "อโลโก โหตี"ติ อโลเก เมื่อถึงฐานะเป็นมูล ตรีส์ว่า "เป็น
วุตตะโต, กมุหมปถัม ปตุวา "อนนภิชฌา"ติ. อโลเก", เมื่อถึงฐานะเป็นกรรมบถ ตรีส์
ว่า "เป็นอนนภิชฌา".

อโทโส มุลัม ปตุวา "อโทโส โหตี"ติ อโทสะ เมื่อถึงฐานะเป็นมูล ตรีส์ว่า "เป็น
วุตตะโต, กมุหมปถัม ปตุวา "อพยาปาโท"ติ. อโทสะ", เมื่อถึงฐานะเป็นกรรมบถ ตรีส์
อิเม สตุต ทวีสุ จาเนสุ วิกตุตา. ว่า "เป็นอพยาปาหุ". ธรรม ๑ ประการ
เหล่านี้ ทรงจำแนกไว้ใน ๒ ฐานะ.

เวทนา ปน ผสสุปปญจกัม ปตุวา ส่วนเวทนา เมื่อถึงฐานะหมวด ๕
"เวทนา โหตี"ติ วุตตะตา, ฉานงุคานิ มีผัสสะเป็นต้น ตรีส์ว่า "เป็นเวทนา",
ปตุวา "สุขนุ"ติ, อินุทริยานิ ปตุวา เมื่อถึงฐานะเป็นองค์ฌาน ตรีส์ว่า "เป็น
"โสมนสุสิณุทริยนุ"ติ. เอวมยัม เอโก สุข", เมื่อถึงฐานะเป็นอินทรีย์ ตรีส์ว่า

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีย

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธมฺโม ทิสฺสุ จาเนสฺสุ วิภตฺโต.

"เป็นโสมนัสสอินทรีย์". ธรรมอย่างเดียวกันนี้ ทรงจำแนกไว้ในฐานะ ๓ ด้วยประการฉะนี้.

วิริย ปน อินฺทฺริยานิ ปตฺวา ส่วนวิริย เมื่อถึงฐานะเป็นอินทรีย์ "วิริยอินฺทฺริยํ โหตี"ติ วุตฺตํ, มคฺคกฺกานิ ตริสฺวา "เป็นวิริยอินทรีย์", เมื่อถึงฐานะ ปตฺวา "สมฺมาวาชาโม"ติ, พฺลานิ ปตฺวา เป็นองค์แห่งมรรค ตริสฺวา "เป็นสัมมา- "วิริยพลน"ติ, ปิฎฺฐิทุกํ ปตฺวา วายามะ", เมื่อถึงฐานะเป็นผละ ตริสฺวา "เป็นวิริยผละ", เมื่อถึงฐานะเป็นปิฎฐิทุกะ "ปกคฺคาโห"ติ. ตริสฺวา "เป็นปกคคาหะ".

สติ ปิ อินฺทฺริยานิ ปตฺวา "สตินฺทฺริยํ แมสตี เมื่อถึงฐานะเป็นอินทรีย์ ก็ตริสฺวา โหตี"ติ วุตฺตา, มคฺคกฺกานิ ปตฺวา "เป็นสตินทรีย์", เมื่อถึงฐานะเป็นองค์แห่ง "สมฺมาสติ"ติ, พฺลานิ ปตฺวา "สติพลน"ติ, มรรค ตริสฺวา "เป็นสัมมาสติ", เมื่อถึง ปิฎฺฐิทุกํ ปตฺวา "สติ โหตี"ติ วุตฺตา. ฐานะเป็นผละ ตริสฺวา "เป็นสติผละ", เหว อิเม เทว ธมฺมา จตุสฺสุ จาเนสฺสุ เมื่อถึงฐานะเป็นปิฎฐิทุกะ ตริสฺวา "เป็น วิภตฺตา. สติ". ธรรม ๒ ประการเหล่านี้ ทรง จำแนกไว้ในฐานะ ๔ ด้วยประการฉะนี้.

สมาธิ ปน ฌานกฺกานิ ปตฺวา ส่วนสมาธิ เมื่อถึงฐานะเป็นองค์ฌาน "จิตฺเตกกฺกตา โหตี"ติ วุตฺโต, อินฺทฺริยานิ ตริสฺวา "เป็นจิตเตกกตา", เมื่อถึงฐานะ ปตฺวา "สมาธิินฺทฺริยน"ติ, มคฺคกฺกานิ เป็นอินทรีย์ ตริสฺวา "เป็นสมาธิินทรีย์",

คุณหญิงวัลลีย์ วีระปรีช

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา